

UPRAVLJANJE RIZIKOM I OSIGURANJE

mr Dragan Stojanović

M.Sc. Marko Krstić

M.Sc. Ljubica Janjić Baduli

Nastavno naučno veće Visoke poslovne škole strukovnih studija Leskovac je na svojoj sednici održanoj 29.09.2016.godine usvojilo knjigu „Upravljanje rizikom i osiguranje“ kao udžbenik.

VISOKA POSLOVNA ŠKLA STRUKOVNIH STUDIJA LESKOVAC

UPRAVLJANJE RIZIKOM I OSIGURANJE

mr Dragan Stojanović

M.Sc. Marko Krstić

M.Sc. Ljubica Janjić Baduli

Leskovac, 2016

UPRAVLJANJE RIZIKOM I OSIGURANJE

mr Dragan Stojanović
M.Sc. Marko Krstić
M.Sc. Ljubica Janjić Baduli

Izdavač:

VISOKA POSLOVNA ŠKOLA STRUKOVNIH STUDIJA LESKOVAC

Urednik publikacije:
dr Milena Marjanović, prof.

Recenzenti:
Prof. dr Cvetko Andreski
dr Ivan Mihailović, prof

Štampa:
SCERO-print - Niš

Tiraž: 160

ISBN: 978-86-84331-63-4

PREDGOVOR

Knjiga “Upravljanje rizikom i osiguranje“ namenjena je, pre svega, studentima Visoke poslovne škole strukovnih studija u Leskovcu, ali i svima onima koji su zainteresovani za problematiku u oblasti upravljanja rizikom i osiguranja.

Menadžment rizika predstavlja naučnu disciplinu novijeg datuma, koja se bavi analizom, ocenom i kontrolom rizika u savremenim uslovima poslovanja. Upravljanje rizikom podrazumeva utvrđivanje ciljeva, identifikaciju i procenu rizika, ocenu alternativa i korekciju.

Poznato je da se ljudsko društvo, od samog postanka, suočava sa velikim brojem raznovrsnih rizika, koji mogu ugroziti čovekov život i imovinu. Dakle, ukoliko postoji izloženost nekoj vrsti rizika, javlja se potreba za njegovim pokrićem i tada ima smisla govoriti o osiguranju. Zahvaljujući tome što osiguranje nadoknađuje štete nastale u društvu, sa pravom se može govoriti o njegovom izuzetnom značaju.

Imajući u vidu složenost problematike obrađene u ovoj knjizi, mora se priznati da postavljeni zadatak nije bio ni lak ni jednostavan, ali će konačan sud o tome dati oni koji budu koristili ovaj udžbenik.

Zahvaljujući TEMPUS programu, pristupilo se kreiranju ove publikacije. Ona time dobija međunarodni karakter i otvoren pristup njenom korišćenju.

Na kraju, autori ove knjige zahvaljuju se studentima Visoke poslovne škole, čije su sugestije tokom pisanja ove knjige uvažene, a sve u cilju lakšeg savladavanja i razumevanja ove materije prilikom učenja. Ovo smatramo posebnim kvalitetom jer je knjiga pre svega, namenjena njima, pa je zato njihova pomoć bila od posebne važnosti. Posebno se zahvaljujemo studentkinji Milici Randelović, koja je pripremajući svoj Završni rad iz predmeta Upravljanje rizikom, pomogala u izradi ovog udžbenika.

Autori

Sadržaj:

1. POJAM RIZIKA	11
1.1. DEFINISANJE POJMA RIZIKA	11
1.2. DEFINISANJE OSNOVNIH POJMOVA POVEZANIH SA RIZIKOM	13
1.2.1. Rizik i neizvesnost.....	13
1.2.2. Pojam i vrste opasnosti	17
1.2.3. Pojam i tipovi hazarda	18
1.2.4. Neposredan uzrok.....	20
1.2.5. Šteta.....	21
2. RAZLIČITE KATEGORIJE RIZIKA	31
2.1. ŠPEKULATIVNI RIZIK.....	36
2.2. POJAM I PODELA ČISTOG RIZIKA	36
2.2.1. Pojam čistog rizika.....	36
2.2.2. Vrste čistog rizika.....	39
2.2.2.1. Lični rizici	39
2.2.2.1.1. Rizik od prerane smrti	39
2.2.2.1.2. Rizik nedovoljnih prihoda tokom perioda života u penziji	40
2.2.2.1.3. Rizik lošeg zdravlja	40
2.2.2.1.4. Rizik od nezaposlenosti.....	41
2.2.2.2. Imovinski rizici	42
2.2.2.3. Rizik od odgovornosti	43
2.3. STATIČKI RIZIK	45
2.4. DINAMIČKI RIZIK	45
2.5. OPŠTI RIZICI.....	46
2.6. POJEDINAČNI RIZICI.....	47
2.7. POSLOVNI RIZICI	48
2.7.1. Pojam poslovnih rizika.....	48
2.7.2. Vrste poslovnih rizika.....	48
2.8. OSIGURLJIVI RIZICI	51
2.8.1. Kriterijumi osigurljivosti rizika.....	51
2.9. NEOSIGURLJIVI RIZICI.....	53
2.10. RIZICI KOJI SE TEK POJAVLJUJU	53
3. POJMOVNO ODREĐENJE I VRSTE FINANSIJSKIH RIZIKA.....	57
3.1. POJAM RIZIKA U FINANSIJSKOM POSLOVANJU	57
3.2. VRSTE RIZIKA U FINANSIJSKOM POSLOVANJU	58
3.2.1. Pojmovno određivanje tržišnog rizika.....	59
3.2.2. Devizni rizik.....	60
3.2.3. Kamatni rizik.....	61
3.2.4. Pojmovno određivanje kreditnog rizika	63
3.2.5. Pojam operativnog rizika.....	65

3.2.6. Rizik likvidnosti	68
3.2.7. Rizik zemlje.....	72
3.2.8. Rizik usklađenosti.....	73
3.2.9. Reputacioni rizik	75
4. POJAM I PROCES UPRAVLJANJA RIZIKOM.....	79
4.1. ISTORIJSKI RAZVOJ I ZNAČAJ UPRAVLJANJA RIZIKOM	79
4.2. DEFINISANJE POJMA UPRAVLJANJA RIZIKOM	81
4.3. FAZE PROCESA UPRAVLJANJA RIZIKOM.....	83
4.3.1. Identifikacija rizika uz utvrđivanje ciljeva i konteksta.....	84
4.3.2. Analiza rizika.....	88
4.3.3. Procena ili evaluacija rizika	92
4.3.4. Tretiranje rizika.....	93
4.3.4.1. Metode upravljanja rizikom	93
4.3.5. Monitoring i redovno razmatranje i kontrola rizika	95
4.4. CILJEVI UPRAVLJANJA RIZIKOM.....	97
4.5. PRIMERI EVIDENCIJE UPRAVLJANJA RIZIKOM.....	100
4.5.1. Sprovođenje procesa upravljanja rizikom na primeru konstrukcije nuklearne elektrane.....	100
4.5.2. Upravljanje rizikom u bankarskom sektoru, i u poslovanju osiguravajućih kompanija	102
4.6. POJAM I VRSTE VAR METODA.....	103
4.7. BAZELSKI SPORAZUM	106
4.7.1. Karakteristike Bazelskog sporazuma	106
4.7.2. Bazel I: Bazelski sporazum o kapitalu	107
4.7.3. Bazel II: Novi kapitalni okvir	109
4.7.4. Bazel III.....	112
5. PROJEKTNII RIZIK.....	117
5.1. RIZIK U PROCESU PROJEKTOVANJA	117
5.2. UPRAVLJANJE PROJEKTNIM RIZIKOM	118
6. POJAM I UPRAVLJANJE RIZIKOM U TURIZMU	123
6.1. SPECIFIČNOSTI RIZIKA I UPRAVLJANJE RIZIKOM U TURIZMU	123
6.1.1. Specifičnosti rizika u turizmu	123
6.1.2. Upravljanje rizikom u turističkom preduzeću	125
6.1.3. Standardi u procesu upravljanja rizikom.....	129
6.2. UPRAVLJANJE RIZIKOM U ELEKTRONSKOM POSLOVANJU.....	130
6.2.1. Rizici elektronskog poslovanja.....	132
6.2.2. Karakteristike i aktivnosti procesa upravljanja rizikom u elektronskom poslovanju	133
6.2.3. Savremene tendencije u upravljanju rizikom elektronskog poslovanja	134

7. POJAM I KARAKTERISTIKE OSIGURANJA.....	143
7.1. DEFINISANJE OSIGURANJA	143
7.2. KARAKTERISTIKE OSIGURANJA.....	145
8. ZADACI OSIGURANJA.....	149
9. RAZVOJ, ZNAČAJ I SVRHA OSIGURANJA	153
10. ELEMENTI OSIGURANJA.....	159
10.1. RIZIK	159
10.1.1. Definisanje rizika	159
10.1.2. Elementi rizika.....	160
10.1.3. Vrste rizika u osiguranju.....	161
10.1.4. Upravljanje rizikom u osiguranju	163
10.2. PREMIJA OSIGURANJA.....	166
10.2.1. Bonus i malus	167
10.2.2. Franšiza.....	168
10.2.3. Zakon velikih brojeva.....	169
10.2.4. Tehnički rezultati.....	170
10.3. OSIGURANI SLUČAJ.....	171
10.4. SUMA OSIGURANJA.....	172
10.5. FONDOVI OSIGURANJA.....	173
11. SUBJEKTI OSIGURANJA.....	177
11.1 OSIGURAVAČI.....	177
11.1.1. Vrste osiguravajućih društava prema proizvodu	179
11.1.2. Vrste osiguravajućih društava prema obliku vlasništva	179
11.2. OSIGURANIK.....	181
11.3. UGOVARAČ OSIGURANJA	182
11.4. KORISNIK OSIGURANJA.....	182
11.5. OSIGURANO LICE	182
11.6. NOSILAC STVARNIH PRAVA NA OSIGURANOJ STVARI	183
11.7. TREĆE OŠTEĆENO LICE KOD OSIGURANJA OD ODGOVORNOSTI.....	183
11.8. ZASTUPNICI I POSREDNICI.....	183
11.8.1. Zastupnici osiguranja.....	183
11.8.2. Posrednici osiguranja	184
12. PRAVNA REGULATIVA U OSIGURANJU.....	189
12.1. ZAKON	189
12.2. UGOVOR O OSIGURANJU	190
12.3. DOKUMENTA U OSIGURANJU	191
12.3.1. Polisa osiguranja	191
12.3.2. List pokrića.....	192
12.3.3. Certifikat osiguranja	193
12.3.4. Potvrda o sklopljenom osiguranju	193

12.3.5. <i>Slip i cover note</i>	194
13. VRSTE OSIGURANJA	197
13.1. OSIGURANJE IMOVINE	197
13.1.1. <i>Osnovne karakteristike osiguranja imovine</i>	197
13.1.2. <i>Naknada iz osiguranja</i>	199
13.1.3. <i>Vrednost osigurane stvari i suma osiguranja</i>	201
13.1.4. <i>Podela osiguranja imovine</i>	201
13.1.5. <i>Osiguranje od odgovornosti</i>	205
13.2. OSIGURANJE LICA.....	207
13.2.1. <i>Osnovne karakteristike osiguranja lica</i>	207
13.2.2. <i>Osiguranje života</i>	208
13.2.2.1. <i>Osnovne karakteristike osiguranja života</i>	208
13.2.2.2. <i>Vrste osiguranja života</i>	209
13.2.2.3. <i>Zaključenje ugovora o osiguranju života</i>	210
13.2.3. <i>Osiguranje od posledica nesrećnog slučaja</i>	211
13.2.4. <i>Zdravstveno osiguranje</i>	212
13.2.4.1. <i>Osnovne karakteristike zdravstvenog osiguranja</i>	212
13.2.4.2. <i>Zdravstveno osiguranje u Srbiji</i>	213
14. OSIGURANJE RIZIKA U TURIZMU	217
14.1. VRSTE OSIGURANJA RIZIKA U TURIZMU	217
14.1.1. <i>Obavezno osiguranje turističkih agencija</i>	217
14.1.2. <i>Putničko zdravstveno osiguranje</i>	218
14.1.3. <i>Osiguranje od posledica nesrećnog slučaja</i>	219
14.1.4. <i>Osiguranje od odgovornosti</i>	220
15. SAOSIGURANJE I REOSIGURANJE	223
15.1. POJAM I VRSTE SAOSIGURANJA	223
15.2. POJAM I VRSTE REOSIGURANJA	224
16. SAVREMENE TENDENCIJE RAZVOJA OSIGURANJA	229
16.1. KARAKTERISTIKE TRŽIŠTA OSIGURANJA U SVETU I SAVREMENI TRENDOVI RAZVOJA	229
16.2. KARAKTERISTIKE TRŽIŠTA OSIGURANJA U SRBIJI I SAVREMENI TRENDOVI RAZVOJA	232

1. POJAM RIZIKA

1.1. Definisanje pojma rizika

Svaka ljudska aktivnost počevši od obavljanja svakodnevnih poslova kao što su odlazak u kupovinu, sportske aktivnosti, odlazak na posao, proizvodnja određenih proizvoda, upotreba sve savremenije tehnike i tehnologije, uvođenje i primena različitih inovacija, rad mašina, korišćenje objekata kako za stanovanje, tako i za obavljanje poslovnih operacija, upotreba transportnih sredstava, povezana je sa određenim rizikom, tako da se može tvrditi da je rizik konstantni pratilac svih aktivnosti čoveka.

Mnoštvo definicija rizika je proizašlo proteklih 40 godina, iako neke od njih datiraju još sa početka 20. veka, dok su druge formulisane čak i ranije, kao što je definicija rizika de Moivre's-a, iz 1711. godine. Posebno mesto u definisanju pojma rizika pripada Lowrancu, koji je 1976. godine, pružio najjasniju definiciju pojma rizika prema kome rizik predstavlja meru verovatnoće i ozbiljnost ispoljavanja negativnih efekata. Ova definicija je bila temelj nekim kasnijim definicijama pojma rizika (Andretta, 2014: 1185).

I pored toga što ne postoji jedinstveni stav teoretičara po pitanju prihvatanja jedinstvene definicije pojma rizika, može se reći da su zajednički elementi svih definicija rizika neodređenost ishoda i gubitak kao jedan od mogućih ishoda (Barjaktarović, 2013: 3).

Jedna od definicija rizika glasi: „Rizik je stanje u kojem postoji mogućnost negativnog odstupanja od poželjnog ishoda koji očekujemo ili kome se nadamo. Stoga možemo reći da bi rizik postojao u poslovanju mora da bude moguć, izaziva ekonomsku štetu, bude neizvestan i bude slučajan“ (Barjaktarović, 2013: 3).

Jedna od najpoznatijih definicija rizika jeste definicija Franka Knighta iz 1921. godine, koju je napisao tokom perioda aktivnog istraživanja osnova verovatnoće. Prema njegovom tumačenju rizik predstavlja termin kojim se pravi razlika između neizvesnosti, koja se može kvantifikovati, i neizvesnosti koja se ne može vrednosno izraziti (Holton, 2004: 19-20).

Rizik se može definisati kao kombinacija verovatnoća nastanka jedno g događaja i njegovih posledica. U svim vrstama preduzeća, postoji potencijal za nastanak događaja i posledica koje predstavljaju mogućnosti za sticanje dobiti ili

predstavljaju pretnju postizanja uspeha, tako da se iz tog razloga upravljanje rizikom sve više prepoznaje kao proces koji je neophodno primeniti u poslovanju. Rizici sa kojima se suočavaju organizacije prilikom obavljanja svojih poslovnih operacija mogu biti rezultat delovanja unutrašnjih i spoljašnjih faktora, pri čemu se može uočiti da neki specifični rizici mogu biti rezultat delovanja faktora koji potiču i iz eksternog i internog okruženja jedne organizacije. Same rizike je moguće podeliti na strategijske, finansijske, operativne, rizike kao posledica hazarda, što se može i videti u tabeli 1, gde su nakon toga navedeni i unutrašnji i spoljašnji faktori koji deluju na njihov nastanak (Institute of Risk Management (IRM), 2002: 2).

Tabela 1: Spoljašnji i unutrašnji faktori koji utiču na pojavu rizika

	Spoljašnji faktori	Unutrašnji faktori	Faktori koji se mogu svrstati i u spoljašnje i u unutrašnje faktore
Finansijski rizici	-Kamatne stope; -Devizni kurs; -Kredit.	-Likvidnost i cash flow.	/
Strategijski rizici	-Konkurencija; -Promene zahteva kupaca; -Promene u industriji; -Tražnja.	-Istraživanje i razvoj; -Intelektualni kapital.	-Integracije u vidu merdžera i akvizicija.
Operativni rizici	-Regulativa; -Poslovna etika; -Sastav odbora.	-Računovodstvena kontrola; -Informacioni sistem.	-Lanac snabdevanja; -Politika zapošljavanja.
Rizici kao posledica hazarda	-Ugovori; -Prirodni uslovi; -Dobavljači; -Poslovno okruženje.	/	-Javni pristup; -Radna snaga; -Poslovna sredstva; -Proizvodi i usluge.

Izvor: Institute of Risk Management (IRM). (2002). *A Risk Management Standard*. London: IRM., p. 3., Available at: https://www.theirm.org/media/886059/ARMS_2002_IRM.pdf

U svakodnevnim životima ljudi, postoji mogućnost da pojedinca pogodi neki nepredviđeni događaj kao što je nesreća ili bolest, ili da čak ostvari dobitak u igri na sreću. Imajući u vidu da prva dva slučaja uključuju fizički i mentalni napor i potencijalni novčani gubitak, neophodno je sagledati i pojam osiguranja koje ima za zadatak da nas zaštiti od negativnih događaja. Ove činjenice upućuju na zaključak da je neophodno bolje se upoznati sa pojmom rizika, kao i sa načinima za upravljanje rizikom, metodama za njegovo smanjenje, itd. (Guerron-Quintana, 2012: 10). U nastavku su definisani neki od osnovnih pojmova koji su povezani sa rizikom, sa svrhom njihovog boljeg sagledavanja i razgraničenja.

1.2. Definisanje osnovnih pojmova povezanih sa rizikom

Da bi se bolje razumeo sam pojam rizika najpre je neophodno navesti pojmove koji su tesno povezani sa njim, a zatim i izvršiti njihovo pojedinačno teorijsko definisanje. Takođe je neophodno izvršiti i razgraničenje i diferenciranje ovih pojmova u odnosu na sam pojam rizika, pri čemu se kao neki od pojmova povezani sa rizikom mogu navesti (Vujović, 2009: 22):

- Neizvesnost;
- Opasnost;
- Hazard;
- Neposredan uzrok;
- Šteta, itd.

1.2.1. Rizik i neizvesnost

Pre definisanja samog pojma neizvesnosti, neophodno je napomenuti da često dolazi do toga da se neizvesnost poistovećuje sa rizikom, te iz tog razloga i proizilazi potreba da se ukaže na razliku između ova dva pojma, kao i na vezu između njih.

Britanski statističar Thomas Bayes (1702-1761), prvi je razgraničio pojmove rizika i neizvesnosti. Naime on je istakao da se neizvesnost odnosi na

egzogene pojave u okruženju čiji je nastanak nepredvidiv i dinamičan. Takođe je ustanovio da se ne može predvideti budući ishod sadašnje akcije, te da se kod neizvesnosti ne može odrediti verovatnoća (Regan, 2015: 11).

1921. godine, u svom radu pod nazivom „Traktom o verovatnoći“, John Maynard Keynes, je ukazao na razliku između rizika i neizvesnosti, pri čemu je naznačio da rizik mora biti u skladu sa nekom preciznošću, koristeći istorijske podatke i teoriju verovatnoće, dok se za razliku od toga, kod pojma nesigurnosti ne mogu koristiti ni istorijski podaci, ni teorija verovatnoće da bi se dobili precizni podaci (Regan, 2015: 12).

Frank H. Knight je u svom delu pod nazivom „Rizik, Neizvesnost i Profit“ prvi put ukazao na to da rizik i neizvesnost zauzimaju značajno mesto u ekonomskoj teoriji. Naime on je sagledavajući značenje rizika i neizvesnosti, ukazao na činjenicu da rizik utiče na sam profit preduzetnika, kao i da donosilac odluke može koristiti kvantitativne metode prilikom određivanja verovatnoće nastupanja rizičnog događaja (Knight, 1964). Nasuprot tome, njegova definicija neizvesnosti odnosi se na situacije u kojima se ova slučajnost ne može izraziti preko izraza određenih matematičkih verovatnoća (Vujović, 2009: 22). Zaista, postoji stara tvrdnja koja pravi razliku između rizika kada su objektivne verovatnoće poznate, i neizvesnosti kada objektivne verovatnoće nisu poznate (Morris, 1997: 236). Radovi Keynesa i Knighta postavili su temelje kada je u pitanju objašnjenje pojmova rizika i neizvesnosti, koji se koriste i danas ne samo na tržištu kapitala, već i u oblasti bankarstva, aktuarske matematike, osiguranja, itd. (Regan, 2015: 12).

Prilikom objašnjenja pojma neizvesnosti, jedan broj istraživača, je sam pojam neizvesnosti u vezi sa dešavanjima na tržištu, poistovećivao sa prirodnim pojavama, koje se ne mogu predvideti sa sigurnošću, kao što su oluje, vetrovi i zemljotresi. Međutim, proučavajući prirodne pojave, kao što su talasi na plaži, došlo se do zaključka da postoji određeni obrazac ponavljanja koji upravo omogućava da se izvrše predviđanja nastupanja određenih prirodnih pojava. Iz tog razloga se verovalo da se i na tržištu mogu predvideti pravci kretanja cena na različitim tržištima, i po tom osnovu smanjiti neizvesnost (Regan, 2015: 16).

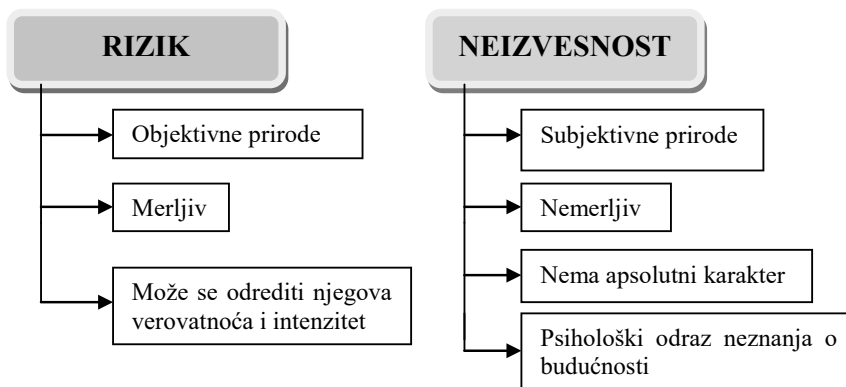
Razlika između pojmova rizika i neizvesnosti se može objasniti na taj način što se pojam rizika odnosi na događaje kod kojih postoji određena verovatnoća nastajanja, dok se pojam neizvesnosti vezuje za one ostale događaje kod kojih je nemoguće odrediti verovatnoću nastajanja (Kadane, 2011: 274).

Knight je naznačio razliku između rizika kao pojma koji označava nepoznat ishod čije su šanse da se desi, merljive, i neizvesnosti kao pojavi koja označava neizvesne događaje koji se ne mogu čak ni opisati (Guerron-Quintana, 2012: 10).

Za razliku od izvesnosti koja označava određenu sigurnost kada je u pitanju ishod neke preduzete akcije, za neizvesnost se može reći da podrazumeva nedostatak znanja o ishodu i rezultatima, odnosno šta će se, ili neće dogoditi u budućnosti u vezi sa akcijom ili određenim poslovnim poduhvatom koji je preduzet u sadašnjem trenutku. Ukoliko proizvođač mobilnih telefona, proizvede novi, inovativni model i plasira ga na tržište, on sa izvesnošću može tvrditi da će za njegovim modelom telefona postojati određeni nivo tražnje, ali će nasuprot tome uvek postojati nedostatak znanja o ishodu ukupne prodaje za dati vremenski period, kao i o tome da li će broj prodatih primeraka tog mobilnog telefona premašiti broj prodatih primeraka prethodnog modela. U ovom slučaju postojaće neizvesnost kada je u pitanju ukupan broj prodatih primeraka za unapred dati vremenski period.

Na slici 1 se može sagledati uporedna analiza karakteristika pojmova rizika i neizvesnosti.

Slika 1. Uporedna analiza karakteristika rizika i neizvesnosti

Izvor: Vujović, R. (2009). *Upravljanje rizicima i osiguranje*. Beograd: Univerzitet Singidunum. str. 24., Dostupno na: <https://singipedia.singidunum.ac.rs/preuzmi/40833-upravljanje-rizicima-i-osiguranje/793>

Na prethodnoj slici može se videti, kada je u pitanju rizik, da je reč o objektivnom pojmu, koji je već nastao i posledica je štetnog događaja, te iz tog razloga više ne postoji neizvesnost, pa se i nastala šteta kao posledica

ostvarenog rizika može kvantificirati, i odrediti njegova verovatnoća i intenzitet. Nasuprot tome, neizvesnost je subjektivne prirode jer predstavlja psihološki odraz neznanja o budućnosti u vezi sa preduzetim aktivnostima, odnosno percepcija svakog pojedinca o tome da li će se neki događaj desiti, ili neće (na primer da li će grad uništiti useve), tako da se neizvesnost ne može meriti, i nije apsolutnog karaktera.

Prilikom obavljanja svake od poslovnih aktivnosti, ili prilikom donošenja odluka može doći do ispoljavanja određenih problema, pri čemu njihovo prevazilaženje zavisi od toga koliko menadžeri ili lica na koje problem direktno utiče, raspoložu relevantnim informacijama, odnosno koliko je svako lice upoznato i poseduje znanje u vezi sa rešavanjem konkretnog problema. To znači da stepen sigurnosti rešavanja datog problema varira kod lica na koje se taj problem i odnosi. Međutim pre nastanka situacije koja će zahtevati preduzimanje korektivnih akcija sa svrhom rešavanja problema neophodno je napomenuti da je za svaki od štetnih događaja koji mogu nastati neophodno najpre sagledati verovatnoću njihovog nastajanja. Verovatnoća predstavlja veličinu kojom se izražava mogućnost pojave određenog budućeg događaja, i koja može imati vrednosti od 0 do 1. Na primer, ako je sasvim sigurno da se neki događaj neće desiti u budućnosti, onda će verovatnoća biti jednaka 0, dok će verovatnoća u situacijama kada je sasvim sigurno da će se događaj desiti u budućem periodu biti 1. Naime ukoliko je sa jedne strane događaj koji je determinisan, i izvesno će se dogoditi, sa druge strane se nalazi budući događaj koji se sigurno neće dogoditi (Taghavifard et al., 2009: 5). U situaciji kada postoji nesigurnost u vezi sa tim da li će se štetni događaj desiti u budućem periodu, ili se neće desiti, postoji neizvesnost kod koje je verovatnoća nepoznata, pri čemu se ne može vrednosno izraziti, niti se može proceniti na objektivan način (Gilboa et al., 2008: 173). Kada je u pitanju procena verovatnoće, može se reći da ona zavisi od informacija kojima donosilac odluke raspolože. Ukoliko se raspolože svim potrebnim relevantnim informacijama u vezi sa konkretnom situacijom kada je u pitanju nastanak budućeg događaja, onda će verovatnoća imati vrednost jednaku jedinici ili nuli. Ukoliko se radi o donošenju odluke u situacijama između dve krajnosti gde se verovatnoća nalazi između 0 i 1, za takav budući događaj se može reći da predstavlja rizičan događaj. U tom slučaju, kvalitet informacija je na nižem nivou u odnosu na prethodnu situaciju kada je sa sigurnošću moglo da se kaže da li će se budući događaj desiti, ili neće. Kvalitet informacija i varijacije se nalaze u odnosu obrnute proporcionalnosti, što znači da veća varijacija u podacima podrazumeva i niži kvalitet podataka (Taghavifard et al., 2009: 5).

Na osnovu prethodnih tvrdnji ishod budućeg događaja u zavisnosti od verovatnoće događanja budućeg događaja (p) može se sagledati u sledećoj tabeli:

Tabela 2: Ishod budućeg događaja u zavisnosti od verovatnoće događanja budućeg događaja (p)

	Verovatnoća događanja (p)			
	$p=0$	$p=1$	$0 < p < 1$	$p = \text{nepoznato}$
Budući događaj	Nemoguć	Izvestan	Rizičan	Neizvestan

Naime, na osnovu tabele 2 može se videti da ukoliko je verovatnoća događanja nekog budućeg događaja jednaka 0, onda se radi o budućem događaju koji je nemoguć, odnosno radi se o budućem događaju koji se sigurno neće desiti. Ukoliko je verovatnoća događanja budućeg događaja jednaka 1 onda će se budući događaj sigurno desiti, tj. za takav budući događaj se kaže da je izvestan. Ukoliko se verovatnoća događanja budućeg događaja nalazi između 0 i 1, onda se govori o rizičnom događaju, a ukoliko je verovatnoća događanja nepoznata, onda se za takav događaj kaže da se radi o neizvesnom događaju, tj. ne može se sa sigurnošću tvrditi da li će se desiti.

1.2.2. Pojam i vrste opasnosti

Neophodno je napomenuti da se pojam opasnosti razlikuje od pojma rizika. Jedna od najoriginalnijih sugestija u vezi sa značenjem pojma rizika, i načina na koji se može razgraničiti od pojma opasnosti je predložena od strane nemačkog sociologa Niklasa Luhmanna. Naime on je tvrdio da se pojam rizika odnosi na potencijalni gubitak u budućnosti kao posledic e određene donešene odluke. Naime, on sugerise da je odlučivanje bitna komponenta koncepta rizika, iz razloga što se po njegovom tumačenju o riziku moglo govoriti samo ukoliko bi se identifikovale odluke bez kojih se gubitak ne bi ni desio. Nadalje, prema Luhmannu, element u vezi sa donošenjem odluka diferencira značenje rizika od pojma opasnosti iz razloga što opasnost ne predstavlja rezultat donete odluke, već se javlja kao potencijalni gubitak nastao pod dejstvom određenih spoljnih faktora (Boholm, 2012: 281).

Ukoliko je, na primer neki predmet ili objekat izložen opasnostima, onda ta opasnost može da izazove gubitak, tj. smanjenje vrednosti datog predmeta ili objekta. Ukoliko izgori magacin sa robom, onda se može reći da požar predstavlja opasnost koja je nastupila i koja je izazvala gubitak vrednosti za vlasnika tog objekta. Kao neke od opasnosti koje mogu da utiču na smanjenje vrednosti stambenog, ili poslovnog objekta, ili na prekid odvijanja poslovnog procesa mogu se navesti poplave, oluje, zemljotresi, krađe, grad, itd.

Pored ovih opasnosti mogu se još navesti i otpadne vode iz fabričkih postrojenja, otrovne supstance koje se dobijaju odvijanjem proizvodnih procesa, zatim zarazne bolesti, polen koji izaziva alergijske reakcije, prekomerna upotreba hemijskih sredstava u poljoprivredi, prirodne nepogode, sudari u saobraćaju, itd.

1.2.3. Pojam i tipovi hazarda

Hazard predstavlja potencijal za nastanak štete, koja može biti kako fizičke, tako i psihičke prirode, gde se u praktičnom smislu često povezuje sa nekontrolisanim aktivnostima ili uslovima koji bi doveli do povrede, bolesti ili štete (Occupational Safety and Health Administration, 2016).

Prema profesoru Vujoviću, hazard je okolnost koja stvara ili povećava opasnost i rizik, odnosno verovatnoću da dođe do štetnog događaja i gubitka, odnosno to je okolnost koja povećava bilo učestalost bilo ozbiljnost štete. Primer hazarda je čuvanje kanti sa benzinom u garaži, loše ulično osvetljenje u kraju u kome se dešavaju krađe, i sl. (Vujović, 2009: 28). Hazard može biti određena stvar, ili određena situacija (Work Health and Safety (WHS) Unit, 2015: 2).

Iz razloga što često dolazi do mešanja i poistovećenja pojmova hazarda i rizika prilikom definisanja, neophodno je napomenuti da hazard u sebi ne obuhvata i verovatnoću i posledice, već samo dovodi do toga da ukoliko nastane šteta, da će je značajno povećati, što upravo razdvaja ovaj pojam od pojma rizika.

Naučno shvatanje u terminologiji procene rizika jasno diferencira pojmove hazarda i rizika, i koncepte srodne njima. Hazard je povezan sa situacijama u kojima može da uveća štetne posledice po životnu sredinu i pojedince, ukoliko se ostvari štetni događaj. Ukoliko ciljevi nisu izloženi datom

hazardu ili su otporni na njegovo dejstvo, neće ni doći do uvećanja štetnih posledica, po bilo kom osnovu ukoliko nastane štetni događaj. Rizik, s druge strane, uzima u razmatranje verovatnoću i obim štete u vezi sa nastankom štetnog događaja. Stoga, se pod pojmom rizika smatra verovatnoća nastanka štetnih događaja (Scheer et al., 2014: 1271).

Kada je u pitanju identifikacija hazarda, može se reći da ona predstavlja proces ispitivanja svakog radnog prostora i radnog zadatka u cilju identifikovanja svih okolnosti koje su svojstvene određenom poslu. Te okolnosti se mogu odnositi na samo radno okruženje kao što su radionice, laboratorije, kancelarije, obradive površine pod zasadima, prodavnice, transporta sredstva, pozorišta, učionice, itd. Sa druge strane zadaci se mogu izvršavati u okolnostima koje mogu povećati mogućnost ispoljavanja negativnih efekata po pojedinca, kao što su rad sa ljudima u stresnom okruženju, rad koji se odnosi na rešavanje vanrednih situacija, rad sa opasnim materijama po zdravlje čoveka, itd. Ovaj proces se odnosi na pronalaženje činjenica koje mogu prouzrokovati štetu u vezi sa obavljanjem konkretnog radnog zadatka, i što može usloviti da ukoliko nastupi štetni događaj, dovede do nesagledivo većih posledica, nego što bi ih bilo da nije bilo hazarda (Work Health and Safety (WHS) Unit, 2015: 2).

Kada je u pitanju poslovni hazard, on se može podeliti na (Occupational Safety and Health Administration, 2016):

- Hazard bezbednosti;
- Hazard upotrebe hemijskih supstanci;
- Biološki hazard, itd.

Kada je u pitanju hazard povezan sa bezbednošću na radnom mestu neophodno je napomenuti da ova vrsta hazarda može izazvati momentalnu nezgodu, ili povredu u toku obavljanja nekih od poslovnih aktivnosti. Primeri mogu biti, nepoštovanje propisa koji se odnose na nošenje zaštitne opreme, korišćenje slomljenih merdevina, klizav pod, itd. Oni mogu rezultirati, povredama u vidu preloma, opekotina, udarima električne energije, pa čak i smrću.

Hazard u vezi sa upotrebom hemijskih sredstava prilikom obavljanja poslovnih aktivnosti odnosi se na mogućnost delovanja štetnih gasova, isparenja, tečnosti, prašine na pojedinca, izazivajući uvećanje rizika od trovanja, iritacije kože ili oštećenja nekog drugog organa, ukoliko ove štetne materije dospu u organizam čoveka. Kao primer se može navesti upotreba pesticida

prilikom tretiranja bilja bez adekvatne zaštitne opreme, upotreba hemijskih sredstava za čišćenje, itd.

Biološki hazard se odnosi na mikroorganizme koji mogu izazvati bolesti, infekcije ili alergije, i obuhvata viruse, bakterije, itd.

Neophodno je napomenuti i druge tipove hazarda koji se ne mogu svrstati ni u jednu od prethodnih kategorija, a koji mogu uvećati posledice ukoliko nastane rizik, kao što su stres na radnom mestu, nasilje, itd.

1.2.4. Neposredan uzrok

Kada je u pitanju osiguranje imovine, mora se sagledati i pojam neposrednog uzroka koji predstavlja inicijalnu opasnost u nizu događaja, koja je izazvala štetu nad osiguranim objektom ili predmetom.

Ovo je bitno iz razloga što osiguravač mora pribaviti dokaz da je šteta koja je nastala rezultat osigurane opasnosti koja nije navedena u listi opasnosti koje ne pokriva osiguranje, da bi isplatio nastali iznos štete osiguraniku. U vezi sa tom činjenicom, neophodno je utvrditi neposredni uzrok štete, da bi osiguravač bio siguran u situaciji kada namerava odbiti plaćanje štete jer bi utvrđivanjem neposredne opasnosti bio siguran da je šteta uzrokovana isključenom opasnošću iz pokrića (Klobučar, 2014: 202).

Po ovome, neposredni uzrok nije nužno prvi uzrok, niti je nužno poslednji uzrok štete. On je dominantni ili operativni uzrok i on je uglavnom pitanje činjenice. Ako nekoliko uzroka utiče na osigurane predmete osiguranja, neposredni uzrok će biti onaj najdominantniji ili najjači. Pojedinačno isključena opasnost je ona koja je isključena iz ugovora o osiguranju, dok je neosigurana opasnost ona koja jednostavno nije pokrivena ugovorom. U mnogim specifičnim vrstama osiguranja može se predvideti situacija u kojoj osigurana opasnost deluje zajedno s neosiguranom opasnošću; ili je osigurljiva opasnost praćena isključenom opasnošću; ili dve opasnosti deluju istovremeno. Imajući to u vidu, u svakom slučaju se mora postaviti pitanje koja je opasnost neposredni uzrok štete. U stvarnom životu ponekad je vrlo teško utvrditi stvarni uzrok štete. Uobičajeno se posmatraju inicijalni i poslednji događaji, ali vrlo su često tu prisutni neki drugi faktori i događaji koji zamenjuju početni događaj kao glavni uzrok nastalog štetnog događaja (Klobučar, 2014: 202-203).

Neposredni uzrok štete se može utvrditi na taj način što se najpre sagledava prvi događaj u lancu, nakon čega se traži logičan sled budućih događaja. Ako taj proces vodi do sledećeg događaja, treba sagledati sve događaje u lancu sve do trenutka nastanka štete. U tom slučaju prvi događaj i predstavlja neposredan uzrok štete. Za razliku od ovog, još jedan način za utvrđivanje neposrednog uzroka štete se može izvršiti suprotnim tokom, kada se sa analizom počinje od trenutka nastanka same štete i događaja koji je izazvao, tražeći na svakom delu u lancu odgovor na pitanje zašto se to dogodilo. Ako na svakom stupnju tog procesa nema očitog dokaza i veze između događaja, tada tu nastaje prekid u lancu uzroka štete, pa neke druge radnje ili propusti mogu biti uzrok štete.

Ukoliko bismo sagledali neposredan uzrok štete sa aspekta osiguranja, neophodno je istaći da kada je neposredni uzrok štete opasnost koja je pokrivena osiguranjem, koja sledi nakon ostvarenja opasnosti koja nije pokrivena osiguranjem, tada i šteta koja se dogodila od opasnosti koja je isključena iz osiguranja, neće biti pokrivena osiguranjem. Slično, tamo gde je neposredni uzrok štete neosigurljiva opasnost koja je posledica osigurljive opasnosti ili sledi nakon neosigurljive, šteta neće biti pokrivena osiguranjem zbog toga što faktor uzročne povezanosti štete nije pokriven osiguranjem. Konačno, tamo gde pojedina isključena opasnost, sledi nakon prekida lanca uzročne povezanosti među opasnostima, a nakon toga sledi osigurljiva opasnost, osiguravač će biti odgovoran da plati štetu neposredno uzrokovanu od osigurljive opasnosti, odnosno nakon prekida u uzročnoj povezanosti (Klobučar, 2014: 202-203).

Kada je u pitanju polisa osiguranja, kao najvažniji dokument u osiguranju, neophodno je napomenuti, da bi osiguravač nadoknadio štetu osiguraniku, neposredni uzrok štete mora biti naveden u polisi.

1.2.5. Šteta

Šteta ili gubitak u najopštijem smislu označava da je neko ostao bez nečega što je prethodno posedovao, dok u pravnoj terminologiji obično predstavlja prouzrokovanu povredu nečijeg subjektivnog prava ili interesa štetnom radnjom. Do povrede pravno priznatih interesa može doći kada se povredi neko lično dobro (npr. telesni integritet), kada se oštetiti neka stvar, obaveza ne ispuni na vreme, ili se uopšte ne ispuni, pa davalac bude oštećen (Matijević, 2016).

Postoje različita tumačenja pojma štete posmatrane sa pravnog aspekta i sa aspekta osiguranja, pri čemu je sa aspekta osiguranja definisanje pojma štete uže, a u nekim slučajevima šire u odnosu na pravni aspekt. Najrelevantnija razlika je ta da pravni pojam štete, obuhvata samo štete nastale povredom pravno priznatih interesa, dok pojam štete u osiguranju obuhvata i one koje su pravno irelevantne, odnosno one štete koje su nastale delovanjem opasnosti kao što su npr. prirodne nepogode. Takođe postoji i razlika u tome što pravni pojam štete obuhvata štete koje su posledica oštećenja osiguranog slučaja i koje su navedene u ugovoru o osiguranju, a pritom nisu izuzete iz osiguranja (Matijević, 2016).

Šteta može biti imovinska, i ona predstavlja smanjenje vrednosti određene imovine, ili propuštene dobiti koju bi jedno lice steklo da nije došlo do njenog nastanka. Sa druge strane postoji, neimovinska šteta koja se odnosi na pojedince, tj. koja se ispoljava kao narušavanje zdravlja, fizičkog izgleda nekog lica, itd.

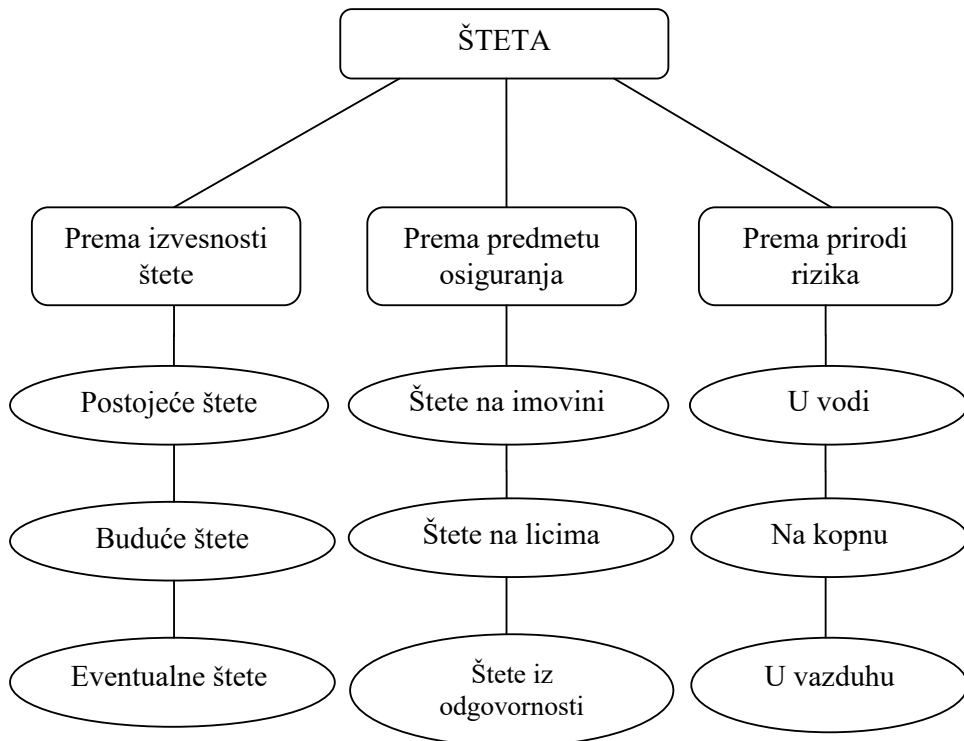
Postoji veliki broj kriterijuma na osnovu kojih se može izvršiti podela štete. Tako se u pravu, pored već pomenute podele štete na materijalnu i nematerijalnu tj. imovinsku ili neimovinsku, može izvršiti podela prema kriterijumu nastanka štete koja polazi od veze ili uzroka između štete i postupka oštećenog i to na direktne, indirektne, simultane i sukcesivne štete. Direktnom štetom smatra se, šteta koja je neposredna ili isključiva posledica štetnog događaja. Indirektnom štetom smatra se, šteta koja je posredna posledica štetnog događaja ili direktne štete. Simultanom štetom smatra se, šteta učinjena raznim oštećenjima jednom štetnom radnjom. Sukcesivnom štetom smatra se šteta koja je hronološki nastala iza jedne druge štete, a obe su posledica jednog štetnog događaja ili jedne štetne radnje. Prema kriterijumu izvesnosti štete koji polazi od verovatnoće nastupanja štete može se izvršiti podela na postojeće, buduće i eventualne štete. Postojećom štetom smatra se šteta, koja je već nastala, dakle koja postoji. Budućom štetom smatra se šteta, za koju je sigurno, odnosno izvesno da će nastupiti. Eventualnom štetom smatra se šteta, za koju je verovatno da će nastupiti zato što je preduzeta štetna radnja koja vodi ka šteti. Prema kriterijumu predvidivosti štete koji polazi od mogućnosti nastupanja, može se izvršiti podela na predvidive i nepredvidive štete. Predvidivom štetom smatra se šteta, čije je nastupanje moglo biti predviđeno u vremenu preduzimanja štetne radnje. Nepredvidivom štetom smatra se šteta, čije nastupanje nije moglo biti očekivano u vreme preduzimanja štetne radnje. Prema

kriterijumu utvrđivanja štete koji polazi od načina utvrđivanja ili dokazivanja štete, može se izvršiti podela na konkretne i apstraktne štete. Konkretnom štetom smatra se šteta, čije se postojanje i veličina mogu dokazati i utvrditi. Apstraktnom štetom smatra se šteta, koja se pretpostavlja, a veličina joj se utvrđuje na osnovu unapred utvrđenih kriterijuma ili paušalno ili u zavisnosti od svih okolnosti slučaja. Prema kriterijumu vrednosti štete koji polazi od novčane procenljivosti štete, moguće je izvršiti podelu na novčane i nenovčane. Novčanom štetom smatra se šteta, koja je procenljiva u novcu. Nenovčanom štetom smatra se šteta, čiju veličinu nije moguće ekvivalentno izraziti u novcu (Matijević, 2016).

U osiguranju postoji više vrsta podele šteta, zavisno od izabranog kriterijuma za razvrstavanje, tako da ukoliko imamo u vidu kriterijum predmeta osiguranja koji polazi od načina razvrstavanja onoga što se smatra objektom osiguranja, štete možemo podeliti na štete na licima, štete na stvarima (imovini) i štete iz odgovornosti. Štetom na osobama smatra se šteta, koja je nastala osobi osiguraniku, na osiguranoj osobi ili na oštećenom licu, a koja ugrožava njegov integritet, zdravlje i radnu sposobnost. Štetom na stvarima (imovini) smatra se šteta, koja je nastala na stvarima osiguranika koje imaju materijalnu vrednost. Štetom iz odgovornosti smatra se, šteta koja je nastala na imovini osiguranika, usled njegove građanske odgovornosti za štetu. Prema kriterijumu prirode rizika koji polazi od načina razvrstavanja šteta prema mestu ostvarenja osiguranog rizika, štete možemo podeliti na one koje nastaju na kopnu, na vodi i u vazduhu, itd. (Matijević, 2016).

Na sledećoj slici se može videti podela šteta prema kriterijumima izvesnosti, predmetu osiguranja, i prirodi rizika:

Slika 2: Vrste šteta prema izvesnosti, predmetu osiguranja, i prirodi rizika

Imajući u vidu različite kriterijume na osnovu kojih je izvršena podela štete, i da se na osnovu toga može zaključiti da postoje različiti uzroci nastanka šteta, i različiti predmeti osiguranja, neophodno je ukazati na činjenicu da postoje i različite visine oštećenja predmeta koji se posmatra u tom kontekstu. Tako se može desiti da se na jednom osiguranom predmetu usled nastanka osiguranog slučaja utvrdi delimično oštećenje, ili potpuno oštećenje. Delimično oštećenje nastaje u situacijama ukoliko je moguće vratiti u prethodnu funkciju dati predmet osiguranja. Ukoliko taj predmet više ne može služiti svojoj osnovnoj svrsi, odnosno ukoliko u potpunosti izgubi na svojoj funkcionalnosti i nije moguće vratiti ga u prvobitno stanje, onda se radi o potpunom oštećenju. Na osnovu toga se može konstatovati da postoje dve kategorije šteta i to, totalne i delimične štete.

Totalni gubitak podrazumeva činjenicu da osigurani predmet nakon ostvarenja štetnog događaja više ne može ni na koji način imati upotrebnu vrednost. Odnosno u takvim situacijama dolazi do potpunog materijalnog gubitka osiguranog predmeta. Kao primer može se navesti, uništenje transportnog sredstva u saobraćajnoj nesreći, uništenje robe usled požara, itd. U određenim situacijama može doći do toga da nije došlo ni do fizičkog oštećenja osiguranog predmeta, ni do smanjenja njegove upotrebne vrednosti, ali je došlo do otuđenja predmeta osiguranja, ili gubitka usled transporta, tako da se osigurani predmet više ne nalazi u posedu osiguranika.

Pod pojmom delimičnih šteta podrazumeva se, situacija kada realizacijom osiguranog rizika dođe do oštećenja jednog dela osiguranog predmeta, koji u određenom stepenu i dalje može da služi svojoj svrsi. Međutim, ukoliko se nakon nastanka delimične štete utvrdi da bi troškovi popravke oštećenog predmeta, ili troškovi naknade bili toliko veliki da prevazilaze, ukupnu tržišnu vrednost osiguranog predmeta, onda se može konstatovati da se u takvim situacijama delimična šteta, smatra totalnom štetom. Kao primeri delimičnih šteta, mogu se navesti oštećenja delova mašine prilikom transporta, ili uništenja dela robe usled neadekvatne transportne ambalaže, zatim oštećenje određenog dela mašine prilikom nestručnog rukovanja u procesu rada, ili pod dejstvom nepredvidljivih događaja, kao što su požari, krađe, poplave, itd. (Vujović, 2009: 39).

Pojam totalnih i delimičnih šteta ima izuzetno veliki značaj u oblasti osiguranja, što se može i videti na primeru Generali osiguranja, i to prilikom utvrđivanja naknada iz osiguranja. Naime, u okviru posebnih uslova za osiguranje građevinskih objekata domaćinstva, naknada iz osiguranja za kuću i stan, i u njih ugrađene instalacije i ugrađenu opremu čija starost ne prelazi 5 godina, utvrđuje se u zavisnosti od toga da li se radi o totalnoj, ili delimičnoj šteti i to na sledeći način (Generali Osiguranje Srbija, 2013):

- U slučaju totalne štete, građevinska cena novog objekta u momentu nastanka osiguranog slučaja umanjena za vrednost ostatka.
- U slučaju delimične štete, u visini troškova popravke po ceni materijala i rada u trenutku nastanka osiguranog slučaja, umanjenih za vrednost ostatka.

Naknada iz osiguranja za kuću i stan (etažno vlasništvo) čija starost prelazi 5 godina, kao i za ekonomske objekte poljoprivrednih domaćinstava, pomoćne objekte i vikend kuće i u njih ugrađene instalacije i ugrađenu opremu, utvrđuje se na sledeći način (Generali Osiguranje Srbija, 2013):

- U slučaju totalne štete, građevinska cena novog objekta u momentu nastanka osiguranog slučaja, umanjena za iznos ekonomskog i tehničkog rabaćenja i vrednost ostatka.
- U slučaju delimične štete, u visini troškova popravke po ceni materijala i rada u trenutku nastanka osiguranog slučaja, umanjениh za iznos ekonomskog i tehničkog rabaćenja materijala i za vrednost ostatka.

Kada je u pitanju utvrđivanje visine štete u okviru opštih uslova za kombinovano osiguranje motornih vozila Sava osiguranja, šteta koju pokriva osiguranje, utvrđuje se u slučaju (Sava osiguranje, 2014: 10):

- Totalne štete, i to prilikom uništenja ili krađe osiguranog vozila prema stvarnoj vrednosti osiguranog vozila na dan utvrđivanja visine štete, umanjene za vrednost ostataka, imajući u vidu stanje vozila neposredno pre osiguranog slučaja. Kada je u pitanju utvrđivanje visine štete neophodno je novonabavnu vrednost osiguranog vozila po Katalogu AMSS ili drugom katalogu na dan utvrđivanja visine štete, umanjiti za iznos amortizacije, kako bi se dobila stvarna vrednost osiguranog vozila. Osnova za utvrđivanje amortizacije jeste opšte stanje, starost, i broj pređenih kilometara osiguranog vozila.
- Delimične štete, prilikom oštećenja osiguranog vozila ili krađe sastavnih delova vozila, i to prema visini troškova popravke, umanjениh za vrednost ostataka delova koji se zamenjuju. U troškove popravke ubrajaju se i troškovi prevoza, demontaže i montaže. Za delove kao što su nove gume, akumulatori, izduvni sistemi, cerade, platneni krovovi ili pogonske gusenice odbija se iznos amortizacije prilikom kupovine, dok se od troškova za kupovinu ostalih novih delova za zamenu i od troškova za farbanje ne odbija amortizacija. Prilikom utvrđivanja visine štete ne uzimaju se u obzir okolnosti da se zbog nedostatka delova za zamenu vozilo ne može popraviti. Kod ugradnje polovnih ili

neoriginalnih delova vozila naknada štete predstavlja vrednosti novih originalnih delova umanjena za 40%.

Ukoliko se radi o totalnoj šteti, osiguraniku se nadoknađuje stvarna vrednost predmeta koji je osiguran kod određene osiguravajuće kompanije. Tom prilikom se amortizacija utvrđuje na osnovu opšteg stanja predmeta koji je osiguran, njegove starosti, i broja pređenih kilometara, gde će iznos amortizacije biti veći ukoliko se radi o mašini koja služi funkciji u procesu proizvodnje duži niz godina, ili ukoliko se radi o transportnom sredstvu koji ima veliki broj pređenih kilometara. Da bi se dobila stvarna vrednost osiguranog predmeta, neophodno je od novonabavne vrednosti osiguranog predmeta na dan utvrđivanja visine štete, oduzeti unapred određen iznos amortizacije. U situacijama kada se radi o delimičnoj šteti nad osiguranim predmetom, vlasnik može ostvariti nadoknadu troškova izvršenih popravki, i to do iznosa utvrđene stvarne vrednosti na dan utvrđivanja visine štete, s tim da se iznos amortizacije ne odbija (Sava osiguranje, 2014: 23).

Kratak rezime sadržaja:

Sve veća pažnja se posvećuje sagledavanju pojma rizika i njegovom uticaju, imajući u vidu da je svakodnevna ljudska aktivnost povezana sa mnogobrojnih rizicima, kao i da se rizici mogu javiti i prilikom obavljanja poslovnih aktivnosti. S obzirom da je pojam rizika definisan na različite načine, proizilazi i činjenica da ne postoji jedinstven stav autora koji su se bavili ovom temom. Za rizik se može reći da predstavlja događaj koji dovodi do nastanka štete, odnosno gubitka, pri čemu se može odrediti verovatnoća nastajanja tog događaja.

Mnogobrojni su faktori koji mogu uticati na pojavu rizika, i oni se mogu podeliti na unutrašnje i spoljašnje. Neki od spoljašnjih faktora koji utiču na pojavu finansijskih rizika su promena kamatnih stopa kod odobrenih kredita, promena deviznog kursa, itd. Kao unutrašnji faktori mogu se navesti likvidnost i cash flow. Faktori koji mogu uticati na pojavu strategijskih rizika su konkurencija, promena zahteva kupaca, promene u industriji i drugi, pri čemu oni predstavljaju spoljašnje faktore, dok se sa druge strane kao unutrašnji faktori mogu navesti intelektualni kapital, istraživanje i razvoj, itd.

Neizvesnost, opasnost, hazard, neposredni uzrok i šteta su navedeni kao pojmovi koji su tesno povezani sa rizikom. Iz razloga što često dolazi do

poistovećenja ovih pojmova sa pojmom rizika, ukazano je na njihove razlike i svaki od pojmova je definisan u odnosu na pojam rizika.

Ishod budućeg događaja u zavisnosti od verovatnoće događanja budućeg događaja (p) je prikazan tabelarno, pri čemu budući događaj može biti nemoguć, neizvestan, moguć i rizičan.

Opasnost se javlja kao uzrok potencijalnog gubitka nastao pod dejstvom određenih spoljnih faktora, što može dovesti do smanjenja vrednosti datog predmeta ili objekta. Kao primeri se mogu navesti požar, krađa, poplave, oluje, zemljotresi, grad, itd. Hazard predstavlja okolnosti koje dovode do povećanja potencijala za nastanak štete, i koje mogu povećati sam iznos gubitka ukoliko štetni događaj nastane. Neposredni uzrok predstavlja inicijalnu opasnost u nizu događaja koja je izazvala štetu nad osiguranim objektom ili predmetom. Šteta se može podeliti na imovinsku i neimovinsku štetu, totalnu i delimičnu štetu, itd.

Pitanja za proveru znanja:

1. Definisati pojam rizika.
2. Navesti i objasniti unutrašnje faktore koji deluju na nastanak rizika.
3. Navesti i objasniti spoljašnje faktore koji deluju na nastanak rizika.
4. Osnovnih pojmovi povezani sa rizikom.
5. Šta predstavlja neizvesnost? Navesti primer.
6. Razlike između pojmova rizika i neizvesnosti.
7. Izvršiti uporednu analizu karakteristika pojmova rizika i neizvesnosti.
8. Kakav može biti ishod budućeg događaja u zavisnosti od verovatnoće događanja budućeg događaja (p)?
9. Šta predstavlja opasnost?
10. Vrste opasnosti.
11. Objasniti i navesti tipove hazarda.
12. Objasniti pojam neposrednog uzroka.
13. Kako se može definisati pojam štete? Navesti neku od podela štete.
14. Objasniti pojam totalnih šteta.
15. Objasniti pojam delimičnih šteta.

2. RAZLIČITE KATEGORIJE RIZIKA

Imajući u vidu karakteristike rizika, neophodno je napomenuti da se rizici mogu podeliti po različitim osnovama, i da postoji veliki broj različitih vrsta rizika od kojih će neki biti detaljnije objašnjeni u nastavku.

Jedan od načina klasifikacije rizika kada je u pitanju kompanija koja se bavi programiranjem jeste ta da se oni mogu podeliti na opšte rizike koji predstavljaju potencijalne pretnje u vezi sa primenom i plasiranjem određenih softverskih rešenja. Neki od primera opštih rizika su promena uslova poslovanja, gubitak ključnog osoblja, ili kupca koji vrši nabavku proizvoda od date kompanije, ili sam stečaj softverske kompanije. Poželjno je da svaka kompanija koja svoje poslovanje obavlja u ovoj oblasti, poseduje listu svih mogućih rizika koji mogu nastati u određenom vremenskom periodu u zavisnosti od dejstva mnogobrojnih faktora. U takvim uslovima timovi mogu proceniti u kojoj meri su ovi rizici faktor uspeha njihovog poslovanja i mogu uvesti odgovarajući program upravljanja rizikom. Rizici u vezi sa određenom proizvodnjom mogu se razlikovati od opštih rizika, i oni mogu biti identifikovani samo od strane lica sa jasnim razumevanjem tehnologije, kadrova koji obavljaju poslovne operacije, i okruženja konkretnog proizvoda. Primer specifičnog rizika proizvoda je dostupnost složene mreže neophodne za testiranje softverskih rešenja. Opšti i proizvodno specifični rizici se dalje mogu podeliti na projektne, proizvodne, i poslovne rizike. Rizici projekta su oni koji utiču na tok projekta ili kadrovske i budžetske resurse. Rizici proizvoda su oni koji utiču na kvalitet ili učinak softvera koji se razvija. Konačno, poslovni rizici su oni koji ugrožavaju održivost softvera, što se može ispoljiti u situaciji kada ne postoji tražnja na tržištu za konkretnim softverskim rešenjem, ili kada se sam softver više ne uklapa u celokupnu poslovnu strategiju kompanije (Williams, 2004: 2-3).

Pored prethodno navedenih postoje i mnogobrojni rizici koji su u tesnoj vezi sa njima, i međusobno su uslovljeni, kao što su (Williams, 2004: 3-4):

- Kadrovski rizici koji se odnose na mogućnost angažovanja i zapošljavanja stručnjaka iz konkretne oblasti, kao i njihova znanja, i veštine;
- Rizik veličine koji je povezan sa veličinom proizvoda i veličinom proizvodnog tima, pri čemu je teže manipulirati većim proizvodima, dok je brojnijim timovima teže koordinirati;

- Procesni rizici koji se odnose na to da li tim koristi definisan , odgovarajući proces razvoja softvera, i da li članovi tima zapravo prate proces;
- Rizik tehnologije je izveden iz softverske ili hardverske tehnologije koja se koriste kao deo sistema koji se razvija, pri čemu korišćenje novije ili složenije tehnologije povećava ukupan rizik;
- Rizici u vezi sa softverskim alatima, slično kao i kod rizika tehnologije, odnose se na upotrebu, dostupnost i pouzdanost softverske podrške koju koristi razvojni tim;
- Organizacioni i upravljački rizici su izvedeni iz sredine u kojoj se razvija softver, pri čemu su finansijska stabilnost kompanije, i pretnje kompaniji koje donosi reorganizacija, samo neki od primera;
- Rizik u vezi sa kupcima su izvedeni iz promena u zahtevima korisnika, nedostatka razumevanja kupaca u vezi sa uticajima na promene, kao i iz sposobnosti klijenta da efikasno komunicira sa timom i da se precizno prenesu atributi željenog proizvoda;
- Rizik procene proizilazi iz pogrešne procene potrebnih resursa i potrebnog vremena da bi se nesmetano i blagovremeno obavile određene poslovne operacije;
- Rizici u vezi sa prodajom uključuju mogućnost da tim proizvede softversko rešenje ili određeni proizvod za kojim neće postojati tražnja na tržištu, ili onaj proizvod koji je u takvim situacijama teško modifikovati, ili prilagoditi.

Kada je u pitanju poslovni rizik on se takođe može klasifikovati i na (Everis, 2009: 28):

- Rizik osiguranja;
- Kreditni rizik;
- Tržišni rizik;
- Rizik likvidnosti, i
- Operativni rizik.

Prema ASSAL-u¹ i regulativi pod nazivom Solvency II², može se izvršiti klasifikacija rizika, na način na koji je navedeno u sledećim tabelama:

Tabela 3: Klasifikacija rizika prema ASSAL-u

KLASIFIKACIJA RIZIKA	Klasifikacija prema ASSAL-u		
	Tehnički	Investicioni	Ostali
Rizik odstupanja	*		
Nedovoljna premija u vezi sa rizikom	*		
Tehnička procena rezerve u vezi sa rizikom	*		
Rizik reosiguranja	*		
Rizik operativnih troškova	*		
Rizik akumulacije ili katastrofalni rizik	*		
Rizik rasta	*		
Rizik depresijacije		*	
Rizik likvidnosti		*	
Tržišni rizik		*	
Kreditni rizik		*	
Rizik neizvršenja obaveza od treće strane			*
Opšti poslovni rizik			*
Operativni rizik			

Izvor: Everis. (2009). *Risk Management in the Insurance Business Sector*. MFC Artes Gráficas, S.L., p. 116-117., Available at:

<http://www.everis.com/global/WCRepositoryFiles/Study%20of%20Risk%20Management%20-%20sept%2009.pdf>

¹ ASSAL predstavlja Udruženje supervizora osiguranja Latinske Amerike (Association of Insurance Supervisors of Latin America)

² Solvency II predstavlja direktivu u pravu EU, donetu sa svrhom usklađivanja propisa koji se tiču osiguranja u okviru EU.

Tabela 4: Klasifikacija rizika prema regulativi Solvency II

KLASIFIKACIJA RIZIKA	Klasifikacija prema regulativi Solvency II				
	Osiguranje	Tržište	Kredit	Likvidnost	Operativni
Rizik odstupanja	*				
Nedovoljna premija u vezi sa rizikom	*				
Tehnička procena rezerve u vezi sa rizikom	*				
Rizik reosiguranja			*		
Rizik operativnih troškova					*
Rizik akumulacije ili katastrofalni rizik	*				
Rizik rasta	*				
Rizik depresijacije		*			
Rizik likvidnosti				*	
Tržišni rizik		*			
Kreditni rizik			*		
Rizik neizvršenja obaveza od treće strane			*		
Opšti poslovni rizik					*
Operativni rizik					*

Izvor: Everis. (2009). *Risk Management in the Insurance Business Sector*. MFC Artes Gráficas, S.L., p. 116-117., Available at: <http://www.everis.com/global/WCRepositoryFiles/Study%20of%20Risk%20Management%20-%20sept%2009.pdf>

Kada je u pitanju rizik odstupanja, može se reći da predstavlja statističko odstupanje koje dovodi do nastanka rizika, kao što su promene u stopama smrtnosti, stopi kriminaliteta, povećanju cena i plata, smanjenju kamatnih stopa, itd, pri čemu u okviru podele prema ASSAL-u ova vrsta rizika ima tehnički karakter, a prema klasifikaciji u regulativi Solvency II, ova vrsta rizika se javlja u okviru osiguranja. Nedovoljna premija u vezi sa rizikom predstavlja rizik od situacije da prikupljena premija osiguranja u odnosu na rizik bude veoma niska, i prema jednoj podeli ima tehničke karakteristike, a prema drugoj se javljaju u vezi sa osiguranjem. Ova vrsta rizika može da predstavlja preklapanje, jer se može klasifikovati i kao rizik odstupanja kada premija nije dovoljna uprkos tome što je izvedena pažljiva procena visine premije u skladu sa svim informacijama koje su dostupne. Tehnička procena rezerve u vezi sa rizikom koristi se kada postoji pogrešna procena visine rizika, pa samim tim, tehničke rezerve nisu dovoljne da pokriju obaveze koje proizilaze iz ugovora o osiguranju. Rizik reosiguranja, pri čemu se radi o riziku koji ima veze sa lošim

poslovanjem ili odlaskom u stečaj osiguravajuće kompanije koja se u datoj situaciji javlja kao reosiguravajuća kompanija. Rizik operativnih troškova koji se odnosi na situaciju kada je iznos operativnih troškova uključen u premiju, nedovoljan da pokrije datu štetu u budućnosti. Rizik akumulacije ili katastrofalni rizik opisuje rizik od akumulacije gubitaka izazvanih od strane jednog događaja kao što su zemljotresi, oluje itd. Rizik rasta koji je povezan sa tehničkim posledicama izvedenim prekomernim ili nekoordinisanim rastom. Rizik depresijacije koji podrazumeva rizik od gubitka vrednosti investicija zbog promena na tržištima kapitala, promena deviznog kursa kada su u pitanju obaveze izražene u stranoj valuti, i odstupanja zbog stečaja poverilaca. Rizik likvidnosti se odnosi na situaciju u kojoj investicije ne mogu biti izvršene u pravo vreme, zbog čega osiguravajuće društvo nije u stanju da ispuni svoje finansijske obaveze. Tržišni rizik je rizik uslovljen finansijskom situacijom osiguravajućeg društva, kao rezultat nepovoljnih kretanja cena imovine koja čini portfolio osiguravajućeg društva, bez obzira na prirodu njenih obaveza. Kreditni rizik koji se javlja u situaciji kada suprotna strana u finansijskoj transakciji ne ispuni obavezu koju ima prema društvu za osiguranje. Rizik neizvršenja obaveza od strane trećeg lica, opisuje rizik koji podrazumeva situaciju da treća lica ne mogu da ispune svoje obaveze prema osiguravajućoj kompaniji, po osnovu reosiguranja, saosiguranja ili po osnovu ugovora o posredovanju. Opšti poslovni rizik se odnosi na posledice koje su rezultat modifikacije opštih pravnih, ekonomskih i socijalnih uslova a koje imaju uticaj na opšte stanje društva za osiguranje. Operativni rizik, odnosi se na rizik od gubitaka usled, obavljanja poslovnih aktivnosti primenom neadekvatnih internih procesa, greškom zaposlenih, padom informacionog sistema ili pod dejstvom spoljnih događaja (Everis, 2009: 116-117).

Pored ove klasifikacije moguće su još i neke klasifikacije rizika, među kojima je podela rizika i na (Vujović, 2009: 48):

- Špekulativni rizik;
- Čist rizik;
- Statički rizik;
- Dinamički rizik;
- Opšte rizike;
- Pojedinačne rizike;
- Poslovne rizike;

- Osigurljive rizike;
- Neosigurljive rizike, itd.

2.1. Špekulativni rizik

Špekulativni rizik predstavlja situaciju u kojoj je moguće da se ostvari ili pozitivan ili negativan finansijski rezultat, tj. situaciju u kojoj jedno lice može ostvariti gubitak, tj. pretrpeti štetu, ili ostvariti dobitak, tj. profit, ili da se ispolji treći mogući ishod koji podrazumeva da se ne ostvari ni dobitak ni gubitak (Boggs, 2008). Ovo je najbolje objasniti na primeru kupovine akcija jedne kompanije, gde ukoliko u narednom periodu nakon kupovine akcija, dođe do rasta njihove cene, vlasnik tih akcija može ostvariti dobit njihovom prodajom. Nasuprot tome, u uslovima recesije, ukoliko dođe do pada cena akcija, vlasnik bi njihovom prodajom ostvario gubitak. Špekulativni rizik se može sagledati i na primeru kockanja, gde se takođe može ostvariti dobitak ili gubitak, ili na primeru investicija u neki poslovni poduhvat, gde preduzetnik nikada ne može biti siguran da li će tokom svake poslovne godine ostvariti pozitivan finansijski rezultat. Važno je takođe napomenuti da se od posledica špekulativnih rizika ne može osigurati upravo zbog postojanja mogućnosti da se ostvari dobit, i zbog činjenice da ishodi nisu neizvesni već da pojedinci svesno prihvataju ovaj rizik. Jedan od načina umanjavanja negativnih posledica od špekulativnog rizika jeste diversifikacija ili korišćenje finansijskih derivata, kao što su forvardi, svopovi, opcije, finansijski fjučersi.

2.2. Pojam i podela čistog rizika

2.2.1. Pojam čistog rizika

Za razliku od špekulativnog rizika gde postoji mogućnost da se ostvari dobitak ili gubitak, kod čistog rizika postoji mogućnost, ili da se ostvari šteta, ili da se ne desi štetni događaj. Predviđanje ishoda čistog rizika postiže se korišćenjem Zakona velikih brojeva, i a priori ili empirijskih podataka (Boggs, 2008). Čist rizik se karakteriše neizvesnošću i posledica je nepredvidivih, od volje pojedinca nezavisnih ishoda. Jedan od primera čistog rizika jeste oštećenje materijalnih stvari usled delovanja nepredviđenih okolnosti kao što su poplave, zemljotresi i drugo.

Kada je u pitanju osiguranje čistih rizika, neophodno je napomenuti da osiguravajuće kuće prihvataju osiguranje od posledica čistih rizika, međutim i u tim slučajevima je neophodno napomenuti izuzetak koji se može objasniti na

konkretnom primeru. Naime ukoliko dođe do velike prirodne katastrofe na koju pojedinac ne može uticati niti je svojim delovanjem može sprečiti kao što su tornada, zemljotresi, koji izazivaju štetu velikom broju pojedinaca, a stihijske su prirode, neophodno je istaći da se od takvih čistih rizika pojedinac ne može osigurati jer sa stanovništva osiguranja to nije prihvatljivo.

Razlika između čistog i špekulativnog rizika može se objasniti na primeru vlasnika određene imovine, gde to lice kupovinom određene materijalne stvari izlaže sebe riziku da se njegova imovina ošteti, ili izgubi, usled nastanka nepredviđenih okolnosti, kao što je recimo izbijanje požara. U takvim situacijama ukoliko izbije požar, jedini mogući ishod za vlasnika jeste ostvarenje gubitka. Sa druge strane neophodno je sagledati i situacije koje mogu dovesti do toga da se vrednost imovine uveća, ili da se smanji. Ukoliko je određeno lice vlasnik stana na određenoj lokaciji u gradu, od samog položaja zgrade će zavisiti i sama tržišna vrednost nekretnine. U situacijama kada lokacija na kojoj se imovina nalazi postane uži centar grada, usled proširenja periferije, doći će do rasta tržišne vrednosti nekretnine. Sa druge strane ako vremenom lokacija na kojoj se nalazi nekretnina, postane sama periferija usled širenja grada ka suprotnoj strani, može doći do smanjenja tržišne vrednosti nekretnine. U prvom slučaju možemo zaključiti da postoji verovatnoća da nastane štetni događaj, tj. da dođe do požara. Takvi rizici gde ukoliko nastanu nepredviđene okolnosti izazivaju gubitak, nazivaju se čistim rizicima. Sa druge strane, kako je objašnjeno u drugom primeru, u situacijama u kojima može doći do ostvarenja dobitka ili gubitka ukoliko dođe do nepredviđenih okolnosti, možemo govoriti o špekulativnom riziku (Garg, 2012: 7-8). U bilo kojoj od navedenih situacija postoji sumnja odnosno neizvesnost u vezi sa ishodom, pri čemu je u situaciji čistog rizika nemoguće ostvariti dobitak, već postoji mogućnost da se desi šteta koja će izazvati gubitak, ili da se ne desi nijedan štetni događaj (Williams, 1966: 577).

Sa određenog aspekta moguće je napraviti razliku između osigurljivih čistih rizika tj. onih rizika koji dovode do nastanka negativnih rezultata, i špekulativnih rizika koji se uglavnom javljaju u oblasti finansijskog poslovanja, kao što su promene tržišne vrednosti kapitala, zatim rizici u vezi sa kreditiranjem, kretanjem cena hartija od vrednosti, itd. (Powers, 2006: 345).

Pored prethodnog razgraničenja ovih dveju vrsta rizika, u sledećoj tabeli se mogu videti još neke od razlika između špekulativnog i čistog rizika:

Tabela 5: Razlika između špekulativnog i čistog rizika

Karakteristike špekulativnog rizika	Karakteristike čistog rizika
Špekulativni rizik je rizik kod koga je moguće ostvariti i dobitak i gubitak.	Čisti rizik je rizik gde postoji samo verovatnoća da se ostvari gubitak, ili da ne dođe do nastanka štetnog događaja.
Špekulativni rizici nisu osigurljivi. Međutim nekoliko špekulativnih rizika su osigurljivi, gde se kao primer može navesti da preduzeća mogu osigurati svoj investicioni portfolio od gubitka.	Samo čisti rizici su osigurljivi, mada postoje neki izuzeci čistih rizika, koji nisu osigurljivi, kao što je rizik od cunamija, iz razloga što ova katastrofa ukoliko nastane, pogađa veliki broj ljudi, pa samim tim sa stanovišta osiguranja to nije prihvatljivo.
Špekulativne rizike generalno nije lako predvideti, tako da se Zakon velikih brojeva ne može lako primeniti kada je u pitanju ova vrsta rizika.	Čiste rizike je lakše predvideti.
Društvo može ostvariti koristi ukoliko se špekulativni rizik ostvari. Na primer, preduzeće može razviti inovaciju koja će omogućiti da se proizvodi roba koja će biti jeftinija. To može usloviti bankrot firmi koje takođe proizvode slične ili iste proizvode, iz razloga što nisu više konkurentni na tržištu. Ovde će društvo ostvariti koristi iz razloga što će se proizvoditi efikasnije, i po nižoj ceni za kupce.	Društvo neće ostvariti korist ukoliko se čist rizik ostvari. Na primer, požar može pričiniti štetu velikom broju objekata i pojedinaca.
Špekulativni rizik se dobrovoljno prihvata iz razloga što postoji mogućnost da se ostvari dobitak.	Čist rizik se ne prihvata na dobrovoljnoj bazi.

2.2.2. Vrste čistog rizika

U obavljanju svojih poslovnih operacija privredni subjekti se susreću sa različitim vrstama čistih rizika. Pored poslovnih firmi i pojedinci su ti koji se takođe mogu susresti sa ovom vrstom rizika. Čisti rizici se mogu podeliti na (Ostojić, 2007: 53):

- Lične rizike;
- Imovinske rizike;
- Rizike od odgovornosti.

2.2.2.1. Lični rizici

Lični rizici su rizici koji direktno utiču na pojedinca. Iako se za sve gubitke i materijalne i novčane prirode, može reći da predstavljaju rizik koji utiče na određenog pojedinca, tj. da predstavljaju lični rizik, ipak se pod ovom vrstom rizika podrazumevaju oni rizici koji štetno utiču na pojedinca ostvarivanjem smanjenja prihodne moći, narušavanja zdravlja pojedinca, itd. Oni uključuju mogućnost naglog i potpunog gubitka prihoda, odnosno finansijske aktive, sa jedne strane, i nagli porast troškova sa druge strane. Lični rizici mogu se svrstati u četiri osnovne grupe (Ostojić, 2007: 54):

1. Rizik od prerane smrti;
2. Rizik nedovoljnih prihoda tokom perioda života u penziji;
3. Rizik lošeg zdravlja;
4. Rizik od nezaposlenosti.

2.2.2.1.1. Rizik od prerane smrti

Rizikom prerane smrti smatra se situacija kada posmatrano lice ne doživi prosečan broj godina za datu populaciju. Ovaj gubitak je obično veoma značajan i stvara veliku finansijsku i ekonomsku nesigurnost, kada su u pitanju ostali članovi porodice. Ove obaveze mogu da obuhvate troškove školovanja dece, troškove u vezi sa izdržavanjem lica, obaveze po osnovu kredita tj. zaduženja, obaveze po osnovu hipotekarnog zajma, itd. Pored toga, ako izdržavalac

porodice doživi smrt nakon duge bolesti, onda ostaju i medicinski troškovi koje preživeli članovi porodice ne mogu isplatiti ukoliko ne primaju dovoljnu visinu naknade. U vreme kada je neophodno sve ove troškove izmiriti, štednja i finansijska sredstva koje je glava porodice stekao za života mogu biti utrošena, pa čak mogu biti nedovoljna za podmirenje svih troškova.

2.2.2.1.2. Rizik nedovoljnih prihoda tokom perioda života u penziji

Glavni rizik od starosti je verovatnoća da osoba u periodu kada ispuni kriterijume za odlazak u penziju i kada zvanično postane primalac, neće prihodovali, po tom osnovu, dovoljno novčanih sredstava kako bi podmirio svoje egzistencijalne potrebe. U dobu nakon penzionisanja, lica ne bi mogla da zarade onoliko novčanih sredstava koliko su mogli ranije, i iz tog razloga penzioneri mogu biti suočeni sa ozbiljnim finansijskim i ekonomskim problemima. To je naročito karakteristično za ona lica koja, tokom svog radnog veka, nisu dovoljno uštedeli novčanih sredstava, što bi moglo da služi kao dodatni izvor za podmirenje sopstvenih potreba.

Čak se i lica koja su tokom svog radnog veka stekla dovoljnu količinu novčanih sredstava, i raspolažu određenim iznosom štednje po tom osnovu, mogu suočiti sa posledicama uticaja inflacije. Naime u periodu kada postanu penzioneri, ta lica se mogu suočiti sa negativnim uticajem inflacije na štednju, gde bi došlo do smanjenja njene realne vrednosti. Pored toga visoka stopa inflacije može dovesti do velikih finansijskih i ekonomskih poteškoća u životu penzionera, jer može značajno smanjiti njihove realne prihode.

2.2.2.1.3. Rizik lošeg zdravlja

Celokupna populacija se suočava sa rizikom lošeg zdravlja, koji se obično ispoljava u vidu određenog oboljenja, ili rezultira nesposobnošću za obavljanje poslovnih aktivnosti. Tek kada su ljudi zdravi, oni se mogu smisleno upustiti u neku proizvodnu aktivnost i mogu ostvariti značajan prihod. Loše zdravstveno stanje može doneti ozbiljne finansijske i ekonomske nevolje jednom pojedincu, naročito ukoliko to lice nije u braku. U takvim situacijama ta osoba obično mora angažovati osobu koja će voditi računa o njoj, što će zahtevati dodatne finansijske izdatke, i stvoriti još veću finansijsku nesigurnost. Na primer, bez dobrog zdravlja, niko se ne može u potpunosti upustiti u bilo

kakav preduzetnički poduhvat i na taj način maksimizirati svoj ekonomski prihod.

Iznenadna i neočekivana bolest ili nesreća može dovesti do visokih medicinskih troškova, i gubitka ostvarenih prihoda i visokih troškova lečenja. Ukoliko osoba nema odgovarajuće lično pokriće za nezgode i zdravstveno osiguranje, sa svrhom pokrića ovih neplaniranih izdataka, osoba će u takvoj situaciji biti finansijski nesigurna.

2.2.2.1.4. Rizik od nezaposlenosti

Rizik od nezaposlenosti je velika pretnja za sva ona lica koja su u radnom odnosu i koja obavljaju određene poslovne aktivnosti u zamenu za zaradu. Rizik podjednako predstavlja veliku opasnost za sve one koji se još uvek školuju ili pohađaju kurseve ili stručne obuke, nakon čega očekuju da dobiju plaćen posao nakon završetka perioda obuke. Samozaposlene osobe, za čijim uslugama ili proizvodima više ne postoji tražnja, takođe mogu biti suočeni sa problemom nezaposlenosti.

Nezaposlenost je situacija u kojoj osoba koja je spremna da radi i traži posao nije u mogućnosti da ga pronađe, a može da bude rezultat ekonomske krize, tj. recesije, strukturnih reformi, stanja na tržištu rada, itd. Nezaposlenost uvek donosi finansijske poteškoće ljudima. Ona se može odraziti na mnogo načina, pri čemu se mogu napomenuti sledeći:

- Osoba će izgubiti svoje ostvarene prihode. Kada se to dogodi, ona će pretrpeti finansijske poteškoće, sem u slučajevima kada je prethodno uštedela adekvatnu količinu novca na koju će u takvoj situaciji kada postane nezaposleno lice, moći da računa.
- Ako osoba nije u stanju da u određenom razumnom vremenskom periodu pronađe drugi posao, može u potpunosti potrošiti svoju ušteđevinu i izložiti sebe finansijskoj nesigurnosti.
- Ako je nezaposleno lice uspelo da obezbedi honorarni posao, zarada tog lica bi očigledno bila manja od one koju bi ostvarilo po osnovu punog radnog vremena. Ovakva situacija bi dovela do smanjenja ostvarenih prihoda, pri čemu bi oni mogli da budu nedovoljni u odnosu na potrebe pojedinca, što bi neminovno dovelo do toga da to lice bude finansijski nesigurno.

2.2.2.2. Imovinski rizici

Vlasnici određene imovine se mogu suočiti sa rizikom krađe, oštećenja ili uništena njihove imovine, i to pod dejstvom različitih nepredviđenih opasnosti kao što su poplave, požari, munje, krađe, oluje, eksplozije, niske temperature, neredi, sudari, zemljotresi, i sl. Imovina može pretrpeti direktnu štetu, indirektnan gubitak, gubitak koji proističe iz dodatnih troškova održavanja imovine ili gubitke koje su izazvani prirodnim katastrofama.

Prirodne katastrofe, kao što su poplave, zemljotresi, oluje, požari, mogu da dovedu do ogromnih gubitaka svojine, pa čak i do gubitka ljudskih života. Pojava bilo koje od ovih katastrofa može ozbiljno da ugrozi finansijsku sigurnost pogođenih pojedinaca, naročito ako takva imovina nije osigurana.

Direktan gubitak u vezi sa imovinskim rizicima, je onaj gubitak koji direktno proističe iz neobezbeđenih opasnosti. Na primer, ako kuća izgori u požaru, onda fizičko oštećenje imovine predstavlja direktan gubitak, kao posledice nastalog štetnog događaja.

Za razliku od direktnog, indirektni ili posledični gubitak je gubitak koji nastaje zbog prethodnog pojavljivanja drugog gubitka, odnosno direktno proističe iz ranijeg pretrpljenog gubitka. Javlja se kao dodatni gubitak inicijalnom pretrpljenom gubitku. Na primer, ako fabrika pretrpi štetu od požara, zgrade ili oprema mogu biti uništene. Međutim pored fizičkog oštećenja imovine, firma je nakon izbijanja požara primorana da prekine proces proizvodnje na određeni vremenski period kako bi mogla da obnovi oštećene prostorije i zameni oštećenu opremu, uz nemogućnost ostvarenja profita. Ovaj gubitak profita je posledični gubitak. Nije direktno posledica izbijanja požara, ali direktno proističe iz fizičkog oštećenja izazvanog vatrom, i samim tim posredno od nastanka požara. Drugi primeri posledičnog gubitka, su nemogućnost korišćenja zgrade i gubitak udela na tržištu. Međutim pored ovih moguće je ostvariti gubitak u poslovanju koji je posledica nemogućnosti druge firme da joj dostavi određenu robu u predviđenom roku, iz razloga što je firma dobavljač pretrpela štetu koja je uslovlila prekid njene proizvodnje.

Dodatni troškovi se odnose na one troškove koji nastaju prilikom uzimanja u zakup poslovnih prostorija i mašina uz pomoć kojih će se omogućiti nesmetani nastavak odvijanja proizvodnog procesa datog preduzeća, bez obzira na uništenje njihove imovine usled izbijanja požara, a sa svrhom zadržavanja lojalnih kupaca, i očuvanja udela na tržištu u odnosu na konkurenciju. Ovi

troškovi nastali prilikom obezbeđivanja alternativnih prostorija i iznajmljivanja mašina, nazivaju se dodatni troškovi.

2.2.2.3. Rizik od odgovornosti

Rizik od odgovornosti nastaje u onim situacijama u kojima jedno lice učini grešku koja može izazvati negativne posledice na druga lica, bez obzira koliko se svaki pojedinac trudio da kontroliše sva dešavanja oko sebe. U takvim situacijama, odštetni zahtevi mogu biti veoma visoki i mogu značajno ugroziti finansijsku stabilnost osobe koja je prouzrokovala štetu (AXA Osiguranje, 2016).

Većina ljudi u društvu se susreće sa rizikom od odgovornosti. Zakon nameće obavezu u vezi sa brigom o najbližim, kako bi se osiguralo da ne dođe do toga da im se nanese telesna povreda. Ukoliko neko ne ispuni ovu dužnost u vezi sa brigom, zakon bi ga u skladu s tim kaznio. Na primer, ako dođe do povrede pojedinca od strane njegovog suseda ili se dogodi da mu se ošteti imovina, zakon u tom slučaju predviđa kaznu.

Rizik od odgovornosti se takođe ispoljava u situacijama kada pravno ili fizičko lice, po osnovu obavljanja svoje delatnosti, ili posedovanja stvari, učini povredu trećeg lica, ili učini štetu na njegovoj imovini. Iz razloga što troškovi mogu biti značajni za lice koje je nanelo štetu trećem licu, svako od njih bi morao više pažnje posvetiti upravljanju ovom vrstom rizika. Tome u prilog ide i činjenica da je u takvim situacijama neophodno najpre izvršiti plaćanje oštećenom licu, uz obavezu plaćanja i dodatne kazne za nepostupanje po propisima ili nepoštovanje procedura koje su za posledicu imale povredu trećeg lica.

Rizici od odgovornosti imaju dve osobenosti:

- Kod rizika od odgovornosti, iznos gubitka koji mogu biti uključeni nemaju maksimalnu gornju granicu. Ono lice koje nanese povredu nekom drugom licu može biti tuženo za bilo koji iznos. Na primer, dok se vozite biciklom čija je vrednost 20000 dinara, možete nesavesno izazvati ozbiljne telesne povrede drugoj osobi, pri čemu povređena osoba može da tuži lice koje joj je nanelo povredu, za bilo koji iznos novca, u zavisnosti od prirode povrede. Nasuprot tome, ako je vrednost bicikle jednaka iznosu od 20000 dinara, i taj bicikal bude potpuno oštećen od

strane drugog lica, maksimalni iznos naknade koja će biti plaćena za gubitak bicikla je 20000 dinara, kolika je i stvarna vrednost bicikla.

- Ukoliko se nakon presude, sudskim putem utvrdi da lice koje ima zakonsku odgovornost prema trećem licu, ne raspolaže dovoljnim iznosom sredstava kojim bi platio štetu nanetu trećem licu, u takvim situacijama se može staviti zabrana na prihod takvom licu.

Jedan od načina da se izrazi dodatna odgovornost i obezbedi finansijska zaštita u slučajevima smrti, telesnih povreda i narušavanja zdravlja trećih lica, i uništenja ili oštećenja imovine trećih lica, jeste osiguranje od odgovornosti, i to na primeru AXA Osiguranja. Osiguranje od odgovornosti za štetu prema trećima licima nastalu iz delatnosti ili iz posedovanja stvari, iz pravnog odnosa ili iz svojstva delatnosti kao izvora opasnosti, obezbeđuje finansijsku nadoknadu kojom se vrši plaćanje odštete onima kojima je pričinjena šteta. Osiguranje od odgovornosti može da obuhvati i odgovornost za proizvode ili usluge koje jedna kompanija nudi na tržištu. To znači da ukoliko je korišćenje proizvoda koji nije proizveden u skladu sa tehničkom dokumentacijom, izazvalo štetu licu koje je kupilo taj proizvod, u takvoj situaciji se može pokrenuti postupak protiv pravnog lica koje je plasiralo neadekvatne proizvode na tržište. Ova vrsta osiguranja se ugovara na minimalni period od 12 meseci, dok je premiju moguće platiti odjednom za celu godinu, polugodišnje, kvartalno i mesečno (AXA Osiguranje, 2016).

Na primeru kompanije Dunav osiguranje, u okviru neživotnih osiguranja, moguće je navesti osiguranje transporta koje između ostalog obuhvata i osiguranje od odgovornosti prevozioca prema odredbama konvencije za međunarodni prevoz robe drumom gde je predmet osiguranja odgovornost prevozioca (osiguranika) prema vlasniku pošiljaka preuzetih na prevoz na osnovu zaključenog ugovora o prevozu, a u skladu sa odredbama Konvencije o ugovoru za međunarodni prevoz robe drumom. Kao osnovni rizici, koji se javljaju kod ove vrste osiguranja od odgovornosti mogu se navesti požar i eksplozija ukoliko nisu nastali kao posledica samozapaljenja ili eksplozije same robe, i saobraćajna nezgoda prevoznog sredstva. Pored osnovnih, neophodno je navesti i dopunske rizike koji obuhvataju krađu celog vozila sa robom, provalnu krađu, ili razbojničku krađu, i to one krađe koje su dokazane. Ukoliko se radi o prevozu koji se obavlja za sopstvene potrebe, o prevozu kod koga nije obračunata vozarina, o prevozu koji se obavlja bez zaključenog ugovora o

prevozu, ili o prevozu poštanskih pošiljaka, vrednosnih pošiljaka i umetničkih predmeta, predmet osiguranja ne može biti odgovornost (Dunav osiguranje, 2016).

Obaveza osiguranika je da neprekidno kontroliše tehničko stanje prevoznog sredstva u eksploataciji kao i da nastale tehničke nedostatke odmah otkloni i da brine i preuzima sve mere radi nadziranja utovarenog prevoznog sredstva, dok je osiguranik dužan da svaku eventualnu štetu prijavi osiguravaču bez odlaganja, preduzme sve potrebne mere da bi se šteta sprečila ili smanjila, odnosno da postupi po uputstvima osiguravača, svaku saobraćajnu nezgodu (udes), eksploziju, požar ili krađu prijavi najbližim nadležnim organima i ispoštuje uobičajenu zakonsku proceduru i da svaku vidljivu štetu, zapisnički utvrdi sa primaocem (Dunav osiguranje, 2016).

2.3. Statički rizik

U zavisnosti od stepena do koga se neka neizvesnost menja, rizik je moguće podeliti na statički i dinamički rizik. Statički rizik predstavlja rizik koji ne zavisi od promena u društvu, i koji će se dogoditi iako ne postoje promene. To znači da i pored toga što ne dolazi do promene visine cena, uvođenja inovacija u poslovanje, promene zahteva potrošača, kompanije mogu pretrpeti štetu na svojoj imovini, koja će biti posledica nastanka nekog prirodnog štetnog događaja kao što su poplave, oluje, zemljotresi, itd. Pored toga, i nesavesno ponašanje zaposlenih u preduzeću može dovesti do nastanka određene štete.

Statički rizici uključuju uništavanje imovine ili promene u njihovom vlasništvu, kao rezultat nemarnih i protivpravnih radnji. Statički rizici se pojavljuju periodično i kao rezultat ovoga oni su generalno predvidljivi, zbog čega se mogu osigurati. Primeri statičkih rizika su krađe, kriminalne radnje, oluje, itd.

2.4. Dinamički rizik

Dinamički rizici predstavljaju takve rizike koji nastaju kao posledice određenih izmena kako u oblasti ekonomije, tako i u različitim društvenim sferama. Najbolje se mogu objasniti na primerima promene zahteva, i potreba potrošača, kada jedna kompanija može pretrpeti gubitke iz razloga što kupci više nisu zainteresovani za kupovinu njihovih proizvoda, zatim promene visine cena,

naročito u uslovima inflacije, promene u samoj tehnologiji uz sve veće zahteve kada je u pitanju uvođenje inovativnije opreme kako bi se održala konkurentna prednost. Ovde se mogu svrstati i promene zakona koji su u direktnoj vezi sa poslovanjem jednog privrednog subjekta, uvođenjem novih pravila, uredbi, akata.

Kada je u pitanju dugi rok , dinamički rizici su korisni za društvo . Na primer, tehnološke promene , koje dovode do efikasnijeg načina masovne proizvodnje sa većim kvalitetom proizvoda koji se mogu prodavati po nižoj ceni za potrošače nego što je to ranije bio slučaj, očigledno donose korist za društvo. Dinamički rizik utiče na veliki broj pojedinaca, ali zato što se ne javljaju po ustaljenim zakonitostima, njih je teže predvideti od statičkog rizika.

Razlike između dinamičkog i statičkog rizika se mogu sagledati u sledećoj tabeli:

Tabela 6: Razlike između dinamičkog i statičkog rizika

Dinamički rizik	Statički rizik
Uglavnom se radi o riziku špekulativne prirode.	Većina statičkih rizika spadaju u kategoriju čistih rizika.
Ne mogu se sa lakoćom predvideti.	Mogu se lako predvideti.
Društvo može ostvariti neke od koristi kada se radi o dinamičkim rizicima.	Društvo ne može ostvariti koristi kada su u pitanju statički rizici. Oni uvek izazivaju štetu ukoliko nastanu.
Javljaju se u uslovima postojanja promena u ekonomiji.	Javljaju se u uslovima kada ne postoje promene u ekonomiji.
Pogađaju širok krug pojedinaca.	Pogađaju pojedince, ili manju grupu pojedinaca.

2.5. Opšti rizici

Za određene rizike se može reći da predstavljaju rizike koji nastaju kao posledica ekonomskih, socijalnih ili društvenih promena, i kao takvi imaju uticaj na celokupnu ekonomiju jedne zemlje, ili na širi krug ljudi. Pored toga oni se mogu javiti i kao posledica prirodnih, stihijskih nepogoda. Najbolje se mogu

objasniti na primerima inflacije koja pogađa sve stanovnike jedne države, zatim ratom zahvaćena područja, cunami kao jedna od najtežih oblika prirodnih katastrofa, tornado, a u novije vreme i sve učestaliji teroristički napadi. Ovakvi rizici se nazivaju opštim rizicima.

Opšti rizik je rizik koji nije diskriminatorski u pogledu toga koga pogađa, i u pogledu efekata. Bezličan je i u pogledu porekla i posledica. To je u suštini, grupni rizik izazvan takvim pojavama kao što su ekonomske krize, nezaposlenost, rat, politička nestabilnost, promena običaja, poplave, zemljotresi, uragani, itd. Gubici koji proističu iz opštih rizika obično nisu uzrokovani određenim delovanjem pojedinca i uticaj njihovih efekata pada uglavnom na široki spektar ljudi, tj. oni utiču na veliki deo stanovništva. Opšti rizik proizilazi iz prirode društva u kojem živimo ili iz nekih prirodnih pojava koje su izvan kontrole čoveka.

Odgovornost u vezi sa opštim rizikom leži u društvu, a ne u pojedincu. Ovo iz razloga što su opšti rizici uzrokovani uslovima koji su izvan ljudske kontrole, i ne predstavljaju grešku nijednog pojedinca. Najbolji način upravljanja opštim rizikom jeste putem socijalnog osiguranja, dok je privatno osiguranje manje adekvatno.

2.6. Pojedinačni rizici

Za razliku od opšteg rizika, pojedinačni rizik jeste onaj rizik koji utiče samo na pojedinca i koji mogu imati karakter statičkih ili dinamičkih rizika u zavisnosti od stepena do koga se neka neizvesnost menja, i u zavisnosti da li su posledica promena u društvu ili prirodnih pojava. Kao primere pojedinačnih rizika možemo navesti, izbijanje požara u skladištu robe u jednom preduzeću, pljačke prodajnih objekata, oštećenja na transportnim sredstvima, itd.

Pojedinačni rizik ne pogađa celo društvo, što znači da je njegov uticaj lokalizovan. Kao primer se može navesti krađa kaputa u zimskim mesecima, gde je na taj način gubitak pretrpeo samo vlasnik kaputa, a ne i ostali članovi zajednice. Krađa kaputa stoga predstavlja pojedinačni rizik. Pojedinačni rizici su sopstvena odgovornost pojedinca, a ne društva ili zajednice u celini. Najbolji način da se upravlja pojedinačnim rizikom jeste kupovina osiguranja od strane pojedinca.

2.7. Poslovni rizici

2.7.1. Pojam poslovnih rizika

Imajući u vidu da se u današnjim uslovima poslovanja koje karakteriše sve veća konkurencija, deregulacija tržišta, globalizacija, uvođenje inovacija u poslovanje, postavljanje ekoloških standarda, i slično, javljaju se mnogobrojni rizici sa kojima se susreću mnogi poslovni entiteti u svom poslovanju, u nastavku će biti navedene vrste poslovnih rizika, uz njihovo detaljnije pojmovno razgraničenje.

2.7.2. Vrste poslovnih rizika

Poslovni rizik se može klasifikovati na različite načine i prema različitim tumačenjima. Tako se na primer rizici poslovanja prema Miroslavu Drljači i Marku Beškeru, najpre mogu podeliti na unutrašnje i spoljašnje. Unutrašnji se dalje mogu raščlaniti na strategijske rizike, rizike upravljanja, operativne i finansijske rizike. U okviru spoljašnjih rizika treba napomenuti tržišne rizike, političke, društvene i pravne rizike i rizike od dejstva elementarnih nepogoda (Drljača i sar., 2010: 36). Ova podela se može sagledati i u okviru sledeće tabele:

Tabela 7: Vrste poslovnih rizika

Vrste poslovnih rizika						
Unutrašnji rizici				Spoljašnji rizici		
Strategijski rizici	Rizici upravljanja	Operativni rizici	Finansijski rizici	Tržišni rizici	Politički, društveni i pravni rizici	Rizici elementarnih nepogoda
Strategija i politika organizacije	Organizaciona struktura	Procesni i projektni rizici	Stanje sredstava, finansija i prihoda	Tehnološki razvoj	Društveni trendovi	Zemljotres
Upravljanje područjima poslovanja	Stil vođenja	Sigurnost na radu	Kamata	Atraktivnost na tržištu	Recesija	Oluje
Upravljanje troškovima i finansijama	Kultura organizacije i komunikacija rizika	Uticaj na okolinu	Bonitet i potraživanja	Položaj na tržištu	Terorizam	Poplave
Imidž preduzeća	Organizaciona klima i motivacija	Sigurnost informacija i podataka	Investicije i finansiranje	Tržište nabavke	Odgovornost za proizvod	Suše i požari

Izvor: Drljača, M., Bešker, M. (2010). *Održivi uspjeh i upravljanje rizicima poslovanja*. Beograd, Tivat: XIV savjetovanje SQM 2010, Centar za kvalitet Crne Gore i časopis Kvalitet, Br. 7-8, Poslovna politika. str. 33-39., Dostupno na:
https://bib.irb.hr/datoteka/520678.9._Odrivi_uspjeh_i_upravljanje_rizicima_poslovanja.pdf

Prema profesoru Vujoviću poslovni rizici se mogu podeliti na (Vujović, 2009: 56):

- Čist rizik;
- Špekulativni rizik;
- Operativni rizik;
- Strategijski rizik i
- Finansijski rizik.

Kao što je već objašnjeno, čist rizik se odnosi na onaj rizik kod koga može nastati šteta ili gubitak, ili se šteta ili gubitak uopšte neće javiti, dok kod špekulativnog rizika postoji mogućnost ostvarenja i dobitka i gubitka. Kada je u pitanju poslovanje konkretnog poslovnog entiteta, kao čist rizik se može navesti primer izbijanja požara u proizvodnom pogonu, ili oštećenje proizvodne hale usled zemljotresa, dok se kao primer špekulativnog rizika može navesti primer investicija u novi poslovni poduhvat.

Strategijski rizik se odnosi na situaciju kada određena organizacija nije u mogućnosti da ostvari sve svoje ciljeve koji su u vezi sa njenom misijom i vizijom poslovanja. Na primer, ukoliko preduzeće nerealno sagleda tržišna kretanja i odluči da otpočne sa proizvodnjom inovativnijeg proizvoda koji će biti znatno skuplji od prethodnog, može se desiti da kupci jednostavno nisu spremni da izdvoje dodatni iznos novčanih sredstava da bi kupili novi proizvod datog preduzeća. U tom slučaju preduzeće neće ostvariti svoje ciljeve koje je postavilo u okviru svoje poslovne strategije.

Operativni rizik se može javiti kao posledica nesavesnog obavljanja radnih operacija zaposlenih ili njihovog propusta u radu, nepoštovanja propisanih procedura i procesa rada, kao i zastoja koje može izazvati pad informacionog sistema u jednom preduzeću, što može dovesti do celokupnog zastoja proizvodnog procesa.

Do nastanka finansijskog rizika dolazi u situacijama kada dođe do promene deviznog kursa, promene kamatnih stopa, ili promena cena sirovina na tržištu. Na primer, ukoliko preduzeće po osnovu nabavke poluproizvoda od inostrane kompanije ima obavezu plaćanja u stranoj valuti, u roku od 60 dana,

po kursu naznačenom u kupoprodajnom ugovoru, preduzeće može pretrpeti gubitak ukoliko dođe do promene deviznog kursa, tj. ukoliko dođe do smanjenja vrednosti domaćeg novca u odnosu na stranu valutu, pre nego što preduzeće izmiri svoje obaveze prema inostranom partneru. Takođe, ukoliko se preduzeće zadužilo u vidu kredita kod banke po fleksibilnoj kamatnoj stopi, može pretrpeti gubitak ukoliko dođe do rasta kamatne stope, u toku perioda otplate kredita, što znači da će preduzeće morati da vrati veći iznos novčanih sredstava banci, od prvobitno utvrđenog iznosa.

Imajući ovo u vidu od izuzetne važnosti je za svaku kompaniju da sogleđa svaki od poslovnih rizika i da u svoje poslovanje uvede efikasan sistem upravljanja ovim rizicima, jer će od toga zavisiti sam opstanak preduzeća, i tržišni udeo u odnosu na konkurenciju. U tabeli 8 je data podela poslovnog rizika na glavne tipove, i podela glavnih tipova poslovnog rizika na podkategorije.

Tabela 8: Podela poslovnog rizika na glavne tipove, i podela glavnih tipova poslovnog rizika na podkategorije

POSLOVNI RIZIK				
Strategijski rizik	Finansijski rizik	Operativni rizik	Čist rizik	Špekulativni rizik
Uvođenje inovativnih proizvoda	Promene kamatnih stopa	Informacioni sistem	Oštećenje imovine	Igre na sreću
Prodor na novo tržište	Inflacija	Propusti u radu zaposlenih	Povrede na radu	Kockanje
Dugoročno planiranje	Promene deviznog kursa	Nepoštovanje procesne procedure	Rizik od odgovornosti prema trećim licima	Klađenje
Misija, vizija i cilj poslovanja	Promene cena na tržištu	Nestručno osoblje	Prirodne nepogode	Investicije

2.8. Osigurljivi rizici

Kada je u pitanju osiguranje od određenih vrsta rizika, neophodno je napomenuti da se mogu osigurati samo čisti rizici, uz postojanje određenih izuzetaka, kao što su katastrofalni rizici kao posledice tornada, zemljotresa, koji pogađaju veliki broj ljudi i široke oblasti. Svi ostali rizici moraju ispuniti određene kriterijume da bi mogli biti svrstani u grupu osigurljivih rizika, o čemu će biti više reči u nastavku.

2.8.1. Kriterijumi osigurljivosti rizika

Kada je u pitanju osiguranje od određenog rizika, osiguravajuće kompanije prihvataju osiguranje čistih rizika, pod kojima se podrazumevaju rizici koji mogu dovesti do gubitka, ali ne i do ostvarenja određene dobiti. Pored toga da bi osiguranje prihvatilo da osigura lice od određenog rizika, on mora da zadovolji određene kriterijume.

Jedan od kriterijuma jeste taj da rizik koji dovodi do nastanka štete mora biti neizvestan, tj. ne sme biti nešto što će se sigurno dogoditi, odnosno verovatnoća budućeg događaja ne može imati vrednost jednaku jedinici. To znači da nastanak samog rizika mora da bude događaj za čiji nastanak postoji verovatnoća između 0 i 1, i koji će se dogoditi u budućnosti. Rizik koji je ostvaren nije moguće osigurati jer takav rizik nije buduć i nije neizvestan, pri čemu neizvesnost nastanka rizika podrazumeva nemogućnost da se u normalnim okolnostima unapred predvidi da li će rizik uopšte nastupiti ili kada će nastupiti.

U svom poslovanju osiguravajuća kompanija formira određeni portfelj, po osnovu osiguranja određenih rizika koji se karakterišu sličnim ili istim obeležjima. To bi omogućilo osiguravajućim kompanijama da primenom Zakona velikih brojeva predvide nastanak štete. Iz tog razloga jedan od kriterijuma jeste taj da se radi o riziku koji je homogen.

Jedan od kriterijuma je taj da se prilikom zaključenja ugovora o osiguranju mora dokazati da predmet osiguranja postoji, i da postoji neizvesnost po pitanju nastanka štete na osiguranom predmetu, pri čemu lice koje je vlasnik tog predmeta mora preduzeti sve mere zaštite, kako ne bi došlo do nastanka štete. Imajući u vidu da su u polisi navedeni svi elementi u vezi sa osiguranjem od određene vrste rizika, da bi osiguravač mogao da isplati štetu koja je nastala, mora biti u mogućnosti da odredi mesto gde se gubitak desio, zatim vreme kada

se desio, kao i faktore koji su izazvali nastanak same štete. Pored toga neophodno je odrediti i iznos samog gubitka koji se desio. Ukoliko su svi kriterijumi u skladu sa onim koji su navedeni u polisi, u takvoj situaciji osiguranik može očekivati da će mu šteta biti nadoknađena.

Premija osiguranja, kao cena osiguranja od posledica određenog rizika, mora biti manja od moguće štete, koja takođe mora da bude tolika da ima ekonomske posledice po lice koje osigurava određenu stvar. Ukoliko bi postojala odstupanja od prethodnog, onda osiguranje ne bi imalo smisla. Takođe ukoliko nastane šteta koja je izazvana protivpravnim činjenjem, tj. koja je u suprotnosti sa zakonskim normama, ili moralom, takav rizik neće biti osigurljiv.

Pored ovih kriterijuma osigurljivosti rizika, na sledećoj slici se mogu videti još neki od kriterijuma koje rizik mora da ispuni da bi bio osigurljiv:

Slika 3: Kriterijumi osigurljivosti rizika

Izvor: Vujović, R. (2009). *Upravljanje rizicima i osiguranje*. Beograd: Univerzitet Singidunum. str. 42., Dostupno na: <https://singipedia.singidunum.ac.rs/preuzmi/40833-upravljanje-rizicima-i-osiguranje/793>

2.9. Neosigurljivi rizici

Za razliku od osigurljivih rizika, u kategoriju neosigurljivih rizika se mogu svrstati svi oni ostali rizici koji ne ispunjavaju bar jedan od prethodno navedenih kriterijuma osigurljivosti. To znači da se rizici koji, na primer, nisu homogeni, koji su već nastali, koji se ne karakterišu neizvesnošću već se pouzdano može tvrditi da će nastati, mogu svrstati u kategoriju neosigurljivih rizika.

2.10. Rizici koji se tek pojavljuju

Rizici koji se tek pojavljuju su oni rizici čiji potencijal za štetu ili gubitak nije u potpunosti poznat, pri čemu se uglavnom radi o novim vrstama rizika pa kao takvi predstavljaju sve značajniji deo društva u celini. Izuzetno ih je teško proceniti i predvideti, ali mogu bez sumnje izazvati negativne posledice. Kao neki od ovih rizika mogu se navesti rizici u vezi sa primenom inovativne tehnologije. Takođe ova kategorija rizika može uključiti genetski modifikovane organizme, nanotehnologiju, rizike u vezi sa sajber tehnologijom itd. Neophodno je pomenuti i rizik od upotrebe azbesta, čije posledice se i danas osećaju, i predstavljaju rizik po zdravlje ljudi. Još neki od rizika koji se mogu svrstati u kategoriju rizika koji se tek pojavljuju, pri čemu njihov potencijal, učestalost, i uticaj postaju sve izraženiji, jesu rizici koji nastaju kao posledica klimatskih promena, kao i rizik od terorističkih napada koji postaju sve učestaliji (Marsh & McLennan Companies, 2014: 3).

Potrebno je napomenuti da rizici koji se tek pojavljuju postaju sve značajniji, sa aspekta teorije rizika, ali se još uvek ne mogu u potpunosti razumeti, pri čemu ne ispunjavaju uslove da bi bili osigurljivi, i koje kao takve oblast osiguranja ne prihvata kao termin. U praktičnom smislu oni se odnose na činjenice koje su neizvesne. Jedan od rizika koji se može svrstati u okviru rizika koji se tek pojavljuju jeste rizik u vezi sa primenom savremene računarske tehnologije i Interneta, što omogućava širenje sajber kriminala. Menadžeri određenih kompanija generalno veruju da će taj rizik imati najznačajniji finansijski uticaj na poslovanje njihovih organizacija. Ipak, odgovor na kompleksna pitanja u vezi sa tehnološkim rizicima, od kojih su mnoga blisko povezana sa ostalim rizicima, kao što su rizik narušavanja reputacije, zapošljavanje stručnjaka iz određene oblasti, i rizik u vezi sa terorizmom, može biti veoma složen i zahtevan (ACE European Group, 2015: 2-4).

Pored prethodnih, u okviru ove kategorije rizika, moguće je navesti i rizike u vezi sa sve većom primenom pesticida, insekticida i drugih otrovnih materija čija upotreba dovodi do narušavanja zdravlja ljudi, i zagađenja životne sredine, zatim stres na radnom mestu, pasivno pušenje, zloupotreba identiteta prilikom obavljanja finansijskih transakcija elektronskim putem, povećanje nivoa mora usled topljenja glečera kao posledice klimatskih promena usled rasta prosečne temperature na zemlji, itd.

Kratak rezime sadržaja:

Rizici se mogu podeliti po različitim osnovama, ukoliko se imaju u vidu različite oblasti u kojima se mogu javiti. Tako je moguće izvršiti podelu rizika prema opštoj kategorizaciji, i to na poslovni rizik koji može izazvati nesagledive posledice na poslovanje bilo kog poslovnog entiteta. Takođe se mogu podeliti i prema konkretnoj oblasti poslovanja privrednog subjekta, gde je naveden primer kompanije za programiranje. Jedna od najznačajnijih podela rizika jeste podela na špekulativni i čist rizik, zatim na statički i dinamički rizik, osigurljive i neosigurljive rizike, itd.

Špekulativni rizik predstavlja situaciju u kojoj je moguće da se ostvari ili pozitivan ili negativan finansijski rezultat, pri čemu se od posledica špekulativnih rizika ne može osigurati, dok su čisti rizici po pravilu osigurljivi i kod njih postoji mogućnost ili da se ostvari šteta, ili da se ne desi štetni događaj. Kao čisti rizici mogu se navesti imovinski rizici, lični rizici i rizici od odgovornosti. Dinamički rizici predstavljaju takve rizike koji nastaju kao posledice određenih promena kako u oblasti ekonomije, tako i u različitim društvenim sferama. Pojedinačni rizik jeste onaj rizik koji utiče samo na pojedinca gde se kao primer može navesti krađa automobila, dok se za opšti rizik može reći da utiče na veliki broj ljudi, i da predstavlja rizik koji nastaje usled promena u oblasti ekonomije, i pod dejstvom društvenih i socijalnih promena.

U zavisnosti od toga da li rizici ispunjavaju kriterijume osigurljivosti ili ne ispunjavaju bar jedan od njih, mogu se svrstati u kategoriju osigurljivih ili kategoriju neosigurljivih rizika.

Osnovne karakteristike rizika koji se tek pojavljuju su te da ih je nemoguće proceniti i predvideti, ali da mogu bez sumnje izazvati negativne posledice, gde se kao primeri mogu navesti, globalno zagrevanje, stres na radnom mestu, pasivno pušenje, itd.

Pitanja za proveru znanja:

1. Kako se rizik može klasifikovati prema ASSAL-u?
2. Kako se rizik može klasifikovati prema direktivi Solvency II?
3. Izvršiti klasifikaciju rizika na primeru kompanije koja se bavi programiranjem.
4. Objasniti pojam špekulativnog rizika, i navesti primere.
5. Objasniti pojam čistog rizika, i navesti primere.
6. Navesti i objasniti vrste čistog rizika.
7. Navesti i objasniti četiri osnovne grupe ličnih rizika.
8. Pojam imovinskih rizika.
9. Rizik od odgovornosti.
10. Objasniti pojam statičkih rizika, i navesti primere.
11. Objasniti pojam dinamičkih rizika, i navesti primere.
12. Šta predstavljaju opšti, a šta pojedinačni rizici?
13. Objasniti pojam i vrste poslovnih rizika.
14. Objasniti pojam osigurljivih i neosigurljivih rizika.
15. Navesti i objasniti kriterijume osigurljivosti rizika.
16. Osnovne karakteristike rizika koji se tek pojavljuju. Navesti primere.

3. POJMOVNO ODREĐENJE I VRSTE FINANSIJSKIH RIZIKA

3.1. Pojam rizika u finansijskom poslovanju

U današnjim uslovima poslovanja organizacije se suočavaju sa mnoštvom različitih vrsta rizika, koji potiču iz poslovnog okruženja, zakona i regulative, operativne efikasnosti, reputacije organizacije, pri čemu će u ovom delu poseban akcenat biti na finansijskim rizicima. Ovi rizici se odnose na sve finansijske operacije poslovanja i u suštini predstavljaju rizik od finansijskog gubitka koji može biti posledica delovanja različitih faktora, pri čemu može imati i različite oblike. Kao faktori koji uslovljavaju nastanak finansijskih rizika u radu poslovnih entiteta, mogu se navesti, kako unutrašnji, tako i spoljašnji faktori, ali isto tako i njihovo istovremeno delovanje. Kada su u pitanju unutrašnji faktori, neophodno je istaći da oni deluju unutar samog poslovnog entiteta, gde se kao primeri mogu navesti neodgovarajuća stručna sprema zaposlenih, loše formulisana poslovna strategija, zastarela tehnologija koja se koristi u proizvodnji, itd. Sve ovo može imati nesagledive posledice, kada je u pitanju ostvarivanje prihoda i isplata dospelih obaveza što vrlo lako može dovesti do toga da se organizacija nađe u situaciji nelikvidnosti. Kao primer može se navesti loš finansijski rezultat poslovanja banke koji može nastati kao posledica odobravanja kredita poslovnom subjektu koji nije u stanju da izmiri svoje dospele obaveze. Faktori koji mogu dovesti do toga su nepoštovanja procedure prilikom odobravanja kredita od strane nestručnog lica, propusti prilikom sagledavanja boniteta zajmotražioca, itd. Sa druge strane kada su u pitanju spoljašnji faktori, ovde se kao neki od njih mogu navesti, izmene zakonskih propisa, kretanja cena finansijskih instrumenata na finansijskim tržištima, itd.

Kao neke od kategorija finansijskih rizika, možemo navesti rizik od promene kamatnih stopa, tj. kamatni rizik, rizik od promene cena domaće valute u odnosu na stranu valutu, tj. devizni rizik, zatim rizik likvidnosti, rizik finansiranja, itd. Koliki će biti značaj pojedine kategorije prethodno navedenih rizika zavisi od oblasti poslovanja konkretne organizacije, delatnosti kojom se bavi, kao i od faze privrednog ciklusa u kojoj se jedna nacionalna ekonomija nalazi, tako da će se značaj ovih rizika razlikovati od jedne organizacije do druge. Na primer, preduzeće koje posluje u međunarodnim okvirima će biti više izloženo deviznom riziku od preduzeća koje posluje samo na domaćem tržištu.

Kada je u pitanju poslovanje banke nesumnjivo je da će ona biti dominantno izložena kreditnom riziku, imajući u vidu da je odobravanje kredita jedna od njenih najvažnijih aktivnosti u poslovanju (Woods et al., 2008: 4).

Finansijski rizik se može definisati kao rizik koji se odnosi na novčani gubitak odnosno mogućnosti gubitka na finansijskim tržištima (Barjaktarović, 2013: 6).

Postoje nekoliko načina na koje se može definisati finansijski rizik. Sa svrhom razumevanja uticaja finansijskog rizika na organizaciju, neophodno je razumeti i uticaj mnogobrojnih faktora i prirode novčanih tokova, ili izloženostima u vezi sa transakcijama. Promene u ostvarenim prihodima će biti indikatori različitih ishoda postignutih rezultata jedne organizacije. Finansijski rizik će neminovno zavisiti i od dejstva faktora koji mogu uticati na odvijanje budućih finansijskih transakcija. Pored toga neophodno je sagledati i finansijske rizike koji nastaju kao posledica promena makroekonomskih varijabli, i promena konkurentskog položaja jedne organizacije, i njenog tržišnog učešća (Moles, 2013: 33).

3.2. Vrste rizika u finansijskom poslovanju

Rizik u finansijskom poslovanju se može klasifikovati na različite načine, imajući u vidu mnoštvo faktora koji utiču na njegovo ispoljavanje. Finansijski rizik se odnosi na neizvesnost u pogledu promene deviznog kursa, kamatnih stopa, promene cena robe i cene kapitala, kvaliteta kredita, likvidnosti, itd. Ovi finansijski rizici nisu obavezno nezavisni jedni od drugih, i mogu se podeliti u različite kategorije kao što su tržišni rizici, kreditni rizici, rizici finansiranja, rizik likvidnosti, i druge (Woods et al., 2008: 5).

Za finansijske rizike se takođe može reći da iako nisu u jezgru nadležnosti poslovnih subjekata van finansijskog sektora, takođe imaju izuzetno veliki uticaj na njihovo poslovanje i ostvarivanje pozitivnog finansijskog rezultata.

Banka u svom poslovanju može biti izložena sledećim finansijskim rizicima (Narodna banka Srbije, 2011: 1):

- Tržišnom riziku;
- Deviznom riziku;
- Kamatnom riziku;

- Kreditnom riziku;
- Operativnom riziku;
- Riziku likvidnosti;
- Riziku zemlje;
- Riziku usklađenosti poslovanja banke, i
- Drugim rizicima.

U nastavku će svaki od navedenih finansijskih rizika biti detaljnije objašnjem, uz osvrt na još neke od finansijskih rizika.

3.2.1. Pojmovno određenje tržišnog rizika

„Tržišni rizici su mogućnost nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke po osnovu promena vrednosti bilansnih pozicija i vanbilansnih stavki banke koje nastaju usled kretanja cena na tržištu. Tržišni rizici obuhvataju devizni rizik, cenovni rizik po osnovu dužničkih hartija od vrednosti i po osnovu vlasničkih hartija od vrednosti i robni rizik” (Barjaktarović, 2013: 17).

Tržišni rizik predstavlja finansijski rizik koji nastaje kao posledica mogućih gubitaka usled promena tržišnih cena ili kamatnih stopa, pri čemu se kao još neki od faktora mogu navesti promene cena hartija od vrednosti, promene cena roba, i drugi. Promene u cenama mogu biti uslovljene kretanjem kamatnih stopa ili promenama deviznog kursa, ali takođe mogu biti i posledica promena cena osnovnih roba koje su od vitalnog značaja za poslovanje (Woods et al., 2008: 6).

Tržišni rizici se takođe generalno definišu kao rizici povezani sa fluktuacijama cena finansijskih instrumenata kojima se trguje na finansijskom tržištu. Kada je u pitanju kamatni rizik, on se često svrstava kao jedna od formi tržišnog rizika koji ima uticaj na bilans stanja jednog privrednog subjekta ili finansijske institucije (Carey et al., 2007: 7-8).

U bankarskom poslovanju, usled promena kamatnih stopa, promena odnosa cena domaće valute u odnosu na stranu valutu, i promena cena hartija od vrednosti, može doći do negativnih finansijskih rezultata koji utiče na smanjenje kapitala banke. Takođe, može doći i do smanjenja priliva novčanih sredstava po osnovu negativnih kursnih razlika, porasta pasivnih i smanjenja aktivnih kamatnih stopa, ili pada cena hartija od vrednosti (Eurobank, 2013).

3.2.2. Devizni rizik

Devizni rizik se može ispoljiti u situacijama kada finansijska institucija obavlja svoje poslovanje van granica svoje zemlje, odnosno kada ima uspostavljene međunarodne poslovne odnose, odnosno kada banka ima uspostavljene korespodentske odnose sa inostranom bankom. Tada su svi prilivi i odlivi gotovine te finansijske institucije izloženi promeni deviznog kursa. U situacijama kada dolazi do smanjenja vrednosti domaće valute u odnosu na stranu valutu, tada će finansijska institucija morati da isplati veći iznos domaće valute da bi izmirila svoje obaveze. U situaciji kada dođe do rasta vrednosti domaće valute u odnosu na stranu valutu, doći će do toga da će domaća finansijska institucija ostvariti veći iznos priliva gotovine u vidu prihoda, po osnovu svog potraživanja.

Jedna od definicija deviznog rizika jeste ta da devizni rizik predstavlja mogućnosti nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke usled promene deviznog kursa (Barjaktarović, 2013: 18).

Devizni rizik se može objasniti i na primeru kompanije koja prodaje svoje proizvode na inostrano tržište . U takvoj situaciji devizni rizik se karakteriše verovatnoćom da će promena deviznog kursa dovesti kompaniju u situaciju da ostvari manji iznos prihoda od prodaje od onog koji je predviđen, pre promene deviznog kursa. Za kompaniju koje se bavi uvozom i plaća stranim dobavljačima u stranoj valuti , devizni rizik predstavlja verovatnoću da će promena deviznog kursa značiti da kompanija mora da plati više nego što je prvobitno bilo predviđeno planom. Ovaj oblik devizne izloženosti, koji utiče na protok gotovine kompanije, se obično naziva transakcionom izloženošću. Drugi oblici izloženosti jesu računovodstvena i ekonomska izloženost. Računovodstvena izloženost se javlja u situaciji kada sredstva i obaveze iskazane u stranoj valuti treba konvertovati u domaću valutu i to u računovodstvene svrhe, odnosno kada kompanija ima svoje organizacione delove van zemlje u kojoj se nalazi sedište kompanije, pa je iz tih razloga neophodno izvršiti konsolidaciju za potrebe izveštavanja. Ekonomska izloženost nastaje kao posledica promena vrednosti domaće valute i intervalutnih kurseva (Export Development Canada (EDC), 2010: 3).

3.2.3. Kamatni rizik

Kamatni rizik predstavlja rizik koji se odnosi na fluktuaciju budućih novčanih tokova zbog promena tržišnih kamatnih stopa (IMF, 2014: 121).

Može se definisati i kao rizik od mogućeg nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke po osnovu pozicija iz bankarske knjige usled promena kamatnih stopa (Narodna banka Srbije, 2011: 20).

Rizik od promene kamatnih stopa svojstven je bankarskom poslovanju i predstavlja izloženost određene banke nepovoljnom kretanju kamatnih stopa. Rizik od promene kamatnih stopa u bankarskoj knjizi preciznije se odnosi na tekući ili potencijalni rizik za kapital i zarade koje proističu iz nepovoljnih kretanja kamatnih stopa. Kada dođe do promene kamatne stope, dolazi i do promene sadašnje vrednosti i vrednosti budućih novčanih tokova. Ovo zauzvrat menja osnovnu vrednost imovine i obaveza jedne banke, i iz tog razloga i njenu ekonomsku vrednost. Promene u kamatnim stopama utiču i na zaradu banke promenom kamatno osetljivih prihoda i rashoda tako da uspešno upravljanje ovom vrstom finansijskog rizika može imati značajan uticaj na njeno poslovanje (Basel Committee on Banking Supervision, 2015: 3).

Izloženost tokovima gotovine (Cash-flow) banaka kamatnom riziku, može uticati na transmisiju šokova u okviru monetarne politike, na pozajmljivanje banaka, ali i na ostale bankarske poslove (Gomez et al., 2016: 1).

Kamatni rizik se može definisati i kao izloženost finansijskog stanja institucije nepovoljnim kretanjima kamatnih stopa. Prihvatanje te vrste rizika je normalan deo bankarskog poslovanja i može biti važan izvor profitabilnosti i vrednosti za akcionare. Međutim, preterano izlaganje kamatnom riziku može predstavljati značajnu opasnost za prihodnu stranu, i kapitalnu osnovu. Kao finansijski posrednici, banke se susreću sa kamatnim rizikom na nekoliko načina. Primarni izvor kamatnog rizika predstavlja razliku u vremenu obračuna cena aktive banaka, obaveza i vanbilansnih pozicija. Ovo nepodudaranje, odnosno nesklad, je od fundamentalnog značaja za bankarsko poslovanje i obično se javlja po osnovu zaduženja odnosno prikupljanja novčanih sredstava na kratkoročnoj osnovi radi finansiranja dugoročnih bankarskih poslova, ili po osnovu zaduživanja na dugoročnoj osnovi sa svrhom kratkoročnog finansiranja. Takav nesklad može izložiti instituciju nepovoljnim promenama u ukupnom nivou kamatnih stopa gde dolazi do paralelnih promena u krivi prinosa, i relativnom nivou stopa. Drugi važan izvor kamatnog rizika jeste bazni rizik, koji

nastaje zbog različitih referentnih kamatnih stopa kod kamatno osetljivih pozicija sa sličnim karakteristikama koje se odnose na dospeća ili ponovno određivanje cena, gde se kao primer može navesti poređenje tromesečne obveznice Trezora, sa tromesečnim LIBOR kamatnim stopama. Kada dođe do promene kamatnih stopa, ove razlike mogu usloviti promenu u tokovima gotovine, i kamatne razlike između sredstava, obaveza i vanbilanskih pozicija sličnih dospeća, ili ponovno utvrđivanje frekvencije promene cena (FED, 1998: 1). Ročna transformacija sredstava po osnovu koje dolazi do nepodudaranja aktivnih i pasivnih kamatnih stopa, opšti kamatni rizik, i drugi aspekti bankarskih aktivnosti mogu izložiti finansijske prihode i vrednost jedne institucije negativnim promenama uslovljenim promenama tržišnih kamatnih stopa.

Najčešće je u središtu pažnje efekat kamatnih stopa na prihod, gde se većina banaka fokusira pre svega na njihov neto prihod od kamata, tj. na razlici između ukupnog prihoda od kamata i ukupnih kamatnih rashoda. Međutim, imajući u vidu da su banke proširile svoje aktivnosti sa svrhom povećanja i generisanja novih vrsta nekamatnih prihoda, fokus na ukupan neto prihod postaje sve dominantniji. Beskamatni prihod ostvaren po osnovu mnogih aktivnosti, kao što su servisiranje kredita, programi sekjuritizacije, može biti veoma osetljiv na promene tržišnih kamatnih stopa. Kako beskamatni prihod postaje sve važniji izvor bankarskih prihoda, i menadžment banke i supervizori moraju imati širi pogled na potencijalne efekte promena tržišnih kamatnih stopa na finansijski rezultat jedne banke. Tržišne kamatne stope takođe utiču na vrednost sredstava, obaveza, i na taj način, direktno utiču na vrednost akcijskog kapitala institucije. Efekat promene kamatnih stopa na ekonomsku vrednost fonda neke institucije i akcijski kapital je od posebne važnosti ne samo za akcionare, već i za menadžment i supervizore. Ipak, promene kamatnih stopa mogu imati negativne efekte na profitabilnost banke i njima se mora pažljivo upravljati, posebno s obzirom na brz tempo finansijskih inovacija i povećanog nivoa konkurencije među svim vrstama finansijskih institucija (FED, 1998: 2). Pri utvrđivanju izloženosti riziku kamatne stope u bankarskoj knjizi, banka je dužna da proceni negativne efekte promene ove stope na finansijski rezultat, kao i na ekonomsku vrednost. Ekonomska vrednost banke, u smislu ove odluke, jeste neto sadašnja vrednost svih očekivanih tokova gotovine banke koja je jednaka sadašnjoj vrednosti očekivanih tokova gotovine po osnovu imovine banke umanjenom za sadašnju vrednost očekivanih tokova gotovine po osnovu obaveza banke, i korigovanoj za neto sadašnju vrednost očekivanih tokova gotovine po osnovu vanbilansnih stavki. Pri proceni rizika kamatne stope u

bankarskoj knjizi, banka je dužna da sprovodi stres testove efekata promene kamatnih stopa, u skladu s prirodom i nivoom rizika kojima je izložena (Narodna banka Srbije, 2011: 21).

3.2.4. Pojmovno određenje kreditnog rizika

Jedan od osnovnih bankarskih poslova jeste prikupljanje slobodnih finansijskih sredstava od suficitarnih transaktora, i plasiranje ovih sredstava deficitarnim transaktorima u vidu kredita. Iz toga proizilazi i kreditni rizik kao jedan od najznačajnijih i najvećih finansijskih rizika u bankarskom poslovanju. On predstavlja mogućnost nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke usled neizvršenja obaveza dužnika prema banci (Narodna banka Srbije, 2011: 17). Nastaje u situaciji kada priliv novčanih sredstava kod zajmoprimca nije dovoljan da bi mogao da izvrši o roku plaćanje glavnice i kamate banci koja mu je odobrila kredit, prema utvrđenom amortizacionom planu otplate kredita.

Takođe se može reći da predstavlja finansijski rizik povezan sa mogućnošću da se zajmoprimac nađe u situaciji u kojoj neće moći da izvrši plaćanja svojih obaveza po osnovu kredita, ili kada kupci ne raspolažu dovoljnim iznosom novčanih sredstava kojim bi platili isporučenu robu na kredit. Značaj kreditnog rizika varira između sektora, i visok je u oblasti finansijskih usluga, gde su kratkoročne i dugoročne pozajmice osnove poslovanja. Firma može biti izložena kreditnom riziku i prilikom poslovanja sa drugom firmom sa kojom je povezana po različitim osnovama. Na primer, preduzeće može pretrpeti gubitke ako je njegovom ključnom dobavljaču, ili partneru u zajedničkom poduhvatu otežan pristup kreditu kako bi mogao nesmetano nastaviti sa svojim poslovnim aktivnostima. Na primer, online maloprodajna kompanija pod nazivom Amazon.com, prihvata različite načine plaćanja robe, uključujući i kreditne i debitne kartice, sertifikate o poklonima i bankarske čekove, i plaćanje pri dostavi, ili pre isporuke, upravo sa svrhom smanjenja kreditnog rizika. Kako se raspon metoda plaćanja povećava, tako i raste mogućnost naplate potraživanja ove online kompanije (Woods et al., 2008: 6).

Kreditni rizik se najjednostavnije definiše kao potencijal da dužnik banke ili druga strana neće uspeti da ispuni svoje obaveze u skladu sa dogovorenim uslovima, po osnovu odobrenog kredita. Cilj upravljanja kreditnim

rizikom je da se maksimizira stopa povraćaja odobrenih sredstava u vidu kredita, održavajući izloženost kreditnom riziku u okviru prihvatljivih parametara. Banke treba da upravljaju kreditnim rizikom koji je svojstven ukupnom portfelju, kao i rizikom u vezi sa pojedinačno odobrenim kreditima ili obavljenim transakcijama. Takođe, banke bi trebalo da razmotre odnose između kreditnog rizika i ostalih rizika. Efikasno upravljanje kreditnim rizikom je ključna komponenta sveobuhvatnog pristupa upravljanju rizicima i od suštinskog značaja za dugoročni uspeh bilo koje bankarske organizacije. Za većinu banaka pozajmice u vidu kredita su osnovni izvor kreditnog rizika. Pored ovog osnovnog izvora rizika mogu se navesti i drugi imajući u vidu i druge bankarske aktivnosti. Banke se u sve većoj meri susreću sa kreditnim rizikom po osnovu poslovanja sa različitim finansijskim instrumentima, uključujući međubankarske transakcije, finansiranje trgovine, devizne transakcije, finansijske fjučerse, svopove, obveznice, akcije, opcije, i drugo. Budući da izloženost kreditnom riziku nastavlja da bude vodeći izvor problema i u bankama širom sveta, banke i njihovi supervizori treba da budu u stanju da izvuku korisne lekcije na osnovu prethodnih iskustava, kada je došlo do narušavanja celokupnog finansijskog sistema jedne nacionalne ekonomije u uslovima finansijskih kriza. Banke bi trebalo da sada imaju ključnu svest o potrebi da identifikuju, mere, prate i kontrolišu kreditni rizik, kao i da utvrde adekvatan nivo kapitala kojim bi mogle da odgovore ovoj vrsti rizika (Basel Committee on Banking Supervision, 2000: 1).

Svaka banka se u svom poslovanju pridržava svoje poslovne politike prilikom odobravanja različitih vrsta kredita, različitim poslovnim subjektima, ili fizičkim licima. Tom prilikom se vrši usaglašavanje rokova dospeća odobrenih kredita i kamatnih stopa, sa namenom kredita, tipom kredita i u zavisnosti od kreditne sposobnosti klijenta. Pored adekvatne kreditne politike kojom se definišu osnovni koncepti, uputstva i pravila koja obezbeđuju pravilno upravljanje procesom odobravanja, isplate, nadgledanja i naplate kredita, banka je dužna da donese i druge neophodne odluke, akta, pravila, procedure i slično. Nadgledanje kao i kontrola svih kreditnih rizika u portfolijima banke, kao i kvalitet samog kreditnog portfelja zavisi od efikasnosti implementacije kreditne politike i procedura koje se moraju ispoštovati prilikom odobravanja svakog kredita, za šta je odgovorna svaka poslovna jedinica (Eurobank, 2013: 6).

Pre odobravanja kredita banka bi trebalo da proveriti bonitet klijenta koji podnese zahtev za odobravanje kredita, odnosno da li će taj klijent biti dovoljno kreditno sposoban da bi mogao da odgovori svojim obavezama u budućem

periodu po tom osnovu. U određenim situacijama ako se radi o velikom iznosu kredita koji se odobrava, ili ukoliko se radi o klijentu sa kojim banka nije imala uspostavljene poslovne odnose do trenutka kada se traži odobrenje kredita, banka može zahtevati od tog lica određena sredstva obezbeđenja, kao što su zaloge, hipoteka itd. Na osnovu prethodnog iskustva kada je u pitanju odobravanje kredita fizičkom ili pravnom licu, i sagledavanjem finansijskog stanja i rejtinga dužnika, banka donosi odluku o odobravanju novog kredita istom licu.

3.2.5. Pojam operativnog rizika

Operativni rizik je rizik od mogućeg nastanka negativnih efekata na rezultat i kapital banke usled propusta (namernih ili nenamernih) u radu zaposlenih, neodgovarajućih unutrašnjih procedura i procesa, neadekvatnog upravljanja informacionim i drugim sistemima u Banci, kao i usled nastupanja nepredvidivih eksternih događaja (Eurobank, 2013: 12).

U oblikovanju aktuelnih predloga, Bazelski odbor je usvojio opšte prihvaćenu definiciju operativnog rizika, koja glasi: „Rizik od direktnog ili indirektnog gubitka kao rezultat neadekvatnih ili neuspešnih internih procesa, ljudi i sistema ili dejstva eksternih događaja" (Basel Committee on Banking Supervision, 2001: 2-3).

Trenutna ekonomska kriza i veliki broj individualnih primera ukazuju da kumulativni operativni rizici u oblasti finansijskog poslovanja izazivaju domino efekat, koji može dovesti finansijske institucije u zonu ekstremnih gubitaka, ili čak do bankrotstva. Operativni rizici su heterogeni i veoma kompleksni i mogu generisati nesrazmerno visoke gubitke, s obzirom da se oni nalaze u interakciji sa drugim rizicima i multipliciraju njihove efekte. U uslovima ispoljavanja globalne finansijske krize, operativni rizik postaje dominantan rizik. Osim toga, kumulativni operativni rizik može da deluje samostalno ili dopunski uz druge rizike, kao uzrok krize finansijskog sistema. Bazelski Komitet je nedavno objavio u svom neformalnom istraživanju rastuće ispoljavanje rizika koji nisu ni tržišni ni kreditni rizici, već se radi o operativnim rizicima koji su postali glavni uzrok nekih od važnijih finansijskih i poslovnih problema tokom poslednjih nekoliko godina (Jednak et al., 2013: 71-73).

Mnogi od gubitaka mogu biti posledica dejstva i tržišnih i operativnih rizika pri čemu uglavnom nastaju kao rezultat pokušaja ostvarivanja koristi

previše ambicioznih trgovaca, ili mogu biti posledice internih prevara. Troškovi ovakvih događaja mogu biti značajno visoki tako da mogu dovesti i do većih novčanih gubitaka, a u krajnjem slučaju i do bankrotstva. Pored takvih direktnih troškova, finansijske institucije se često suočavaju i sa velikim indirektnim gubicima, zbog gubitka ugleda i reputacije. Iako bi se na prvi pogled, moglo reći da operativni rizik nema jasan kontekst i definiciju u odnosu na tržišni ili kreditni rizik, neophodno je napomenuti da ova vrsta rizika obuhvata interne poslovne događaje, ali takođe i spoljašnje kao što su protivpravna činjenja, kršenje bezbednosnih procedura, prirodne katastrofe, itd.

U sledećoj tabeli se može videti klasifikacija operativnog rizika, sa navedenim primerima za svaku od podela.

Tabela 9: Klasifikacija operativnog rizika, sa navedenim primerima za svaku od podela

Operativni rizik			
Interni operativni rizici			Eksterni operativni rizici
Ljudski faktor	Proces	Informacioni sistem	
Prezare učinjene od strane zaposlenih.	Računovodstvene greške.	Kvalitet podataka.	Pravni.
Greške zaposlenih.	Rizik u vezi sa kapacitetom.	Programske greške.	Politički.
Zdravlje i bezbednost na radu.	Ugovorni rizici.	Strategijski rizik.	Prirodne katastrofe.
Nedostatak znanja i veština.	Projektni rizik.	Povreda bezbednosti sistema.	Požari.
Gubitak ili nedostatak stručnjaka iz određene oblasti.	Izveštavanje o greškama.	Nepodobnost sistema.	Terorizam.
Odgovornost poslodavca.	Nepodobnost u vezi sa prodajom.	Pad sistema.	Krađa.
Zakon o zapošljavanju.	Kompleksnost proizvoda.	Kompatibilnost sistema.	Rizik u vezi sa snabdevanjem od dobavljača.
Štrajkovi zaposlenih.	Greške u vezi sa plaćanjima.	Kapacitet sistema.	Promena visine poreza.

Izvor: Jednak, D., Jednak, J. (2013). *Operational Risk Management in Financial Institutions*. Management, Journal for Theory and Practice Management 2013/66. p. 71-73., Available at: http://www.management.fon.rs/management/e_management_66_english_06.pdf

U osnovi svi gubici u vezi sa operativnim rizicima su u vezi sa ljudskim greškama, tehničkim problemima ili propustima prilikom sprovođenja procedurama ili drugim uzrocima, kao što je navedeno u prethodnoj tabeli (Canadian Institute of Actuaries, 2014: 7).

Bazelski Komitet je izvršio klasifikaciju operativnog rizika na sledeći način (Jednak et al., 2013: 71-73):

- Interne prevare koje podrazumevaju protivpravna činjenja, proneveru imovine i kršenje propisa ili preduzimanje poslovnih operacija koje su u suprotnosti sa politikom poslovanja preduzeća, i koje uključuju najmanje jednog učesnika unutar organizacije koja se posmatra.
- Eksterne prevare koje podrazumevaju događaje koji imaju za rezultat činjenje određenih prevara, pronevera imovine i kršenje propisa od strane trećih lica, i kategorisane su kao krađe, prevare ili kršenje pravila u vezi sa bezbedonosnim sistemima.
- Praksa u vezi sa zapošljavanjem, i bezbednost na radu, podrazumeva činjenja koja su u suprotnosti sa pravilima zapošljavanja, i zdravstvenim i bezbedonosnim propisima koji se odražavaju na odnose između zaposlenih. Ovo se odnosi i na pitanja u vezi sa očuvanjem životne sredine, ali i na pitanja u vezi sa različitostima i diskriminaciji po različitim osnovama.
- Neprofesionalno postupanje prema klijentima, ili šteta koja proizilazi iz prirode ili dizajna proizvoda, uključujući i obelodanjivanje poverljivih tajni, nepravilne poslovne i tržišne prakse, greške proizvoda, itd.
- Oštećenja obuhvataju događaje koji dovode do gubitaka imovine i to usled elementarnih nepogoda i drugih opasnosti.
- Ostali događaji koji prouzrokuju ometanje poslovanja ili dovode do grešaka u sistemu.

Prema Bazelu II definicija operativnog rizika uključuje i pravni rizik, ali isključuje stratejski rizik i rizik reputacije. U okviru Bazela II definisan je sam pravni rizik, koji uključuje, ali nije limitiran i na izloženost novčanim kaznama nastalim kao rezultat nepredviđenih okolnosti. Iako su razvijene definicije operativnog rizika i pravnog rizika od strane Bazelskog komiteta za potrebe

bankarskog sektora, takođe su važne i za sektor osiguranja (Canadian Institute of Actuaries, 2014: 8).

Operativni rizik se može sagledati i na primeru Eurobanke. Naime banka najpre procenjuje sve događaje koji mogu dovesti do nastanka negativnih efekata na poslovanje banke po osnovu operativnog rizika, pri čemu istovremeno sagledava i sve unutrašnje i spoljašnje faktore koji mogu uticati na nastanak ove vrste rizika. Sve događaje u vezi sa operativnim rizicima banka čuva u svojoj bazi podataka koja se odnosi samo na ovu vrstu rizika, što joj omogućuje da u svakom trenutku može sagledati sve događaje koji su doveli do ispoljavanja gubitka u vezi sa ovom vrstom rizika, i da vrši analizu kako bi se sagledala koje korektivne akcije je neophodno preduzeti da bi se smanjila mogućnost nastanka ove vrste rizika u budućem periodu. Imajući u vidu sve češće uvođenje inovativnih bankarskih proizvoda i usluga, koji se temelje na primeni nove tehnologije i novih načina obavljanja poslovnih aktivnosti i procesa rada, banka procenjuje da li po tom osnovu može biti izložena operativnom riziku. Sa ciljem smanjenja izloženosti operativnim rizicima banka može pribaviti polisu osiguranja od kriminalne/profesionalne odgovornosti i odgovornosti direktora i službenika, kao i opštu polisu osiguranja od operativnih rizika – osiguranje imovine i osnovnih sredstava i osiguranje gotovine (Eurobank, 2013: 10-11).

3.2.6. Rizik likvidnosti

Rizik likvidnosti predstavlja jedan od najznačajnijih rizika kada je u pitanju normalno poslovanje banke, i predstavlja jedan od vodećih rizika sa kojima se suočavaju kako finansijske institucije, tako i privredni subjekti. Najčešće se ispoljava u situacijama kada banka ne raspolaže dovoljnim sredstvima likvidne aktive kojom bi izmirila svoje obaveze. Takođe je neophodno ukazati i na međuzavisnost rizika likvidnosti sa drugim finansijskim rizicima, koji predstavljaju i glavne izvore ovog rizika, kao što su kreditni rizik i tržišni rizici. Na nastanak rizika likvidnosti mogu uticati i nagli rast izloženosti banke rizicima po osnovu vanbilanskih pozicija, nagli rast aktive po osnovu promenljive depozitne strukture, ročna i valutna neusaglašenost pozicija aktive i pasive u bilansu stanja banke, itd. (Matić, 2008: 76). Rizik likvidnosti nastaje usled naglih promena u podmirivanju obaveza banke, koja je prinuđena da proda

deo aktive po nižoj ceni i/ili pozajmi sredstva sa kamatom višom od realne (Milošević, 2014: 18).

Jedna od definicija rizika likvidnosti glasi: „Rizik likvidnosti je mogućnost nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke usled nesposobnosti banke da izvrši svoje dospele obaveze, i to zbog povlačenja postojećih izvora finansiranja, odnosno nemogućnosti pribavljanja novih izvora finansiranja (rizik likvidnosti izvora sredstava), ili otežanog pretvaranja imovine u likvidna sredstva zbog poremećaja na tržištu (tržišni rizik likvidnosti)” (Barjaktarović, 2013: 10).

Kada je Bazelski komitet za superviziju banaka osnovan 1975. godine, njen predsednik, George Blunden, je na svom inicijalnom sastanku obećao da će pokušati da uspostavi odgovarajuće performanse adekvatnosti u vezi sa iznosom kapitala i likvidnošću glavnih međunarodnih komercijalnih banaka (Goodhart, 2008: 40).

Različite institucije i autori, istakli su nekoliko različitih stavova prilikom definisanja rizika likvidnosti. Pre svega, prema supervizorskom pristupu, Bazelski komitet za superviziju banaka od 1992. godine pravi napore ka definisanju okvira za merenje i upravljanje likvidnošću, naglašavajući činjenicu da nadzorni organi moraju da prave razliku između pristupa velikim međunarodnim bankama i domaćim, predlažući različite metodologije zasnovane alternativno na rokovima dospeća ili analizi scenarija u cilju sprovođenja efektivnog upravljanja likvidnošću. Osam godina kasnije, Bazelski komitet za superviziju banaka je ilustrovao evoluciju u upravljanju likvidnošću i superviziji, naglašavajući, u četrnaest ključnih principa, značaj dizajniranja različitih menadžerskih rešenja za upravljanje likvidnošću. Takođe je po prvi put rizik likvidnosti jasno povezan i sa drugim tipičnim rizicima bankarskog poslovanja, kao što su kreditni rizik, tržišni rizik i operativni rizik, kao i to da je posvećen značajan prostor sagledavanju važnosti donošenja planova protiv rizika likvidnosti (Vento et al., 2009: 80).

Tokom finansijske krize koja je počela 2007. godine, mnoge banke su uprkos odgovarajućem nivou kapitala kojim su raspolagale iskusile poteškoće u vezi sa očuvanjem njihove likvidnosti. Kriza je ponovo ukazala na značaj likvidnosti za pravilno funkcionisanje finansijskog tržišta i bankarskog sektora. Brz preokret u tržišnim uslovima ilustrovao je koliko brzo likvidnost može da postane problem, i da nelikvidnost može trajati duži vremenski period. Bankarski sistem se našao pod velikim stresom, što je iziskivalo potrebu za

intervencijom centralne banke sa svrhom očuvanja nesmetanog funkcionisanja tržišta novca (Basel Committee on Banking Supervision, 2010).

Za rizik likvidnosti se može reći da se odnosi na neizvesnosti u pogledu sposobnosti privrednog subjekta ili finansijske institucije da osigura poziciju u aktivni koja će im omogućiti sposobnost izmirenja svojih dospelih obaveza bez troškova u vezi sa povlačenjem dodatnih finansijskih sredstava (Woods et al., 2008: 6).

Banke u svom poslovanju sa jedne strane prikupljaju sredstva u vidu depozita, što predstavlja njihove obaveze, dok sa druge strane tako prikupljena sredstva plasiraju u vidu kredita, tj. nelikvidna potraživanja. Ova osnovna posrednička uloga banaka oslanja se na ročnu neusklađenost aktive i pasive, što banku može izložiti riziku likvidnosti, tj. nemogućnosti da odgovori na svoje obaveze u određenom vremenskom periodu (Bonfim et al., 2012: 2).

U tom smislu, verovatnoća da određena finansijska institucija ne bude likvidna, sugerise da postoji rizik likvidnosti. Što je veća verovatnoća, to je veći rizik likvidnosti. Kada je verovatnoća jednaka 1, tj. kada mogućnost postaje izvesna, rizik likvidnosti dostiže maksimum i dolazi do situacije u kojoj posmatrana institucija postaje nelikvidna. U tom smislu, postoji inverzna veza između (ne) likvidnosti i rizika likvidnosti, s obzirom da što je veći rizik likvidnosti, to je veća verovatnoća da banka postane nelikvidna, a samim tim je i likvidnost manja. Definiciju rizika likvidnosti centralne banke nije moguće sresti u literaturi iz razloga što postoji rasprostranjeno mišljenje da rizik likvidnosti centralne banke ne postoji, jer je centralna banka uvek u stanju da emituje nove količine primarnog novca, i prema tome, ne može biti nelikvidna. Tipično centralna banka, kao monopolski provajder likvidnosti, odnosno tvorac monetarne baze, može da obezbedi likvidnost kada to smatra potrebnim, kako bi se zadovoljila potražnja za likvidnim sredstvima u bankarskom sistemu. Centralna banka može samo biti nelikvidna u meri u kojoj ne postoji potražnja za domaćom valutom, a samim tim i ne postoji potreba za snabdevanjem primarnim novcem finansijske institucije (Nikolaou, 2009: 15-18).

Prema MMF-u rizik likvidnosti u vezi sa finansiranjem obuhvata nemogućnost finansijskih posrednika da servisiraju svoje obaveze o roku dospeća. Druga definicija rizika likvidnosti u vezi sa finansiranjem obično obuhvata vremenski horizont, koji se odnosi na to da se verovatnoća nastanka rizika likvidnosti obično meri za određeni period unapred. Tržišni rizik

likvidnosti odnosi se na nemogućnost trgovanja po fer cenama, bez posredovanja, i predstavlja sistematski rizik likvidnosti (Nikolaou, 2009: 15-18).

U odgovoru na multidimenzionalnu prirodu finansijske krize, Federalne rezerve agresivno koriste i tradicionalne instrumente monetarne politike, kao i inovativne alate sa svrhom obezbeđenja likvidnosti. Empirijski dokazi potkrepljuju viđenje Federalnih rezervi o primatu rizika likvidnosti u ranijim fazama krize, i važnosti sagledavanja kreditnog rizika, kako se kriza razvijala 2008. godine. Međutim, analiza pokazuje da su rizici likvidnosti i kreditni rizici bili važni u različitim fazama krize i u različitim stepenima. Imajući jasnu predstavu o kontekstu rizika potrebno je razumeti kada će programi centralne banke verovatno biti efikasni i pod kojim uslovima programi mogu prestati da budu efikasni (Sarkar, 2009: 13-14).

Rizik likvidnosti može se ispoljiti kroz različite forme. Primarno za banku predstavlja rizik koji može nastati u situacijama kada veliki broj klijenata te banke želi da povuče svoja sredstva odjednom, što dovodi do toga da banka ne može odgovoriti njihovim zahtevima, dovodeći je u situaciju da u tom trenutku raspolaže nedostajućim sredstvima. Takve situacije mogu primorati banku da proda svoju imovinu i to po nižim cenama od tržišnih. Nelikvidnost jedne banke može biti izvor finansijske nestabilnosti u vezi sa pružanjem usluga klijentima. Pored toga ovo može izazvati i efekat preliivanja u situacijama kada klijenti koji su položili depozite pretpostave da će se javiti problem u vezi sa nelikvidnošću i u poslovanju drugih banaka, iz razloga što i ostale banke raspolažu sličnim portfolijima pozajmica, ili iz razloga što one imaju uspostavljene poslovne odnose sa bankom koja je već zapala u krizu nelikvidnosti (Frag et al., 2013: 203).

Priroda bankarskog poslovanja podrazumeva da banke strukturno investiraju u imovinu koja se karakteriše različitim stepenom likvidnosti. Prema tome, likvidnost finansijske institucije obuhvata nekoliko različitih upravljačkih aspekata. Dok je značajan procenat sredstava nelikvidan, i ne mogu se lako pretvoriti u gotovinu bez stvaranja gubitaka, tipične obaveze banaka zahtevaju veći stepen likvidnosti, naročito u situacijama ukoliko dođe do povlačenja sredstava sa računa banke od strane njihovih deponenata. Dakle, postoje različiti elementi koje treba razmotriti u cilju analize likvidnosti finansijske institucije . S jedne strane , tradicionalno finansijsko posredovanje se zasniva na različitim stepenima diskrecionog prava što se tiče vremena korišćenja sredstava . Shodno tome, banka mora zadržati poverenje štediša kako bi oni bili sigurni da mogu da povuku svoj depozit na zahtev ili u unapred određenom trenutku. S druge strane,

savremeno bankarstvo se u većoj meri bazira na inovativnim finansijskim uslugama, koje takođe mogu da utiču na likvidnost banke, što se pokazalo tačnim 2007. godine tokom finansijske krize . Povećanje kompleksnosti finansijskih instrumenata, sekjuritizacija, rast korišćenja kolateralala , su između ostalih, neki od razloga koji leže u osnovi povećanja složenosti upravljanja likvidnošću u finansijskim institucijama (Vento et al., 2009: 80).

3.2.7. Rizik zemlje

„Rizik zemlje je rizik koji se odnosi na zemlju porekla lica prema kome je banka izložena, odnosno rizik mogućnosti nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke zbog nemogućnosti banke da naplati potraživanja od ovog lica iz razloga koji su posledica političkih, ekonomskih ili socijalnih prilika u zemlji porekla tog lica“ (Barjaktarović, 2013: 22-23).

Rizik zemlje je onaj rizik kod koga ekonomski, socijalni i politički uslovi i događaji u stranoj zemlji mogu uticati na trenutno ili projektovano finansijsko stanje određene finansijske institucije. Rizik zemlje je evidentiran u svim međunarodnim aktivnostima i može biti uzrok nastanka bilo kog finansijskog rizika. 2008. godine za vreme finansijske krize, postalo je jasno da rizik zemlje nije ograničen samo na zemlje u razvoju, već da može uticati u velikoj meri i na razvijene zemlje (Office of the Comptroller of the Currency, 2016: 1).

Rizik zemlje je postala tema od velikog interesa za međunarodnu finansijsku zajednicu u poslednje dve decenije. Nakon brzog rasta međunarodnog duga manje razvijenih zemalja 1970. godine i sve veće učestalosti reprograma duga ranih 80-tih, rizik zemlje, koji odražava sposobnost i spremnost zemlje da servisira svoje finansijske obaveze, postala je tema od velike važnosti za međunarodnu finansijsku zajednicu. Političke promene, kao i sprovođenje ekonomskih i finansijskih, tržišno orijentisanih reformi, rezultirale su ogromnim odlivom kapitala usmerenim ka zemljama u razvoju u Istočnoj Evropi, Latinskoj Americi, Aziji i Africi. Ovi događaji su upozorili međunarodne investitore na činjenicu da globalizacija svetske trgovine i otvorena tržišta kapitala predstavljaju rizične elemente koji mogu da izazovu finansijsku krizu sa brzim efektima prenošenja na ostale zemlje, što je takođe uslovalo i poteškoće prilikom donošenja odluka, kako u ekonomskoj, tako i u finansijskoj i političkoj sferi. U vezi sa tim, potreba za detaljnom procenom

rizika zemlje i njenog uticaja na međunarodno poslovanje postaje od ključne važnosti. Rizik zemlje se odnosi uglavnom na verovatnoću da suverena država koja se javlja kao korisnik kredita iz određene zemlje može biti u nemogućnosti da ispuni svoje obaveze prema jednom ili više stranih kreditora. Primarna funkcija procene rizika zemlje je da predvidi mogućnost nepriznavanja duga, ili kašnjenje u plaćanju od strane zemalja korisnika kredita odobrenih na međunarodnoj osnovi. Procenom rizika zemlje ocenjuje se dejstvo ekonomskih, finansijskih i političkih faktora, na nastanak samog rizika konkretne zemlje. Rizik zemlje može biti izazvan brojnim faktorima ili događajima specifičnim samo za određenu zemlju. Postoje tri glavne komponente rizika zemlje, i to ekonomski, finansijski i politički rizik, koje međusobno mogu uticati jedan na drugi. Politički rizik proizilazi iz događaja kao što su ratovi, unutrašnji i spoljni sukobi, teritorijalni sporovi, teroristički napadi širom sveta, itd. Socijalni faktori uključuju građanske nemire zbog ideoloških razlika, proteste zbog nejednakosti u raspodeli dohotka, i verske sukobe. Ekonomski i finansijski rizici su takođe glavne komponente rizika zemlje. Oni uključuju faktore kao što su iznenadno pogoršanje trgovinskih odnosa sa drugim zemljama po različitim osnovama, brz rast troškova proizvodnje i cene energenata, neproduktivno uložena sredstva odobrena od strane inostranih fondova, i drugo. Promene u ekonomskom i finansijskom upravljanju zemlje su takođe važni faktori koji mogu ometati slobodan protok kapitala (Hoti et al., 2002: 1-3).

Pored ovih faktora bitno je spomenuti i stabilnost finansijskog sistema jedne zemlje, zakonske propise koji važe u zemlji u kojoj se nalazi sedište jedne banke, stabilnost bankarskog sistema u zemlji primaoca sredstava, ekonomsku situaciju u zemlji primaoca sredstava, tj. da li se privreda nalazi u fazi recesije ili fazi prosperiteta. Takođe se kao uzroci nastanka rizika zemlje mogu navesti i promene vrednosti makroekonomskih varijabli kao što su stopa inflacije, stopa nezaposlenosti, kao i postojanje ograničenja u vezi sa obavljanjem platnog prometa sa inostranstvom, itd.

3.2.8. Rizik usklađenosti

Rizik usklađenosti poslovanja banke je mogućnost nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke usled propuštanja usklađivanja poslovanja sa zakonom i drugim propisom, standardima poslovanja, procedurama o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, kao i s drugim

aktima kojima se uređuje poslovanje banaka, a posebno obuhvata rizik od sankcija regulatornog tela, rizik od finansijskih gubitaka i reputacioni rizik (Narodna banka Srbije, 2011: 2).

Na primer, banke u SAD se suočavaju sa rizikom usklađenosti koji proizilazi iz potrebe da se uskladi njihovo poslovanje sa lokalnim zakonima i direktivama zemalja sa kojima imaju uspostavljene poslovne odnose, a koje mogu kroz određeni vremenski period značajno varirati ili biti u direktnoj suprotnosti u odnosu na zakone koji se primenjuju u SAD. Naime banke u SAD mogu uspostaviti saradnju sa finansijskim institucijama iz drugih zemalja po osnovu davanja bankarske garancije ili pružanja usluga kojim bi klijenti stekli poverenje u tu finansijsku instituciju, postupajući tom prilikom po zakonodavstvu zemlje u kojoj se nalazi institucija kojoj se daje garancija ili pružaju usluge, dok sa druge strane toj istoj banci može biti zabranjeno po zakonodavstvu SAD, da se bavi tim poslovima, odnosno da postupa po direktivama druge zemlje. Još jedan primer uključuje pitanja privatnosti, po kojima lokalna ograničenja sprečavaju banke da dele informacije o klijentima iako im može biti naloženo od strane američkih sudova ili regulatornim odlukama da moraju omogućiti uvid u tražene informacije (Office of the Comptroller of the Currency, 2016: 5-6).

Imajući u vidu mnoštvo zakona i propisa koji regulišu oblast bankarskog poslovanja, svako vrhovno rukovodstvo određene banke bi trebalo da bude upoznato sa tim zakonima i propisima, ali i sa tim kako se obezbeđuje poštovanje zakona, kako se dobijaju tačni i relevantni izveštaji o usklađenosti sa zakonom, i gde se nalaze kompetentnosti u banci. Društveno odgovorno poslovanje, i poštovanje zakonskih pravila, i pravila dobre bankarske prakse, bi trebalo da bude samo jedan od elemenata koji se tiču rizika usklađenosti, a koje bi menadžment banke trebao da obezbedi u svom poslovanju (Barjaktarović, 2013: 3).

3.2.9. Reputacioni rizik

Imajući u vidu da veliki broj poslovnih entiteta svoje poslovanje obavlja na međunarodnom tržištu, neophodno je i ukazati na reputacioni rizik koji može nastati po tom osnovu. Naime reputacioni rizik je svojstven svim međunarodnim aktivnostima tako da je neophodno sagledati ovaj rizik i sa aspekta poslovnih entiteta iz oblasti privrede, tako i sa aspekta poslovanja finansijskih institucija. Ukoliko posmatramo jedno preduzeće koje svoje proizvode plasira na inostrano tržište, može doći do toga da ukoliko preduzeće ne sagleda sve standarde, zakonske odredbe i propise zemlje u koju se izvoze konkretni proizvodi, može doći do toga da se sama reputacija tog preduzeća naruši, tj. da kupci više neće biti zainteresovani za njihovu ponudu. Banke takođe mogu biti izložene negativnom mišljenju i negativnom publicitetu u situacijama kada imaju uspostavljene poslovne odnose u zemljama u kojima postoji problem sa korupcijom, kršenjem ljudskih prava, ili vojnom agresijom. Banke se takođe mogu suočiti sa reputacionim rizikom ukoliko imaju uspostavljene poslovne odnose sa fizičkim ili pravnim licima koje imaju veze sa terorističkim organizacijama, itd. (Office of the Comptroller of the Currency, 2016: 6).

Kratak rezime sadržaja:

Banke se u svom poslovanju susreću sa mnogobrojnim finansijskim rizicima, koji mogu uticati na smanjenje njihovog kapitala, i na mogućnost nesmetanog odvijanja bankarskih aktivnosti, tako da je u ovom delu poseban akcenat dat definisanju finansijskih rizika. Ovi rizici se odnose na sve finansijske operacije poslovanja i u suštini predstavljaju rizik od finansijskog gubitka koji može biti posledica delovanja različitih faktora. Pored finansijskih institucija, ovi rizici mogu imati veliki uticaj i na poslovanje privrednih subjekata iz oblasti industrije, trgovine, itd.

Klasifikacija finansijskih rizika se može izvršiti po različitim osnovama gde se kao osnovni mogu navesti kreditni rizik koji može nastati usled nemogućnosti dužnika da izvrši povraćaj novčanih sredstava prema banci po osnovu odobrenog kredita, operativni rizik koji može nastati usled nepoštovanja procedura u poslovanju ili grešaka zaposlenih u banci, i rizik likvidnosti koji podrazumeva nemogućnost izmirenja dospelih obaveza u kratkoročnom vremenskom periodu.

Još jedan od finansijskih rizika jeste kamatni rizik koji nastaje po osnovu nepovoljnih kretanja kamatnih stopa, što može negativno uticati na finansijski rezultat poslovanja banke. Devizni rizik se javlja u situacijama kada finansijska institucija obavlja svoje poslovanje van granica svoje zemlje, odnosno kada ima uspostavljene međunarodne poslovne odnose, a nastaje po osnovu promene deviznog kursa. Brojni faktori koji se odnose na ekonomsko, finansijsko i političko stanje jedne zemlje mogu uticati na uspešnost poslovanja jedne finansijske institucije, pri čemu od delovanja tih faktora zavisi da li će doći do nastanka rizika zemlje. Ukoliko se banka ne pridržava zakonskih propisa i brojnih procedura koje se odnose na njeno poslovanje, dolazi do nastanka rizika usklađenosti.

Pitanja za proveru znanja:

1. Pojam rizika u finansijskom poslovanju.
2. Navesti vrste rizika u finansijskom poslovanju.
3. Navesti finansijske rizike kojima banka može biti izložena u svom poslovanju.
4. Pojmovno određenje tržišnog rizika.
5. Objasniti pojam deviznog rizika.
6. Objasniti pojam kamatnog rizika.
7. Pojmovno određenje kreditnog rizika.
8. Objasniti pojam operativnog rizika.
9. Izvršiti klasifikaciju operativnog rizika, i navesti primere za svaku od podela.
10. Izvršiti klasifikaciju operativnog rizika prema Bazelskom Komitetu.
11. Objasniti rizik likvidnosti.
12. Šta predstavlja rizik zemlje?
13. Navesti tri glavne komponente rizika zemlje, i objasniti ih.
14. Šta predstavlja rizik usklađenosti?
15. Objasniti pojam reputacionog rizika.

4. POJAM I PROCES UPRAVLJANJA RIZIKOM

4.1. Istorijski razvoj i značaj upravljanja rizikom

Iako se začeci upravljanja rizikom javljaju još u prvobitnoj ljudskoj zajednici kada su se plemena udruživala da bi međusobno raspodelili štetu koja bi se desila pojedincu i zajedno snosili njen teret, upravljanje rizikom se u teoriji i praksi javlja i primenjuje mnogo kasnije. Snider 1956. godine, navodi da do tog perioda nije postojao udžbenik o upravljanju rizikom, dok se samo na jednoj visokoškolskoj instituciji izučavao ovaj pojam. Tome u prilog ide i činjenica da se nije pojavio nijedan članak o upravljanju rizicima u časopisu o riziku i osiguranju (*The Journal of Risk and Insurance*), sve do 1956. godine. Nakon te godine dolazi do rasta broja radova u kojima se pisalo o pojmu upravljanja rizikom. Najveći broj radova o upravljanju rizikom, i to njih devet, pojavio se u časopisu o riziku i osiguranju 1963. godine, pri čemu je period od 1963. godine pa do 1967. godine bio period najvećeg akademskog interesovanja za ovu temu. Taj period je od posebne važnosti jer je u njemu i dokumentovano najviše materijala u vezi sa pojmom upravljanja rizikom (Crockford, 1982: 172).

Kada je u pitanju pojam upravljanja rizikom, važno je naglasiti da se on javlja u različitim vremenskim periodima u različitim delovima sveta i to kako u teoriji, tako i u praksi. Tako se ovaj pojam u SAD javlja u ranim 60-tim godinama XX veka, dok se ovaj termin upravljanja rizikom u Nemačkoj prihvata nešto kasnije i to nakon 1970. godine (Vujović, 2009: 74).

Najraniji članci o upravljanju rizikom koji su objavljeni u Velikoj Britaniji, potiču iz 1967. godine. Oni su rezultat saradnje između Horigana, poznatog pionira upravljanja rizikom u Velikoj Britaniji, čija je studija iz 1969. godine postala prekretnica u razvoju upravljanja rizikom u Velikoj Britaniji, i Dinsdalea, u to vreme gostujućeg profesor a na Univerzitetu u Teksasu. Zahvaljujući naporima Instituta za osiguranje u Americi, 1965. godine, pojam upravljanja rizikom je počeo da se implementira u okvire stručnog obrazovanja. Brz nagli porast interesovanja za ovu temu je usledio nakon 1970. godine. Taj trend rasta se nastavio i nakon 1980. godine, pri čemu je najveći broj članaka o upravljanju rizikom i to njih 42, objavljen 1976. godine (Crockford, 1982: 172-174).

Rana akademska pažnja posvećena upravljanju rizikom dovela je do redovne pojave članaka u kojima je sa sve većom ozbiljnošću pristupano ovoj temi, što je na kraju dovelo do određenih promena kao što su promene u

konceptiji uloge kupaca osiguranja u okviru kompanija, zatim u prepoznavanju ove promene funkcije u samim kompanijama, pri čemu i sami menadžeri rizika imaju sve veću ulogu u finansijskoj funkciji kompanija. Naime, osiguravajuće kompanije su bile protiv osnivanja udruženja kupaca osiguranja jer su prema tadašnjem shvatanju oni predstavljali pretnju normalnom poslovanju institucija iz oblasti osiguranja. Međutim uviđajući ispoljavanje sve većeg broja rizika, osiguravajuće kompanije su sagledale neophodnost i značaj uvođenja procesa upravljanja rizikom. Nakon toga, interes za upravljanje rizikom postaje mnogo veći, o čemu svedoče i brojne publikacije koje su objavljene nakon tog perioda, kao i pomeranje akcenta od teorije ka praksi kako su kupci osiguranja postali svesni važnosti uvođenja procesa upravljanja rizikom u obavljanju svakodnevnih poslovnih aktivnosti (Crockford, 1982: 172-174).

Širenje svesti o značaju upravljanja rizikom u ranim sedamdesetim godinama XX veka u Sjedinjenim Američkim Državama je išlo uporedo i sa širenjem interesa u Evropi, po pitanju ove teme. Management Centre Europe je predstavila i uvela ovu temu na svojoj godišnjoj konferenciji o osiguranju 1971. godine. Sa sve većom svešću u vezi sa proširenjem odgovornosti kupca osiguranja kako su evoluirali u menadžere rizika, i sa njihovom željom da se čuje i bude saslušan njihov glas u krugovima E.E.C., određeni broj evropskih upravljačkih organizacija za osiguranje se okupilo 1974. godine sa svrhom preduzimanja prvih koraka ka formiranju "Evropskog udruženja osiguranika industrije" ("Association Européenne des Assurés de l'Industrie") (A.E.A.I.). 1976. godine je još uvek bilo prerano reći da li je neznatno smanjenje broja objavljenih članka o upravljanju rizikom posledica smanjenja interesovanja za ovu oblast, ili je jednostavno rezultat toga što je taj broj doveden na jedan viši nivo, gde je stabilizovan, ali je neminovno doći do zaključka da se u narednom periodu razvoja, kako industrijskog tako i finansijskog sektora, pridavala sve veća pažnja upravljanju rizikom i primeni ovog procesa u svakodnevnom poslovanju (Crockford, 1982: 172-174).

Uviđajući sve veći značaj upravljanja rizikom i njegove važnosti u poslovanju svih poslovnih entiteta iz bilo koje oblasti, u nastavku je definisan sam pojam upravljanja rizikom, navedene su njegove faze, kao i ciljevi upravljanja rizikom, i konkretni primeri. Nakon toga sledi detaljnije objašnjenje pojma VaR-a i metoda njegovog izračunavanja, kao i sagledavanje karakteristika i izmena Bazelskog sporazuma.

4.2. Definisane pojma upravljanja rizikom

Termin risk management se u našem jeziku prevodi kao upravljanje rizikom, pri čemu pojam upravljanja rizikom predstavlja sistematski proces upravljanja izloženosti poslovne organizacije riziku da ostvari svoje ciljeve na način koji je konzistentan sa javnim interesom, bezbednošću ljudi, faktorima prirodnog okruženja i zakonom (Ivanović, 2003: 70).

Upravljanje rizikom je aktivnost koja integriše identifikaciju rizika, procenu rizika, razvoj strategija kojim bi se upravljalo rizikom, i ublažavanje rizika korišćenjem upravljačkih resursa. Neki od tradicionalnih načina upravljanja rizikom fokusirani su na rizike koji su posledica fizičkih ili pravnih uzroka kao što su npr. elementarne nepogode, požari, nesreće, smrt, itd. Upravljanje finansijskim rizicima, s druge strane, fokusira se na rizike kojima se može upravljati pomoću određenih finansijskih instrumenata. Cilj upravljanja rizikom je smanjenje različitih rizika i može se odnositi na brojne vrste pretnji koje su posledice samog okruženja, tehnologije, organizacije, itd. Upravljanje rizikom predstavlja sistematski pristup određivanju najboljeg pravca delovanja u uslovima neizvesnosti prilikom identifikacije, procene, razumevanja, i prenosa informacija u vezi sa rizikom. Pošto je upravljanje rizikom usmereno na neizvesnost u vezi sa budućim događajima i ishodima, to podrazumeva da sve aktivnosti u vezi sa planiranjem obuhvataju neki oblik upravljanja rizikom. Upravljanje rizikom se odnosi na donošenje odluka koje doprinose ostvarivanju ciljeva organizacije, i to kako primenom na individualnom nivou tako i na nivou funkcionalnih područja (Berg, 2010: 79).

Upravljanje rizikom treba da bude kontinuirani i razvojni proces. On objedinjuje metodički sve rizike koji okružuju organizaciju, a u vezi su sa njenim aktivnostima iz prošlosti, sadašnjeg načina poslovanja, i koji mogu biti posledica budućih aktivnosti. Proces upravljanja rizikom bi trebao biti integrisan u poslovanju organizacije zajedno sa efikasnom politikom i programom poslovanja predvođenim od strane vrhovnog menadžmenta. Nakon toga se strategija mora raslojiti na taktički i operativni nivo u skladu sa postavljenim ciljevima, dodeljujući odgovornost menadžeru i zaposlenima odgovornim za upravljanje rizikom (Institute of Risk Management (IRM), 2002: 2). Međutim da bi se efikasno primenilo upravljanje rizicima, neophodno je razviti svest o značaju upravljanja rizicima. (Berg, 2010: 81).

Sprovođenjem procesa upravljanja rizicima ne mogu se eliminisati svi problemi u okviru organizacije, ali se može obezbediti okvir za balansiranje i

razumevanje rizika sa svrhom donošenja pravih odluka u vezi sa upravljanjem konkretnim rizicima (Kaiser et al., 2005: 713).

Sa razvojem društva, primenom savremene tehnike i tehnologije u raznim oblastima poslovanja kao što su bankarstvo, industrija, trgovina, programiranje i drugo, dolazi i do nastanka novih vrsta rizika i do njihovog intenziviranja u ispoljavanju, što neminovno zahteva uvođenje procesa upravljanja rizicima. Jedan od načina upravljanja rizikom jeste kupovina osiguranja. Međutim neophodno je istaći činjenicu da je upravljanje rizikom mnogo širi koncept od upravljanja osiguranjem, jer pored sagledavanja tehnika i metoda koje se mogu koristiti prilikom upravljanja rizicima koji se mogu osigurati kao što su čisti rizici, bavi se i upravljanjem špekulativnim rizicima koji se ne mogu osigurati. Ovo se naročito odnosi na oblast poslovanja finansijskih institucija gde se javlja pojam finansijskog upravljanja rizikom koji predstavlja sistematski pristup postupanja sa određenim finansijskim rizicima, odnosno odnosi se na identifikaciju, analizu i način upravljanja sa špekulativnim finansijskim rizicima (Vujović, 2009: 76-78).

Pored toga sadašnje radno okruženje zahteva više integrisan pristup upravljanju rizikom. Više nije dovoljno upravljati rizikom na nivou pojedinačnih aktivnosti, ili na funkcionalnom nivou, već na nivou celokupne organizacije. Organizacije širom sveta sve više koriste sveobuhvatni pristup bavljenju svim svojim rizicima kao što su na primer operativni, projektni, finansijski, rizik ljudskih resursa, tehnološki, zdravstveni, bezbedonosni, itd. Tako, integrisano upravljanje rizikom je definisano kao kontinuiran, proaktivan i sistematski proces sa svrhom razumevanja, upravljanja i komunikacije u vezi sa rizikom. Odnosi se na donošenje strateških odluka koje doprinose ostvarivanju ukupnih korporativnih ciljeva jedne organizacije. Integrisano upravljanje rizikom zahteva stalnu procenu potencijalnih rizika za organizaciju na svim nivoima, a zatim agregira rezultate na korporativnom nivou kako bi se olakšalo određivanje prioriteta i poboljšalo odlučivanje. Integrisano upravljanje rizikom treba da postane ugrađeno u poslovnu strategiju organizacije i oblikuje kulturu upravljanja rizicima organizacije, podržavajući uvođenje inovacija u poslovanje (Berg, 2010: 81).

Kao ni za sam pojam rizika, tako ni za risk menadžment ne postoji jedna definicija, već su danas u upotrebi više njih, tako da je upravljanje rizikom moguće definisati i kao proces razumevanja i upravljanja rizicima koji su neizbežni u poslovanju svakog entiteta koji teži ka ostvarenju svojih

korporativnih ciljeva (Chartered Institute of Management Accountants (CIMA), 2008: 3).

Takođe se upravljanje rizikom može definisati i kao skup koordinisanih aktivnosti sa svrhom usmeravanja i kontrolisanja organizacije u vezi sa rizicima (Lark, 2015: 20).

Kao faktori koji su doveli do sve veće potrebe za uvođenjem procesa upravljanja rizikom u XXI veku, u gotovo svim oblastima poslovanja mogu se navesti (Dafikpaku, 2011: 2):

- Zahtev za postizanjem kontinuiteta u poslovanju;
- Potreba i zahtevi u vezi sa većom transparentnošću u poslovanju;
- Regulatorna usklađenost sa zakonima i propisima u poslovanju;
- Stroži kriterijumi u vezi sa finansijskim obelodanjivanjem podataka putem izveštavanja, i zahtevima u vezi sa kontrolom;
- Bezbednost i pitanja koja se odnose na primenu tehnologije;
- Globalizacija kao trend, i jačanje konkurentskog okruženja.

4.3. Faze procesa upravljanja rizikom

Jedan od paradoksa nedavne globalne finansijske krize je taj da je kriza nastala u eri kada je upravljanje rizikom bilo u središtu upravljanja najvećih i najsofisticiranijih finansijskih institucija. Za one institucije koje ostvarenje svog profita vide kroz prizmu prihvatanja određenih rizika, upravljanje tim rizicima u svakodnevnom poslovanju je od ključnog značaja. Zadatak menadžera rizika je da omogući firmi da ostvari svoje ciljeve i svrhu postojanja ta ko što će postaviti okvir za merenje rizika precizno, na taj način omogućavajući poslovnom entitetu da izvrši što je moguće veći povraćaj sredstava (Song Shin, 2008: 1). Imajući to u vidu neophodno je u okviru svake organizacije uvesti proces upravljanja rizikom koji je izuzetno složen imajući u vidu da se sprovodi kroz mnoštvo faza, koje će u nastavku biti i detaljnije objašnjene.

Prema tumačenju Laurie Williams proces upravljanja rizikom može se podeliti u dve međusobno povezane faze, i to procenu rizika i kontrolu rizika, pri čemu se ove faze mogu dalje raščlaniti. Procena rizika podrazumeva identifikaciju rizika, analizu rizika i određivanje prioriteta u vezi sa rizicima. Kontrola rizika podrazumeva preduzimanje akcija u vezi sa planiranjem,

smanjenjem rizika i praćenjem rizika , pri čemu je od suštinske važnosti da se upravljanje rizikom vrši u kontinuitetu (Williams, 2004: 1-2).

Prema Ronaldu Kaiseru i Kenu Robinsonu proces upravljanja rizikom se može podeliti na tri faze, a to su (Kaiser et al., 2005: 713):

- Identifikacija i procena rizika;
- Strategija odgovora na rizik;
- Upravljanje sa svrhom smanjenja učestalosti i ozbiljnosti rizika putem operativnog plana.

Prema Heinz-Peter Bergu koraci procesa upravljanja rizikom su (Berg, 2010: 82):

- Identifikacija rizika, kojoj prethodi utvrđivanje konteksta i ciljeva;
- Analiza identifikovanih rizika;
- Procena ili evaluacija rizika;
- Tretiranje ili upravljanje rizicima određenim metodama;
- Monitoring i redovno razmatranje i kontrola rizika, kroz kontinuiran prenos informacija, konsultacija sa stejkholderima i izveštavanje.

4.3.1. Identifikacija rizika uz utvrđivanje ciljeva i konteksta

Svrha ove faze jeste ta da se shvati okolina u kojoj odgovarajuća organizacija posluje, što znači da je potrebno u potpunosti razumeti spoljnu sredinu i unutrašnju kulturu organizacije. Analiza se sprovodi kroz uspostavljanje strateškog, organizacionog konteksta upravljanja rizikom organizacije, i identifikaciju ograničenja u vezi sa radnim okruženjem. Uspostavljanje konteksta i ciljeva vrši se kroz analizu okruženja koja uključuje pregled regulatornih zahteva, standarda i poslovnih planova. Deo ovog koraka je i razvijanje kriterijuma rizika. Kriterijum treba da odražava definisan kontekst koji uglavnom zavisi od unutrašnje politike, ciljeva organizacije i interesa aktera. Kriterijumi mogu biti određeni percepcijom stejkholdera i pravnim ili regulatornim zahtevima. Iako je veliki broj kriterijuma za donošenje odluka razvijen u početku kroz uspostavljanje konteksta upravljanja rizikom, on se

može dalje razvijati i naknadno izmeniti onako kako su identifikovani posebni rizici, i izabrane tehnike analize rizika. Metodi analize okruženja obuhvataju SWOT analizu kojom se određuju snage, slabosti, mogućnosti i opasnosti i PEST okvir gde se razmatraju i sagledavaju faktori političke, ekonomske, socijalne i tehnološke prirode. Koristeći informacije dobijene određivanjem konteksta i ciljeva SWOT analizom i PEST okvirima, sledeći korak je ste identifikacija rizika. (Berg, 2010: 82-83). Identifikacija rizika uključuje identifikovanje izvora rizika, područja uticaja, događaje i njihove uzroke i potencijalne posledice, kao i identifikaciju onih faktora koji bi mogli stvoriti, poboljšati, sprečiti, degradirati, ubrzati ili odložiti postizanje ciljeva jednog poslovnog entiteta (Legal and risk - Division of services and resources, 2016: 14). Identifikacija rizika obično uključuje tri vrste aktivnosti (Segal, 2008: 29):

- Definisane i kategorizaciju rizika;
- Sprovođenje internog kvalitativnog istraživanja o učestalosti i ozbiljnosti svakog rizika; i
- Skeniranje spoljne sredine radi sagledavanja rizika koji se tek javljaju.

Ključna pitanja koja mogu da pomognu prilikom identifikacije rizika su (Berg, 2010: 83):

- Kada, gde, zašto, i kako je verovatno da će se rizik ispoljiti?
- Ko može biti uključen u fazu identifikacije rizika (na primer, dobavljači, izvođači, stejkholderi, itd.)?
- Koji su rizici povezani sa postizanjem svakog od postavljenih prioriteta?
- Koji su rizici koji ne doprinose postizanju tih prioriteta?

Pored ovih, takođe je neophodno razmotriti i sledeća pitanja (Legal and risk - Division of services and resources, 2016: 14):

- Koji nepredviđeni događaj bi mogao da utiče na postizanje ciljeva, odnosno koji događaji i pojave mogu ugroziti ostvarivanje očekivanih rezultata?
- Da li postoji verovatnoća da se rizik iznova pojavi, a ako postoji šta bi mogao biti uzrok tome?
- Koji faktori bi mogli dovesti do ponovnog nastanka rizika?

- Na kom mestu se rizik može javiti, tj. da li rizik zavisi od lokacije, fizičke oblasti ili aktivnosti koje se sprovode u konkretnom okruženju?
- Ako se rizik desi, kakav uticaj ili posledice bi mogao da ima na poslovanje?

Odgovarajuća metoda identifikacije rizika zavisice od područja primene , prirode poslovnih aktivnosti, raspoloživih resursa, regulatornih zahteva i zahteva klijenata u vezi sa ciljevima, kao i od željenih ishoda. Specifične liste, koje mogu biti utvrđene određenim standardima, i podržane organizacionim iskustvom, omogućavaju identifikaciju unutrašnjih rizika. Da bi se dobili što relevantniji podaci u okviru ove liste, ljudi sa odgovarajućim znanjem iz različitih delova organizacije bi trebalo da budu uključeni u identifikovanje rizika. Identifikacija izvora rizika je najkritičnija tačka imajući u vidu da što je bolje razumevanje izvora, to će biti uspešnija identifikacija rizika a samim tim će i naredne faze procesa upravljanja rizikom biti uspešnije sprovedene (Berg, 2010: 84). U koraku identifikacije rizika, težnja je ka nabranjanju i sagledavanju što većeg broja rizika, pri čemu bi spontana i sporadična identifikacija bila neadekvatna (Williams, 2004: 2-3).

Identifikacija rizika određenog sistema, objekta ili aktivnosti može dati vrlo veliki broj potencijalno slučajnih događaja pri čemu nije moguće podvrgnuti svaki od njih detaljnoj kvantitativnoj analizi. U praksi, identifikacija rizika je proces skrininga, gde se događaji sa niskom ili zanemarljivom verovatnoćom nastajanja ne uzimaju u dalje razmatranje (Berg, 2010: 84).

Postoje razne tehnike koje jedan tim u okviru jedne organizacije može koristiti na sistematski i proaktivni način prilikom identifikacije rizika u okviru projekta, a to su (Williams, 2004: 3-4):

- Sastanci, gde razvojni tim, članovi odeljenja za marketing i predstavnici kupaca, imaju za zadatak da izlože sve rizike kojih se mogu setiti u datom trenutku.
- Kontrolne liste. Definisani, i klasifikovani potencijalni rizici se zatim evidentiraju u okviru kontrolnih listi gde se nakon toga vrši fokusiranje na neki podskup poznatih i predvidljivih rizika. Kontrolne liste i klasifikacije zasnovane na prošlim projektima su posebno korisne.

- Poređenje sa prethodnim projektima. Nosioci potencijalnih rizika ispituju predmet upravljanja rizikom kada su u pitanju prethodni projekti. Oni razmatraju da li se isti rizici ispoljavaju u novom projektu.
- Raščlanjavanje: Veliki i komplikovani, identifikovani rizici se raščlanjavaju na manje komponente kojima se može efikasnije upravljati. Osim toga, dekomponovanje razvojnog procesa na manje celine, može dovesti do toga da se identifikuju drugi potencijalni problemi, koji mogu uticati na uspešnost poslovanja.

Takođe je od velike važnosti, gde god je to moguće, obezbediti kvantitativne i kvalitativne podatke koji će pomoći u identifikovanju rizika. Izvori informacija mogu biti zapisi iz prošlosti, industrijska praksa, literatura, stručno mišljenje, itd. (Legal and risk - Division of services and resources, 2016: 14).

Postoji tvrdnja kada je u pitanju sprovođenje procesa upravljanja rizikom u okviru privrednih subjekata, da je primena zajedničke prakse najbolje rešenje prilikom identifikacije rizika. Međutim detaljnijim istraživanjem i sagledavanjem ovoga došlo se do zaključka da je zajednička praksa u identifikaciji rizika neadekvatna iz mnogobrojnih razloga, i da dovodi do toga da se dobiju pogrešne informacije, ne samo prilikom identifikacije rizika, već posledično i u svim ostalim fazama upravljanja rizikom. Oslanjajući se na ove pogrešne informacije može dovesti do toga da menadžment jedne organizacije donese pogrešne odluke, a naročito u situacijama kada je akcenat na pogrešnim prioritetima, i kada obelodanjivanje podataka u vezi sa upravljanjem rizikom nije adekvatno (Segal, 2008: 29). Da bi faza identifikacije rizika jednog privrednog subjekta bila uspešna, kompanije moraju (Segal, 2008: 29):

- Prikupiti podatke na odgovarajući način;
- Izvršiti pravilnu kategorizaciju rizika;
- Definisati rizike prema izvorima;
- Jasno definisati učestalost nastanka rizika, ozbiljnost štete koju može izazvati, itd.

4.3.2. Analiza rizika

Nakon toga što rizici budu identifikovani i nabrojani, sledeći korak jeste analiza rizika. Kroz analizu rizika, vrši se transformacija svih relevantnih činjenica u vezi sa identifikovanim rizicima u informacije koje će omogućiti donošenje pravih odluka u daljim fazama procesa upravljanja rizikom. Takođe se vrši razmatranje svih rizika, gde se za svaki od njih utvrđuje verovatnoća ispoljavanja, i njihov uticaj tj. gubitak koji mogu izazvati (Williams, 2004: 4). Za svaki rizik tim bi trebao da (Williams, 2004: 4-5):

- Proceni verovatnoću nastanka gubitka. Za neke rizike se sa pouzdanošću može konstatovati da postoji velika verovatnoća njihovog nastanka, dok kod drugih to nije slučaj. Potrebno je uspostaviti skalu koja će reflektovati percepciju verovatnoće nastanka svakog od potencijalnih rizika. U zavisnosti od detalja koji će biti prikazani na samoj skali, ili od mogućnosti detaljnog prikazivanja, skala može biti numerička, bazirana na procentima, ili se na njoj, umesto procentualnih veličina, mogu iskazati kategorije kao što su: ne postoji verovatnoća, vrlo mala verovatnoća, verovatno, ili često.
- Opiše posledice rizika, i proceni uticaj rizika na projekat , proizvod ili rezultat poslovanja . Slično prethodnoj diskusiji o verovatnoći, za svaki rizik se mogu vrednosno izraziti posledice i to u novčanim jedinicama, a mogu se koristiti i kategorije koje će imati određene numeričke oznake, tako da posledice nastanka jednog rizika, odnosno njegov uticaj na gubitak može biti zanemarljiv, gde će se koristiti numerička oznaka 1, zatim može biti marginalan gde će se koristiti broj 2, kritički gde se koristi broj 3, i katastrofalni koji će biti označen brojem 4.

Određivanje verovatnoće i veličine rizika može biti izuzetno komplikovano i mogu se dobiti pogrešni podaci, pa se u vezi sa tim preporučuje da prilikom određivanja verovatnoće nastajanja rizika svaki član tima proceni svaku od ovih vrednosti pojedinačno. Zatim, se izveštaji svakog od članova tima sakupljaju u jedan sveobuhvatni izveštaj, i onda se vrši izveštavanje cele grupe. U nekim situacijama se prikupljanje i izveštavanje vrši anonimno. Članovi tima raspravljaju o rezultatima koji su dobijeni nakon prvih dostavljenih procena. Pojedinci potom vrše ponovnu procenu i razmatraju dobijene podatke dok se izvršena procena verovatnoće nastanka rizika i njegov uticaj ne dovedu u vezu.

Ovakva tehnika procene i određivanja verovatnoće naziva se Delphi metoda. Ona predstavlja grupnu metodu, koja se često koristi kada su faktori koji su predmet razmatranja subjektivni (Williams, 2004: 5).

Nakon razvrstavanja rizika, potrebno je odrediti prioritete u vezi sa konkretnim rizicima kojima treba upravljati. Naime, jedan od zadataka prilikom sprovođenja procesa upravljanja rizikom jeste taj da se identifikovani rizici rangiraju prema stepenu prioriteta. Ovo se vrši zbog toga što bi preuzimanje akcija u vezi sa smanjenjem rizika za sve identifikovane rizike zahtevalo značajna finansijska sredstva, pri čemu kod onih rizika koji bi mogli da budu svrstani u kategoriju zanemarljivih preduzimanje akcija ne bi ni bilo potrebno. Neki od rizika imaju veoma mali uticaj, ili malu verovatnoću nastanka, tako da se kroz rangiranje vrši determinisanje onih rizika u vezi sa kojima će se preduzeti određene akcije. Imajući ovo u vidu, sačinjava se lista rizika, pri čemu na vrhu liste dolaze oni rizici koji imaju veliku verovatnoću nastanka i koji mogu prouzrokovati veliku štetu, dok će se oni sa malom verovatnoćom, koji mogu izazvati zanemarljivu štetu, naći na kraju liste. Ako se prilikom određivanja verovatnoće koriste numeričke vrednosti koje su iskazane procentualno ili u novčanim jedinicama, može se izračunati izloženost riziku (Williams, 2004: 6).

Izloženost riziku se izračunava na sledeći način (Williams, 2004: 6):

$$\text{Izloženost riziku (RE)} = P \times C,$$

gde je P = verovatnoća nastanka rizika, dok C predstavlja gubitak koji je posledica nastanka štete. Na primer, ako je verovatnoća nastanka rizika 10%, koji može izazvati štetu od 100.000 dinara, izloženost riziku je jednaka $0,1 \times 100.000$ dinara, što iznosi 10.000 dinara.

Proces analize obuhvata sledeće korake (Legal and risk - Division of services and resources, 2016: 15):

- Utvrđivanje mere kontrole koje su već u upotrebi kako bi se ublažio uticaj rizika. Kontrola može biti jaka ili slaba, može biti merljiva i može se ponavljati. One se odnose i na zakonodavne odredbe, pravila, procedure, kao i preventivno sporovođenje obuke zaposlenih, poštovanje procedura u vezi sa ličnom zaštitom, ili primenu strukturnih ili fizičkih barijera (npr.

uspostavljanje IT-zaštitnog zida od nedozvoljenog upada u sistem, ili stražu koja ima za zadatak da čuva mašine u postrojenjima).

- Kada su elementi kontrole identifikovani, i njihova efikasnost analizirana, potrebno je izvršiti procenu verovatnoće nastanka rizika, i njegovih posledica ukoliko rizik nastupi. Ovo stvara tačnu, iako subjektivnu, procenu nivoa rizika, što pomaže da se u okviru sledećeg koraka utvrdi da li su rizici prihvatljivi ili treba dalje postupati sa njima.
- Procena verovatnoće – verovatnoća nastanka rizika se može opisati rečima kao što su povremen, neizvestan, moguć, verovatan, ili izvestan.
- Procena posledica - ako se rizik dogodi posledica se može opisati pojmovima kao što su beznačajne, male, umerene, velike ili ekstremne.
- Procena verovatnoće i posledica je uglavnom subjektivna, ali može biti i rezultat analize prikupljenih podataka ili prikupljenih informacija revizijom, inspekcijom, na osnovu ličnog iskustva, korporativnog znanja ili iskustva iz prethodnih događaja, istraživanja i niza drugih dostupnih unutrašnjih i spoljašnjih informacija.
- Odrediti nivo rizika: Koristiti matricu rizika da bi se odredio nivo rizika koji može biti nizak, srednji, visok ili ekstreman. Takođe se njome identifikuju upravljačke akcije u vezi sa različitim nivoima rizika.

Korišćenjem matrice rizika sučeljavaju se verovatnoća nastanka rizika sa jedne i posledice rizika sa druge strane, gde se na taj način dolazi do određivanja karakteristika i uticaja rizika, što se može i videti u sledećoj tabeli:

Tabela 10: Matrica rizika

Značaj			Posledice				
			Neznatan uticaj	Zanemarljiv uticaj na manji broj ljudi	Umeren manji uticaj na veći broj ljudi	Veliki uticaj na manji broj ljudi	Katastrofalne -Veliki uticaj na veći broj ljudi
Verovatnoća	1	Povremen	Nizak	Nizak	Umeren	Visok	Visok
	2	Neizvestan	Nizak	Nizak	Umeren	Visok	Veoma visok
	3	Umeren/ Moguć	Nizak	Umeren	Visok	Veoma visok	Veoma visok
	4	Verovatan	Umeren	Visok	Visok	Veoma visok	Ekstremni
	5	Gotovo izvestan	Umeren	Visok	Veoma visok	Ekstremni	Ekstremni

Izvor: Berg, Heinz-Peter. (2010). *Risk management: procedures, methods and experiences*. RT&A # 2(17), (Vol.1) 2010, June. 79-95., p. 86., Available at: http://www.gnedenko-forum.org/Journal/2010/022010/RTA_2_2010-09.pdf

Da bi se dobili relevantni podaci u vezi sa verovatnoćom nastanka potencijalnih rizika, moraju se uzeti u obzir faktori koji mogu dovesti do nastanka rizika. Takođe verovatnoća da nastane potencijalno i štetno događaj delovanjem određenog faktora može se okarakterisati i kao visoka, srednja, ili niska. Kada je u pitanju visoka verovatnoća nastajanja rizika neophodno je istaći da se u takvim situacijama radi o faktorima koji se često javljaju i koji mogu da izazovu veliku štetu, pri čemu kontrola sa svrhom sprečavanja njihovog ispoljavanja i dejstva nije efikasna. Kod srednjeg nivoa verovatnoće, faktori koji mogu dovesti do nastanka rizika su u većoj meri pod dejstvom kontrolnih mera, što može uticati na smanjenje mogućnosti ostvarivanja štetnog događaja. Niska verovatnoća se karakteriše neznatnim uticajem faktora na nastanak rizika pri čemu je i kontrola efikasnija u sprečavanju nastanka rizika. (Stoneburner et al., 2002: 21).

Za one rizike kod kojih je verovatnoća nastanka na višem nivou, i čije posledice mogu biti velike ili ekstremne, trebalo bi razviti planove u vezi sa njihovim upravljanjem. Sledeći neki od primera rizika, planiraju se aktivnosti kao što su (Williams, 2004: 6-7):

- Kupovina informacija. Na primer, ukoliko se sprovodi projekat u okviru koga se uvodi nova tehnologija koja može stvoriti rizik, neophodno je izdvojiti novčana sredstva u vezi sa obukom zaposlenih kako bi se upoznali sa upotrebom nove tehnologije.
- Šema nepredviđenih slučajeva. Šema nepredviđenih slučajeva predstavlja plan koji opisuje šta je neophodno preduzeti ukoliko se određeni rizik ostvari. Planirajući unapred, na ovaj način, vrši se priprema, i sačinjava strategija sa svrhom delovanja u vezi sa nastalom situacijom, itd.

Kada je rizik identifikovan i kada su kontekst, uzroci, i faktori koji doprinose nastanku rizika i posledica analizirani, neophodno je sagledati snage i slabosti postojećeg sistema i procesa, dizajnirani sa svrhom kontrolisanja rizika. Znajući koje mere kontrole su već preduzete, i da li su one efikasne, pomaže pri identifikovanju situacije u kojoj je neophodno primeniti svaku dalju akciju u vezi sa upravljanjem rizikom (Legal and risk - Division of services and resources, 2016: 15).

4.3.3. Procena ili evaluacija rizika

Nakon faze u kojoj se identifikovani rizici analiziraju sledi faza procene ili evaluacije analiziranih rizika. Naime, nakon što se rizici analiziraju oni se u procesu evaluacije odnosno procene primenom odgovarajućih kriterijuma svrstavaju u prihvatljive ili neprihvatljive. Kriterijum rizika može uključivati prateće troškove i koristi, zakonske zahteve, socio-ekonomske i faktore okruženja, brigu stejkholdera, itd. (Cvetinović, 2008: 31). Ukoliko se prilikom procene rizika utvrdi da je dati rizik veći od prihvatljivog onda je potrebna dodatna mera kontrole ili poboljšanje u efikasnosti postojeće kontrole rizika. Ako se procenom rizika utvrdi od strane menadžmenta kompanije da je stepen rizika prihvatljiv, u takvim situacijama nije potrebno preduzimati određene metode zarad njegovog smanjenja u okviru faze tretiranja rizika. Međutim bez obzira na prethodnu tvrdnju, prihvatljive rizike treba u kontinuitetu pratiti, kao i faktore koji mogu dovesti do nastanka rizika imajući u vidu da se oni stalno menjaju (Berg, 2010: 86).

4.3.4. Tretiranje rizika

Neprihvatljiv rizik zahteva primenu odgovarajućih metoda upravljanja rizikom, pri čemu će u nastavku te metode biti navedene i objašnjene (Berg, 2010: 86).

4.3.4.1. Metode upravljanja rizikom

Metode koje se mogu koristiti u procesu upravljanja rizikom su (Berg, 2010: 86):

- Izbegavanje rizika,
- Smanjenje rizika,
- Prenos ili deljenje rizika, i
- Zadržavanje, odnosno prihvatanje rizika.

Izbegavanje rizika znači ne preduzimati aktivnosti koje bi mogle da dovedu do nastanka rizika (Berg, 2010: 86). Radi se o prvoj strategiji koja se razmatra, gde je osnovni cilj izbeći rizik na taj način što će se sve poslovne operacije obavljati na drugačiji način, pri čemu će se i svi faktori koji mogu uticati na nastanak rizika eliminisati. Međutim i pored toga, treba imati u vidu da pojedine rizike nije moguće izbeći, tako da se u takvim situacijama pristupa primeni neke od narednih metoda (California Department of Transportation (Caltrans), 2012: 27).

Druga metoda jeste smanjenje rizika. Ona se primenjuje sa svrhom smanjenja verovatnoće i uticaja negativnih posledica rizika, na prihvatljiv nivo. Preventivno delovanje kako bi se smanjila verovatnoća ili uticaj rizika je često efikasniji od pokušaja da se saniraju posledice štetnih događaja nakon što je došlo do ostvarenja rizika. Neminovno je istaći to da smanjenje rizika zahteva sredstva i vreme, tako da je neophodno izvršiti sagledavanje troškova koji mogu nastati po osnovu štete ukoliko se ne bi preduzele akcije, u odnosu na same troškove primena mera u okviru ove metode. (California Department of Transportation (Caltrans), 2012: 27).

Faktori koji se razmatraju prilikom sprovođenja ove strategije tretiranja rizika uključuju (Berg, 2010: 87):

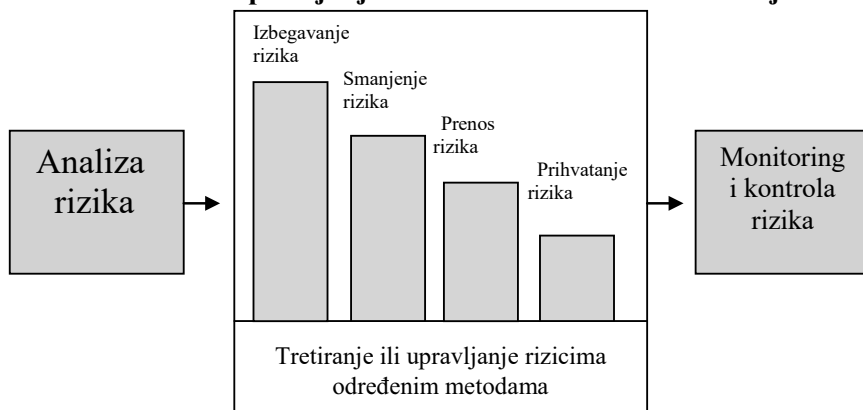
- Da li postoji verovatnoća da će se smanjiti nastajanje rizika primenom određenih mera i spovođenjem promena kao što su preventivno održavanje, upravljanje kvalitetom, promenama u poslovnim sistemima i procesima, itd.
- Mogu li posledice događaja biti smanjene kroz planiranje nepredviđenih situacija, smanjenjem izvora rizika ili odvajanjem ili izmeštanjem delatnosti i resursa.

Još jedna od metoda upravljanja rizikom jeste prenošenje rizika koje se može sprovesti u potpunosti ili delimično. Ova strategija može biti ostvarena prenošenjem rizika putem ugovora, osiguranjem, ili putem partnerskih, zajedničkih ulaganja (Berg, 2010: 87). Cilj ove metode jeste pronalaženje lica koje će biti spremno da prihvati prenos rizika, koje će biti u stanju da se efikasno bavi upravljanjem tim rizikom, i koje će snositi odgovornost ukoliko se rizik dogodi. Jedna od načina prenošenja rizika jeste osiguranje (California Department of Transportation (Caltrans), 2012: 27).

Zadržavanje rizika i upravljanje njime se primenjuje ukoliko se radi o rizicima koji imaju malu verovatnoću nastajanja, i koji bi imali zanemarljiv uticaj ukoliko bi se ispoljili, a da pritom ne bi ugrozili normalno odvijanje poslovnih procesa.

Prethodno navedene metode se mogu sagledati i na sledećoj slici:

Slika 4: Metode za upravljanje rizikom u okviru faze tretiranja rizika

Izvor: Berg, Heinz-Peter. (2010). *Risk management: procedures, methods and experiences*. RT&A # 2(17), (Vol.1) 2010, June. 79-95., p. 87., Available at: http://www.gnedenko-forum.org/Journal/2010/022010/RTA_2_2010-09.pdf

Imajući u vidu da prethodne faze procesa upravljanja rizikom, kao i primena metoda u okviru faze tretiranja rizicima dovodi do nastanka određenih troškova, neophodno je izvršiti cost/benefit analizu. Osnovna svrha sprovođenja ove analize jeste dobijanje informacija o tome da li koristi koji proizilaze iz obavljanja ovih aktivnosti u okviru upravljanja rizikom, prevazilaze troškove koji su u vezi sa implementacijom ovih aktivnosti (Williams, 2004: 7). Ova kalkulacija može se odnositi na izračunavanje leveridža rizika i to na sledeći način (Williams, 2004: 7):

Risk leveridž = (Izloženost riziku pre smanjenja-izloženost riziku posle smanjenja)/troškovi u vezi sa smanjenjem rizika

Ako je vrednost leveridža rizika (rl) ≤ 1 , očigledno je da koristi od primene akcija u vezi sa smanjenjem rizika ne prevazilaze troškove koji iz tih aktivnosti proizilaze. Ako je leveridž rizika zanemarljivo > 1 , korist je i dalje sa velikim znakom pitanja, iz razloga što se ove pretpostavke zasnivaju na procenama, ne i na aktuelnim podacima. Iz tog razloga, leveridž rizika se množi faktorom diskontovanja rizika $\rho < 1$. Ako je $\rho rl > 1$, u toj situaciji koristi od implementacije mera sa svrhom smanjenja rizika prevazilazi troškove neophodne za sprovođenje ovih mera. Ukoliko diskontovana vrednost leveridža nije dovoljno visoka da opravda primenu određenih mera u vezi sa smanjenjem rizika, tim u toj situaciji mora pronaći druge tehnike za smanjenje rizika koje su efikasnije, ili koje zahtevaju manja novčana izdvajanja. (Williams, 2004: 7).

4.3.5. Monitoring i redovno razmatranje i kontrola rizika

Nakon sprovođenja faze identifikacije, analize, procene i tretiranja rizika od suštinske je važnosti konstantno pratiti sve aktivnosti u vezi sa rizicima, preduzimajući određene korektivne akcije ukoliko su one neophodne, i to putem procesa monitoringa i kontrole. U okviru ove faze često se prate i nadgledaju prvih deset rizika po značaju, pri čemu se oni revidiraju u regularnim vremenskim intervalima, sa svrhom njihove revaluacije, i determinisanja nepredviđenih okolnosti koje mogu izazvati promene. Takođe je neophodno izvršiti i prekategoriizaciju rizika kako bi se lakše vršila procena, monitoring i upravljanje njima (Williams, 2004: 8).

Imajući u vidu da rizik nastaje u dinamičnim uslovima koji se stalno menjaju pod dejstvom različitih faktora, potrebno je stalno izvršiti periodični pregled rizika. Određivanje u kolikim vremenskim intervalima će se vršiti revidiranje tj. ponovni pregled svih rizika vrši se na osnovu radnog okruženja, uz sagledavanje promena koje se tiču zakonskih propisa. Naime, samim revidiranjem treba dobiti informacije o tome da li je postojeći proces upravljanja rizikom i dalje u svim fazama adekvatan i da li se njime postižu najbolji rezultati. Takođe je potrebno u kontinuitetu pratiti i efikasnost kontrole, kao i zaposlene koji su u direktnoj ili indirektnoj vezi sa ovim procesom. Za efikasnu kontrolu rizika neophodna je i analiza interakcije rizika, jer se njome osigurava da su svi uticaji jednog rizika na drugi identifikovani i procenjeni (Berg, 2010: 87).

Na osnovu adekvatno sprovedene faze monitoringa, redovnog razmatranja i kontrole rizika odgovorna lica mogu efikasno izveštavati o aspektima rizika i njegovom uticaju na poslovanje i odvijanje poslovnih operacija u organizaciji, gde se na osnovu toga mogu dobiti i odgovori na pitanja kao što su (Berg, 2010: 88):

- Koji su to ključni rizici?
- Kako se njime upravljalo?
- Da li su strategije tretiranja efikasne? Ako nisu, šta se drugo može preduzeti da bi se poboljšale?
- Da li postoje novi rizici, i kakve su implikacije ovih rizika na organizaciju?

Pored sprovedenih faza upravljanja rizikom od suštinskog značaja za proces upravljanja rizikom je i jasna komunikacija između lica koja su odgovorna za sprovođenje procesa upravljanja rizikom, odnosno neophodan je prenos informacija u vezi sa ciljevima, elementima, kao i dodatnim merama procesa upravljanja rizikom (Berg, 2010: 88). Efikasna komunikacija i razmena informacija u okviru menadžmenta jedne kompanije, razvojnog tima, marketinga, i predstavnika kupaca u vezi sa rizicima je takođe od suštinske važnosti. Komunikacija između ovih strana omogućava razmenu svih informacija i predstavlja srž efikasnog upravljanja rizikom (Williams, 2004: 8).

4.4. Ciljevi upravljanja rizikom

Fokus dobrog upravljanja rizicima je identifikacija i tretman različitih rizika. Jedan od opštih ciljeva upravljanja rizikom je da se maksimizira vrednost svih aktivnosti organizacije (Institute of Risk Management (IRM), 2002: 2). Na taj način se povećava verovatnoća uspeha , i smanjuje neizvesnost po pitanju ostvarivanja opštih ciljeva organizacije povećavajući mogućnost ka postizanju veće vrednosti celokupne organizacije (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), 2004: 1). Imajući u vidu da ukoliko se javi rizik u poslovanju bilo kod poslovnog entiteta u bilo kojoj oblasti poslovanja, on izaziva štetu odnosno utiče na uspešnost poslovanja, može se konstatovati da predstavlja određeni trošak. U vezi sa tim jedan od osnovnih ciljeva upravljanja rizikom jeste smanjenje troškova po osnovu nastanka štetnih događaja. Sa druge strane, po tom osnovu smanjenje troškova u vezi sa otklanjanjem posledica dovodi do uvećanja vrednosti samog poslovnog entiteta, i to putem maksimizacije prihodne strane (Ivanović, 2003: 70-71).

Upravljanje rizikom preduzeća takođe omogućava ostvarivanje ciljeva kao što su usklađivanje rizika i strategije gde menadžment razmatra rizik sa svrhom procene strateških alternativa , postavljanjem odgovarajućih ciljeva , i razvijanjem mehanizama za upravljanje rizicima, unapređenje odluka u vezi sa odgovorom na rizik, zatim smanjenje nastanka nepredviđenih operativnih događaja i gubitaka gde entiteti dobijaju povećanu sposobnost da identifikuj u potencijalne događaje i uspostave odgovore, smanjujući iznenađenja i pripadajuće troškove ili gubitke . Pored ovih mogu se navesti i identifikovanje i upravljanje međusobno povezanim rizicima gde se svako preduzeće suočava sa mnoštvom rizika koji utiču na različite delove organizacije (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), 2004: 1).

U kontekstu uspostavljene misije i vizije jednog poslovnog entiteta, menadžment donosi odluke, bira strategiju , i utvrđuje ciljeve . Okvir za upravljanje rizikom preduzeća je usmeren ka postizanju ciljeva koji se žele postići i koji su razvrstani u sledeće kategorije (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), 2004: 3):

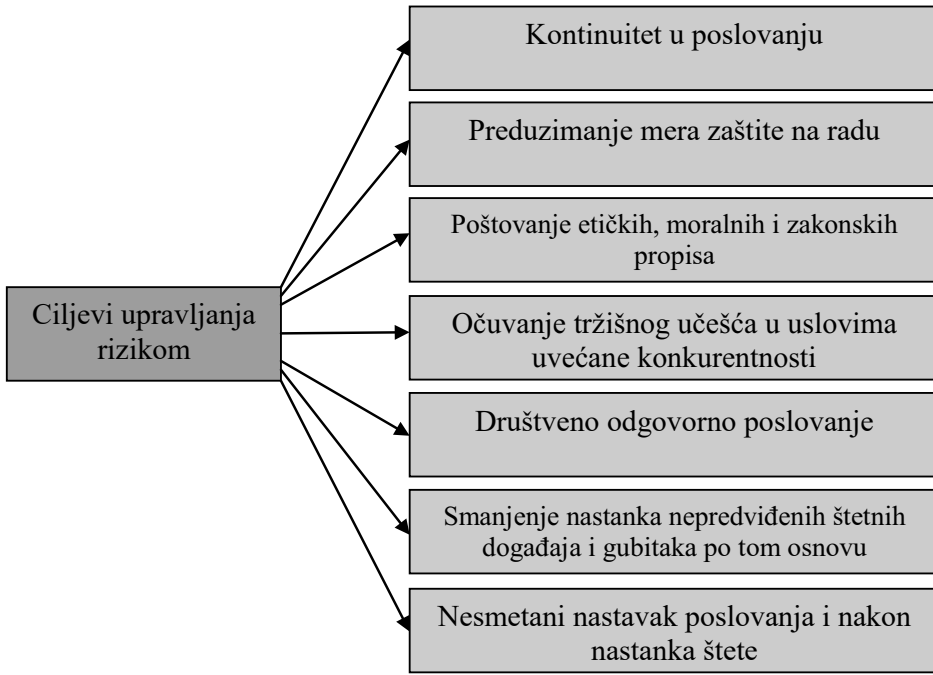
- Strategijski ciljevi koji su u funkciji ostvarenja misije;
- Operativni ciljevi koji se odnose na efikasnu upotrebu raspoloživih resursa;
- Cilj koji se odnosi na adekvatno izveštavanje koje bi trebalo da bude pouzdano i pravovremeno, i

- Usklađenost sa važećim zakonima i propisima.

Pored prethodno navedenog kao cilj upravljenja rizikom može se navesti i ostvarenje planova u vezi sa sprovođenjem ovog procesa zarad zaštite zaposlenih od povrede na radu i to sprečavanjem nepredviđenih okolnosti koje mogu da izazovu invalidnost, bolest, pa čak u krajnjem slučaju i smrt. Pored ovih ciljeva mogu se navesti i očuvanje kontinuiteta u poslovanju koje omogućuje postizanje sve boljih finansijskih rezultata iz godine u godinu, i normalno snabdevanje proizvodima širokog kruga kupaca ukoliko se radi o proizvodnom preduzeću, ili pružanje usluga ukoliko se radi o uslužnom sektoru. Očuvanje tržišnog učešća u odnosu na konkurenciju u današnjim dinamičkim uslovima poslovanja koje se karakteriše sve većim uvođenjem inovacija, predstavlja još jedan od ciljeva upravljanja rizikom. Takođe se njime omogućuje i očuvanje imidža i reputacije jednog poslovnog entiteta, jer se samim smanjenjem grešaka u proizvodima ili prilikom pružanja usluga, eliminiše mogućnost negativnog publiciteta od strane kupaca i klijenata, čime se postiže i očuvanje dobrih odnosa sa javnošću. Još jedan od ciljeva procesa upravljanja rizikom jeste poštovanje etičkih moralnih i zakonskih propisa u poslovanju. Šteta koja može nastati u jednom preduzeću u oblasti industrije, finansijskom sektoru, ili bilo kom drugom, može izazvati gubitak i negativne posledice ne samo kada je u pitanju posmatrana radna organizacija već se to može negativno odraziti i na okruženje u kome posluje, kao i na klijente, zaposlene, itd. Iz tog razloga jedan od osnovnih ciljeva upravljanja rizikom jeste sprečavanje ovakvih situacija i ublažavanje ovih posledica na širu društvenu zajednicu. Od velike je važnosti da se i nakon nastanka velikih katastrofalnih šteta, omogući nesmetani nastavak rada organizacije koju je zadesio ovakav slučaj, i obezbediti stabilan prihod i nakon toga, što će nakon saniranja posledica, omogućiti nastavak rasta i razvoja jednog privrednog subjekta (Ivanović, 2003: 70-71).

Neki od ciljeva upravljanja rizikom se mogu videti na sledećoj slici:

Slika 5: Ciljevi upravljanja rizikom

Jedan od ciljeva upravljanja rizikom jeste preventivno delovanje prilikom donošenja odluka koje će omogućiti normalno funkcionisanje poslovnog entiteta. Na taj način bi se sprečila loša alokacija resursa, i postiglo bolje odlučivanje u svim fazama poslovanja, pri čemu će sve preduzete aktivnosti biti sprovedene u skladu sa zakonskim propisima. U preduzećima kod kojih postoji veća verovatnoća izbijanja požara u postrojenjima, zbog samog karaktera njihovog rada, jedan od ciljeva upravljanja rizikom jeste preventivno delovanje kroz uvođenje protivpožarnog sistema, sistema za gašenje požara itd. Takođe ukoliko radnici rukuju sa opasnim hemikalijama, njima je neophodno obezbediti adekvatnu zaštitnu opremu.

4.5. Primeri evidencije upravljanja rizikom

4.5.1. Sprovođenje procesa upravljanja rizikom na primeru konstrukcije nuklearne elektrane

Proces upravljanja rizikom moguće je sprovesti i na primeru velikog tehničkog projekta kao što je izgradnja nuklearne elektrane. Kroz identifikaciju rizika i određivanja njegovog konteksta utvrđeno je koji se rizici mogu javiti. Sam kontekst rizika je determinisan tržištem električne energije, licencama koje je neophodno dobiti da bi se otpočelo sa izgradnjom, tehničkim aspektima dizajna, konstrukcijom elektrane, samim obavljanjem aktivnosti u okviru projekta, kao i njegovim finansiranjem. Ovi rizici proizilaze iz toga da dugi niz godina nije konstruisana nuklearna elektrana u SAD-u i iz činjenice da se u bliskoj budućnosti pažnja mora usmeriti ka obnovljivim i ekološki bezbednijim izvorima energije (Berg, 2010: 90). U okviru identifikacije rizika evidentirani su sledeći rizici (Berg, 2010: 90):

- Rizik dizajniranja gde se razmatra da li je celokupna elektrana dizajnirana pre otpočinjanja procesa izgradnje ili se očekuju određene izmene tokom samog procesa, što će dovesti do promena u troškovima i u kašnjenjima u vezi sa periodom završetka radova.
- Rizik licenciranja koji može uticati na odlaganje početka stavljanja u funkciju nuklearne elektrane a što je uslovljeno nemogućnošću obezbeđenja svih neophodnih dozvola u vezi sa projektom i njegovim završetkom.
- Rizici finansiranja: Koje moguće neizvesnosti investitori moraju uzeti u obzir prilikom određivanja izvora finansiranja u vezi sa novim projektom.
- Tehnički rizici koji se odnose na situaciju kada tehnički problemi mogu dovesti do neispunjenja ciljeva samog projekta. Rizici u vezi sa predviđanjem troškova: Da li će sam projekat izgradnje elektrane biti skuplji nego što je planom predviđeno, što će usloviti veću cenu električne energije, i što će uticati na sam tržišni uspeh projekta.

- Rizik u vezi sa rokom završetka projekta: Da li će elektrana početi sa proizvodnjom energije u planiranom vremenskom periodu, ili se mogu očekivati kašnjenja.

Nakon ove faze, u konkretnom slučaju, General Electric je sproveo detaljnu analizu svakog od identifikovanih rizika, i to na sledeći način (Berg, 2010: 90):

- Prilikom analize rizika licenciranja posebna pažnja posvećena je razvoju novog tipa reaktora u skladu sa važećim standardima za nuklearnu bezbednost. Pored toga je navedeno da je ova vrsta reaktora licencirana u Japanu, gde se uspešno koristi.
- Kada je u pitanju rizik dizajniranja neophodno je napomenuti da je tip reaktora u potpunosti isplaniran sa svim potrebnim skicama, pri čemu su analizom tačno utvrđeni troškovi u vezi sa izgradnjom ove elektrane, kao i potrebni materijal za njenu izgradnju.
- U vezi sa tehničkim rizicima utvrđeno je da elektrane izgrađene u Japanu imaju ukupnu autonomiju rada od deset godina.
- Što se tiče finansijskih rizika, analizom je utvrđen problem u vezi sa finansiranjem novog projekta izgradnje nuklearne elektrane imajući u vidu iskustvo iz osamdesetih godina kada je period izgradnje trajao čak i do 15 godina što je neminovno uslovljavalo neizvesnost i nesigurnost u vezi sa tačnim predviđanjem potrebnih finansijskih sredstava.

Nakon izvršene analize u vezi sa svakim identifikovanim rizikom, usledila je procena rizika. Utvrđeno je da proces izdavanja dozvola ne bi trebalo da traje više od godinu dana. U skladu sa dostupnom tehničkom dokumentacijom u vezi sa dizajnom, ne očekuju se veće devijacije koje bi mogle da dovedu do nepoštovanja rokova. Procena tehničkog rizika se neće bazirati samo na očekivanoj dostupnosti svih elemenata u vezi sa izgradnjom projekta, već i na pojavi nesrećnih slučajeva koji su u direktnoj vezi sa njima. Kada je u pitanju tretman rizika, metode koje su primenjene su zadržavanje i prihvatanje rizika u vezi sa troškovima i vremenskom dinamikom. Nakon toga je uspostavljeno i praćenje postojećih rizika kao i kontrola u vezi sa njihovim nastankom duž čitavog procesa izgradnje projekta (Berg, 2010: 91).

4.5.2. Upravljanje rizikom u bankarskom sektoru, i u poslovanju osiguravajućih kompanija

Bazel II i Direktiva o adekvatnosti kapitala su naročito značajne za banke i mala i srednja preduzeća. Pravila u vezi sa zahtevima visine kapitala su uspostavljena sa svrhom zaštite štediša i investitora od rizika, neuspeha ili bankrotstva banaka. Ovim je osigurano da oni moraju obezbediti minimalni iznos kapitala, pri čemu je on zasnovan na riziku. Iz tog razloga, za očekivati je da će ta pravila imati važan uticaj na uspostavljanje sistema upravljanja rizikom (Berg, 2010: 92).

Kao tri glavna pitanja koja se tiču Direktive u vezi sa kapitalnim zahtevom mogu se navesti (Berg, 2010: 93):

- Moralni hazard sadržan u datim rizicima se prebacuje na osiguravajuće kompanije i banke, s tim što osiguravajuće kompanije nemaju podršku u vidu poslednjeg utočišta od strane Centralne banke;
- Nove direktive koje su osetljivije po pitanju rizika;
- Troškovi poslovanja manjih banaka rastu, i posledično i manjih kompanija.

Pojedinci tvrde da jačanje kapitalne osnove banaka i podsticanje upravljanja rizikom ne umanjuje rizik u osnovi, već ga često prebacuje drugoj strani. Kreditni rizik se konkretno prenosi osiguravajućim kompanijama i fondovima, koji ga u krajnjoj instanci prenose na domaćinstva, tako da se postavlja pitanje da li je u suštini potrošač taj koji gubi ukoliko se nešto ne odvija po planu (Berg, 2010: 93).

Komparativno Bazelu II koji se odnosi na banke i investicione institucije, postavlja se pitanje da li će Solventnost II (Solvency II) fundamentalno promeniti i podržati upravljanje rizikom osiguravajućih kompanija. Zahtevi u vezi sa adekvatnošću kapitala bi u tom slučaju zavisili od profila rizika osiguravajućih kompanija. Pored kvantitativnog determinisanja kapitalnog zahteva, obaveza je determinisati interno upravljanje rizikom. Osnova u ekonomiji i finansijama za ovu svrhu jeste primena VaR metode, koja će u nastavku biti detaljnije objašnjena. Iako je VaR veoma generalan koncept, koji ima široke implikacije, koji se uglavnom koristi od strane investicionih banaka sa svrhom merenja tržišnog rizika ili mogućeg gubitka na portfoliju njihove imovine on je našao široku primenu u oblasti finansija za kvantitativno

upravljanje rizikom kada su u pitanju mnoge vrste rizika. Svaki od modela VaR metode ima svoj sopstveni skup pretpostavki, pri čemu je najčešća zajednička pretpostavka ta da su istorijski podaci o tržištu najbolji metod sagledavanja budućih promena (Berg, 2010: 93).

Pored zagovornika primene VaR metode, postoje i protivnici koji postavljaju dva pitanja u vezi sa konvencionalnim obračunom i korišćenjem VaR metode a to su (Berg, 2010: 93):

- Merenje verovatnoće događaja koji nisu učestali zahteva izučavanje ogromne količine podataka. Na primer, verovatnoća događaja koji se javlja jednom godišnje može se odrediti uzimanjem podataka iz prethodnih 5 godina. Međutim kod onih rizika za koje je karakteristično da se javljaju povremeno u dužem vremenskom periodu kao što su prirodne nepogode, epidemije i ekonomske krize (npr. Svetska finansijska kriza iz 1929. godine) zahtevaju analizu podataka iz najmanje 2 do 3 veka unazad. Budući da se takvim relevantnim podacima ne raspolaže ili ih je teško prikupiti, proizilazi činjenica da nije moguće sa preciznošću odrediti verovatnoću nastanka, i sam uticaj rizika na gubitak.
- Prilikom primene VaR metode pretpostavlja se normalna distribucija gde god je učestalost događaja neizvesna.

O značaju procesa upravljanja rizikom u finansijskom sektoru, a naročito u poslovanju banaka svedoči finansijska kriza iz 2007. godine, koja je najpre zahvatila SAD, a potom se proširila na ostale zemlje. Naime zbog problema u vezi sa preteranim odobravanjem hipotekarnih kredita i ispoljavanja rizika likvidnosti došlo je do sloma mnogih američkih banaka u septembru 2008. godine što se može direktno pripisati činjenici da su banke potcenjivale rizik i da nisu primenjivale metode za upravljanje rizikom na odgovarajući način (Berg, 2010: 94).

4.6. Pojam i vrste VaR metoda

Primena metode Value at Risk dobija na značaju sredinom 90-ih godina XX veka (Damodaran, 2008: 2). Podsticaj za korišćenje VaR mera, je posledica kriza koje su negativno uticale na institucije koje su se bavile pružanjem finansijskih usluga, kao i posledica regulatornih odgovora na ove krize. Prvi

regulatorni kapitalni zahtevi za banke su usvojeni u periodu posle Velike svetske ekonomske krize. U decenijama nakon toga, banke su osmišljavale mere rizika i mernih uređaja sa svrhom očuvanja i održavanja ovih kapitalnih zahteva. Do ranih 90-ih, mnoge institucije koje su se bavile pružanjem finansijskih usluga su razvile različite metode u okviru VaR-a kojim bi se moglo vršiti merenje izloženosti riziku na različite načine uz različit pristup (Damodaran, 2008: 3-4). Istraživači u oblasti finansijske ekonomije odavno su prepoznali značaj merenja rizika portfolija finansijskih sredstava ili hartija od vrednosti. Rast aktivnosti trgovanja i sve veća nestabilnost finansijskog tržišta dovelo je do naglašavanja potrebe za razvijanjem pouzdane tehnike merenja rizika (Hendricks, 1996: 39). Imajući u vidu te zahteve, VaR je ubrzo postala tehnika kojom se meri izloženosti riziku, i to kako u finansijskim institucijama tako i u nefinansijskim institucijama i organizacijama (Damodaran, 2008: 4).

VaR predstavlja široko primenjenu meru rizika, koja može nastati ukoliko se javi rizik ili nastane gubitak na određenom portfelju finansijskih sredstava. VaR se može koristiti da bi se opisao rizični događaj koji je prisutan u svim oblastima upravljanja rizikom, kao što su tržišni, kreditni, operativni ili rizik u vezi sa osiguranjem (Hao Li et al., 2011: 1).

Priznavanje VaR modela u finansijskim i regulatornim zajednicama je dokaz njihove rastuće upotrebe . Na primer, u svom predlogu u vezi sa određivanjem rizičnog iznosa kapitala, Bazelski komitet za superviziju banaka usvojio je upotrebu takve metode (Hendricks, 1996: 39).

VaR opisuje osnovne činjenice u vezi sa merenjem tržišnog rizika kome mogu biti izložene finansijske institucije kao i liste pozicija u različitim instrumentima, koji izlažu firmu finansijskim rizicima. I pored postojanja mnogih izvora finansijskih rizika, kada je u pitanju VaR akcenat je na tržišnim rizicima koji se mogu ispoljiti pod dejstvom promena cena na tržištu ili usled promena kamatnih stopa (Duffie et al., 1997: 7).

VaR se može definisati kao vrednost koja predstavlja maksimalnu količinu novca koja se može izgubiti na nekom portfelju tokom nekog datog perioda vremena, sa nekim datim nivoom poverenja (Cvetinović, 2008: 51).

Dve najvažnije komponente VaR-a su dužina vremena tokom kojeg se tržišni rizik meri, i nivo poverenja na kojem se meri tržišni rizik. Izbor ovih komponenti od strane menadžera rizika u velikoj meri utiče na prirodu VaR modela (Hendricks, 1996: 40).

U svom najopštijem obliku, Value at Risk meri potencijalni gubitak u vrednosti imovine ili portfolia koji se nalazi pod dejstvom rizika tokom određenog perioda sa zadatim intervalom pouzdanosti. Prema tome, ako je izračunata vrednost VaR-a 50 miliona € u vremenskom periodu od jedne nedelje, i nivo pouzdanosti iznosi 95%, postoji samo 5% šanse da će vrednost imovine u datoj nedelji opasti za više od 50 miliona € (Damodaran, 2008: 1).

Iako menadžeri rizika mogu primeniti mnoge pristupe pri izračunavanju vrednosti VaR modela, većina njih koristi podatke iz prethodnog perioda za procenu mogućih promena u vrednosti portfelja u narednom periodu. Takvi pristupi pretpostavljaju da će se budućnost zasnivati na prošlosti (Hendricks, 1996: 41).

Istorijska simulacija je jednostavan, teorijski pristup koji zahteva relativno malo pretpostavki o statističkim distribucijama osnovnih tržišnih faktora (Linsmeier et al., 1996: 7).

Istorijska simulacija spada u grupu neparametarskih metoda gde je izračunavanje VaR-a jednostavnije u odnosu na druge metode. Iz toga proizilazi činjenica da je zainteresovanost rukovodstva većine poslovnih entiteta za njenu primenu značajna. Kao takva nudi pristup za izračunavanje VaR-a koji nije zasnovan na modelu. Suština ovog pristupa se ogleda u tome da se ne postavljaju pretpostavke o raspodeli prinosa pri proceni VaR-a, već se za izračunavanje VaR-a koriste empirijske raspodele koje se dobijaju iz posmatranih podataka. Karakteristika ovog pristupa jeste ta da se pretpostavlja da će svi događaji koji će nastati u narednom periodu biti veoma slični onima koji su se ispoljili u prethodnom periodu, na osnovu kojih se može i prognozirati rizik. Međutim, imajući u vidu da ova metoda zahteva sagledavanje podataka iz prošlosti koji nekada nisu adekvatni ili ih je nemoguće u potpunosti sagledati, može se reći da ovo predstavlja i jednu od najvećih zamerki primene istorijske simulacije (Cvetinović, 2008: 65-66).

Distribucija dobitaka i gubitaka je konstruisana tako što se u obzir uzima trenutni portfolio, nakon čega se vrši podvrgavanje tog portfolija stvarnim promenama tržišnih faktora koji su se ispoljili tokom prethodnog N perioda (Linsmeier, et al., 1996: 7).

U situacijama kada postoje poteškoće u vezi sa prikupljanjem podataka iz prošlosti koje se tiču promena cena, istorijska simulacija ne predstavlja adekvatnu metodu za izračunavanje VaR-a. Takođe, imajući u vidu da je istorija aktuelnih cena ograničen skup događaja iz kojih se izvodi VaR, neophodno je

primeniti drugu metodu za izračunavanje VaR-a. Naime, radi se o Monte Karlo simulaciji (Cvetinović, 2008: 77). Za razliku od istorijske, Monte Karlo simulacija uključuje veštačko generisanje veoma velikog skupa događaja koji se temelji na pretpostavci da će adekvatno ili približno odraziti moguće promene tržišnih faktora. Na taj način se generiše veliki broj događaja pomoću slučajnih brojeva, gde se oni potom koriste za izgradnju velikog broja hipotetičkih portfolia dobitaka i gubitaka na trenutnom portfoliju, kao i za distribuciju mogućeg portfolija dobitka ili gubitka, nakon čega se dobija vrednost VaR-a (Linsmeier et al., 1996: 15).

4.7. Bazelski sporazum

4.7.1. Karakteristike Bazelskog sporazuma

U okviru finansijskog tržišta jedne zemlje, bankama pripada veoma značajno mesto. Sa razvojem savremenog bankarstva, dolazi do sve veće izloženosti rizicima u poslovanju. Iz tog razloga, posvećuje se velika pažnja minimalnim standardima u međunarodnom bankarstvu, kao i superviziji banaka.

Nakon određenih dešavanja na finansijskom tržištu, pre svega posle sloma Bretton Woods sistema (međunarodni monetarni sistem sa zlatno-deviznim standardom), mnoge banke su u svom poslovanju ostvarile negativan finansijski rezultat, po osnovu promene sistema obračuna deviznog kursa.

Vodeće svetske institucije imale su zamisao da bi trebalo obezbediti:

- Jačanje „rezervne“ baze akcijskog kapitala poslovnih banaka, izdvajanjem više kapitala za osiguranje protiv rizične aktive i
- Stvaranje jednakih pravila za sve učesnike, putem usvajanja međunarodnih procedura i standarda za poslovanje banaka (Đukanović, 2009:193).

Kao odgovor na ova i ostala negativna kretanja na međunarodnim finansijskim tržištima, guverneri centralnih banaka grupe zemalja G10 formirali su Komitet bankarskih regulativa i Nadzorne prakse krajem 1974. godine, koji je kasnije preimenovan u Bazelski komitet za superviziju banaka.

Osnovni cilj ove institucije jeste poboljšanje finansijske stabilnosti i unapređenje kvaliteta supervizije banaka širom sveta. Bazelski komitet za superviziju banaka počinje sa radom 1975. godine, a danas ima ukupno 13

zemalja članica: Belgija, Kanada, Francuska, Nemačka, Italija, Japan, Luksemburg, Holandija, Španija, Švedska, Švajcarska, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države.

Poslovanje ovog Komiteta je zamišljeno kao forum redovne saradnje između zemalja članica u vezi sa pitanjima supervizije banaka. Od svog formiranja pa do danas, Komitet je nastojao da postigne svoje ciljeve postavljanjem minimalnih standarda za regulisanje i nadzor banaka; deljenjem nadzornih pristupa i tehnika, sa ciljem boljeg zajedničkog razumevanja i razmenom informacija o dešavanjima i razvoju u bankarskom sektoru sa svrhom pružanja pomoći prilikom identifikacije rizika.

Odluke Komiteta nemaju pravnu snagu. Umesto toga, Komitet formuliše nadzorne Standarde i smernice i predlaže zdravu praksu, sa očekivanjem da će ih pojedinačne nacionalne Vlasti sprovesti.

4.7.2. Bazel I: Bazelski sporazum o kapitalu

Događaji u međunarodnim razmerama koji su obeležili drugu polovinu dvadesetog veka, kao što su rastuća volatilitnost na finansijskim tržištima, deregulacija finansijskih tržišta, globalizacija, inovativni finansijski instrumenti, dužničke krize, čija je posledica bila smanjenje kapitala u bankama širom sveta, motivisali su Bazelski komitet za bankarski nadzor da 1988. godine sastavi i objavi prvi međunarodni sporazum o kapitalu banaka, poznat kao Bazel I.

Bazelski sporazum je trebao biti primenjivan u svim bankarskim institucijama, koje posluju u okviru zemalja potpisnica, iako se prvobitno odnosio samo na međunarodno aktivne banke. Njime su predložene smernice koje se odnose na adekvatnost kapitala, smanjenje nejednakosti stope kapitala između različitih zemalja i promovisanja fer konkurencije i poslovanja na međunarodnom finansijskom tržištu.

Uvođenje Bazel I standarda javilo se kao potreba da se reguliše poslovanje banaka na globalnom finansijskom tržištu. Kompletan set pravila inicijalnog Bazelskog sporazuma objavljen je u januaru 1993. godine i svi zahtevi definisani sporazumom uvedeni su fazno, da bi banke imale dovoljno vremena da se prilagode.

Bazel I definiše elemente kapitala banaka – osnovni i dopunski, pondere za izračunavanje kreditnog rizika po bilansnoj aktivi i faktore kreditne

konverzije za vanbilansne stavke (nakon čega se primenjuju odgovarajući ponderi rizika), kao i odnos između kapitala i ukupne izloženosti banke (bilansne i vanbilansne) ponderisane kreditnim rizikom sa ciljem izračunavanja pokazatelja adekvatnosti kapitala. Dakle, odredbama Bazela I identifikovane su glavne vrste kapitala (uključujući primarni ili osnovni i sekundarni ili dodatni kapital) i određeni su isti minimalni nivoi potrebnog kapitala za sve banke zemalja članica (Lučić, 2006: 89).

Pokazatelj adekvatnosti kapitala banke, izračunat na ovaj način, treba da iznosi najmanje 8%:

$$\frac{\textit{Kapital}}{\textit{Ukupna ponderisana aktiva}} \geq 8\%$$

Pored brojnih prednosti, koje je imalo uvođenje ovog sporazuma (povećanje adekvatnosti kapitala, jačanje konkurencije banaka, primena u različitim zemljama, itd.), vremenom su ipak došli do izražaja neki od njegovih nedostataka. Tako su pojedini od njih, a posebno oni koji se tiču tržišnog rizika (adekvatnost kapitala zavisi od kreditnog rizika, dok su ostali rizici izostavljeni), otklonjeni kroz izmene i dopune preporuka 1993. i 1996. godine i to kroz uvođenje kapitalnog zahteva za tržišni rizik i novog instrumenta za ocenu tržišnog rizika banke – VaR (Value at Risk). Nakon toga, formula za izračunavanje adekvatnosti kapitala banke je:

$$\frac{\textit{Kapital}}{\textit{Rizikom ponderisana aktiva (kreditni i tržišni rizik)}} \geq 8\%$$

Prema odredbama Bazela I, da bi se banka zaštitila od kreditnog rizika, zbir vrednosti osnovnog i dodatnog kapitala trebalo bi da iznosi najmanje 8% od vrednosti plasmana ponderisanih rizikom. Pri tome, osnovni kapital mora da iznosi najmanje 50% od prethodno navedenog zbira obe komponente (Crouhy et al., 2006: 62).

Prilikom procene elemenata rizika, trebalo bi krenuti od procene maksimalnog iznosa gubitka u vrednosti aktive banke, koja bi mogla da se pojavi na specifičnom nivou rizika, procene vremenskog intervala u kom bi aktiva bila smanjena, ukoliko bi se uslovi na tržištu pogoršali i nivoa

pouzdanosti, koji menadžment daje proceni verovatnoće gubitka u bilo kom vremenskom periodu.

4.7.3. Bazel II: Novi kapitalni okvir

Međunarodni finansijski sistem doživeo je značajne promene nakon uvođenja Bazelskog sporazuma i rizici sa kojima su se međunarodno aktivne banke susretale bili su sve brojniji i složeniji. Zbog toga se smatralo da Sporazum iz 1988. godine više nije odgovarajući i da adekvatna stopa kapitala po toj metodologiji ne može zadovoljiti rizični profil banke.

Bilo je neophodno sastaviti novi sporazum, koji će više prihvatiti principe savremenog poslovanja finansijskih institucija. Bazel II, odnosno revidirani sporazum o kapitalu, svi članovi Komiteta usvojili su 26. juna 2004. godine.

Bazel II uveden je kao posledica činjenice da je kapital banaka, nakon početnog rasta početkom 80. godina XX veka, naglo počeo da pada. Razlog tome je što su banke svoje aktivnosti pomerile ka poslovanju sa većim rizikom. Iako je novi sporazum najviše orijentisan na izloženost banke riziku i njegovo merenje, osnovni cilj ostaje kao i u Sporazumu iz 1988. godine – sigurno i zdravo poslovanje bankarskog sistema i ujednačavanje konkurentnosti banaka.

Ukoliko uporedimo prethodni sporazum sa ovim, može se istaći da se razlika ogleda u tome što Bazel II izračunava kapitalnu adekvatnost tako što uzima u obzir konkretne rizike za pojedinu banku, i daje inicijativu za poboljšanje upravljanja rizikom. Pored minimalnih zahteva za kapitalom, novim sporazumom kapitalni okvir obuhvata dva dodatna: proces nadzora i supervizije banaka i efikasno korišćenje tržišne discipline. Sva tri pristupa su povezana i međusobno se dopunjuju i nijedan nije manje važan od drugih.

Novi Bazelski sporazum obuhvata tri međusobno povezana stuba, pri čemu se prvi stub odnosi na izračunavanje adekvatnosti kapitala, a drugi i treći na superviziju banaka. Zbog značaja pomenutih stubova za postizanje stabilnosti finansijskog sistema, sledi njihovo objašnjenje.

Stub 1 – **Zahtev za minimalnim iznosom kapitala**, definiše minimalne kapitalne zahteve za kreditni, tržišni i operativni rizik, uz mogućnost korišćenja sofisticiranih modela i tehnika za njihovo izračunavanje. Osnovni zahtev je da

banke imaju najmanje 8% kapitala u odnosu na rizikom ponderisanu aktivu (Basel Committee on Banking Supervision, 2004: 8).

Rizikom ponderisana aktiva dobija se množenjem nominalnih iznosa pozicija aktive sa faktorima rizika. Minimalni kapital banaka obezbeđuje solventnost banaka u odnosu na rizike kojima je banka izložena. Stub 1 uvodi novine u kapitalni okvir usklađujući minimalne kapitalne zahteve banke sa obimom i vrstom njenog poslovanja i prirodom rizika koji iz njega proističu. Najznačajnije novine stuba 1, u poređenju sa Bazelom I i njegovim dopunama, odnose se na tretman kreditnog rizika i uvođenje kapitalnog zahteva za operativni rizik.

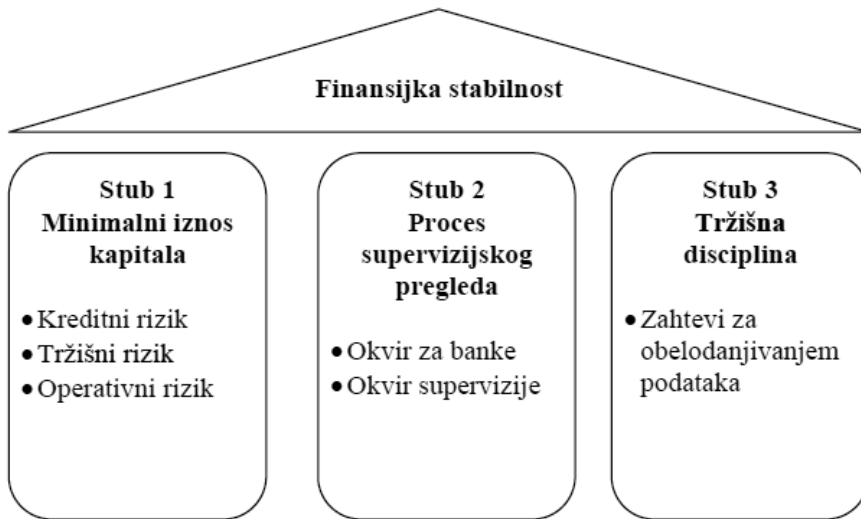
Stub 2 – **Proces supervizijskog pregleda**, uvodi novi pristup upravljanju rizicima i proceni adekvatnosti kapitala od strane banaka i ukazuje na neophodnost primene efikasne supervizije, pri čemu je akcenat na analizi procesa interne procene adekvatnosti kapitala banke. Banke su u obavezi da vrše procenu adekvatnosti kapitala za pokriće svih rizika kojima su u svom poslovanju izložene (kamatni, kreditni, tržišni, operativni rizik), uključujući i rizike koji nisu u potpunosti obuhvaćeni stubom 1.

Supervizor treba da analizira i proceni adekvatnost internog procesa utvrđivanja adekvatnosti kapitala banke, radi utvrđivanja da li menadžment banke primenjuje realnu i racionalnu procenu svih rizika i da li je utvrdio adekvatan iznos kapital u odnosu na obim i vrstu svojih poslovnih aktivnosti, koji su izloženi tom riziku. Cilj nadzora supervizora nije samo da banke utvrde adekvatan iznos kapitala, već i da podstakne banke da razvijaju i usavršavaju metode upravljanja rizicima.

Stub 3 – **Tržišna disciplina**, omogućava jačanje tržišne discipline kroz zahteve za objavljivanjem relevantnih informacija. Svrha tržišne discipline jeste dopuna minimalnih zahteva za kapitalom (Stub 1) i procesa supervizije (Stub 2).

U suštini, Stub 3 definiše opšte principe obelodanjivanja, okvir primene ovih standarda i setove kvalitativnih i kvantitativnih standarda obelodanjivanja kada je u pitanju struktura kapitala, kapitalna adekvatnost, izloženost riziku i procena rizika (Matić, 2010: 124).

Slika 6: Tri stuba Bazela II

Izvor: Asymptotix. (2011). Basel II. Available at: <http://www.asymptotix.eu/content/basel-ii>

Cilj je da se omogući drugim učesnicima na tržištu da pristupe ključnim informacijama o učesnicima na finansijskom tržištu, kao što su informacije koje se odnose na okvir primene, kapital, izloženost rizicima, proces ocene i upravljanja rizicima i na samu adekvatnost kapitala banke ili druge institucije u finansijskom sektoru. Na taj način, učesnici na finansijskom tržištu imaju priliku da izvrše sopstvenu analizu poslovanja banke, upravljanja rizicima kojima je banka u svom poslovanju izložena, kao i adekvatnosti kapitala banke.

Na slici 1 prikazana su, već objašnjena, tri stuba koja čine Bazel II sporazum, čime se postiže stabilnost finansijskog sistema. Ovi stubovi su međusobno komplementarni i svaki pojedinačno omogućava ono što druga dva ne mogu. Bitno je istaći da se Bazelom II želi postići usklađivanje odnosa regulatornog kapitala sa rizičnim profilom banke, kao i jačanje globalnog finansijskog sastava (Šarlija, 2008: 3).

Treba napomenuti i razlike koje postoje između Bazel I i Bazel II sporazuma. Bazel I sporazum (iz 1988. godine) bio je primarno usmeren na kreditni rizik, sa uključenom izloženosti tržišnom riziku, koja je kasnije dodata. Sa druge strane, Bazel II prepoznaje različitu izloženost riziku kod različitih banaka, tako da dolazi do proširenja vrsta rizika (kreditni, tržišni i poslovni rizik), koje se uzimaju u obzir. Rezultati ovih promena je činjenica da je Bazel II osetljiviji na rizike od Bazela I.

U okviru Bazela I primenjivani su isti minimalni nivoi potrebnog kapitala za sve banke zemalja članica, dok Bazel II zahteva da svaka banka utvrdi sopstvene potrebe za kapitalom. Takođe, Bazel II promoviše veće učešće javnosti u uvid stvarnog finansijskog stanja svake banke, što stvara mogućnost veće primene tržišne discipline prema onim bankama za koje se procenjuje da preuzimaju prevelik rizik.

4.7.4. Bazel III

Bazel III predstavlja globalni regulatorni okvir za stabilnije banke i bankarske sisteme i izgrađen je na osnovama dokumenta o Međunarodno usaglašenom merenju kapitala i standardima o kapitalu (Bazel II). Bazel III nije samo direktan odgovor na poslednju finansijsku krizu, već i kontinuirani napor Bazelskog komiteta da ojača regulatorni okvir za banke, superviziju banaka i funkciju upravljanja rizicima u banci.

Tekst dokumenta o Bazel III pravilima dogovoren je sa guvernerima i rukovodiocima supervizije i podržan od lidera grupe G20 na njihovom novembarskom samitu u Seulu 2010. godine. Reformske mere, date u okviru ovog dokumenta, imaju za cilj da:

- Poboljšaju sposobnost bankarskog sektora da odgovori na šokove koji proizilaze iz finansijskih i ekonomskih stresova, bez obzira na izvor;
- Unaprede upravljanje rizicima i menadžment banke i
- Povećaju transparentnost poslovanja banaka.

Ono što je karakteristično za Bazel III, jeste da se bazira na dva komplemetarna pristupa istovremeno:

1. mikro pristup sigurnosti - nivo banke i
2. makro pristup sigurnosti – celokupan bankarski sistem.

Mikro prudenciona regulativa će pomoći da se poveća otpornost pojedinačnih bankarskih institucija u periodima stresa, jer Bazel III ustanovljava viši i bolji kvalitet kapitala banke, obuhvatnije pokriće rizika i energičniju superviziju, upravljanje rizicima i standarde o obelodanjivanju. Makro prudencioni pristup Bazela III uvodi fundamentalno nove elemente u globalni regulatorni okvir, putem kojih se mogu identifikovati i pratiti rizici, koji mogu izazvati poremećaje čitavog privrednog sistema.

Bazelski komitet za superviziju banaka predvideo je da se postepena primena Bazela III sprovodi od 2013. do 2019. godine, u okviru koje sve zemlje članice Bazelskog komiteta moraju da počnu sa prevođenjem ovih pravila u nacionalne regulative i zakone (Basel Committee on Banking Supervision, 2010: 3).

Kako bi se izbegle nekonzistentnosti u definiciji kapitala i nedovoljno obelodanjivanje podataka o kapitalu, što je rezultiralo nedovoljnim nivoom kvaliteta kapitala u periodu finansijske krize, Bazelski komitet je u Bazelu III ponudio izmenjeni koncept kapitala. Zahtev za minimalnim ukupnim kapitalom se nije menjao i iznosi 8% rizikom ponderisane aktive, dok se minimalan iznos za primarni kapital povećava na 6%.

Svrha Bazela III ogleda se u povećanju kvaliteta regulatornog kapitala u kojem se povećava osnovni kapital. Treći nivo kapitala, koji je prema Bazelu II utvrđen kao sekundarni kapital, uvođenjem Bazela III postupno se ukida. Umesto ovog kapitala koji je služio za pokriće tržišnog rizika, od 2016. godine uvodi se zaštitni sloj kapitala čiji kvalitet mora biti jednak osnovnom kapitalu (Galijašević i sar., 2012: 358).

Svetska finansijska kriza podsetila je da se politika veće profitabilnosti mora voditi na način da se ne ugrozi likvidnost. Bazelski komitet reagovao je na ovakav razvoj događaja i 2008. godine objavio „Principe supervizije i dobrog upravljanja rizikom likvidnosti“. Tom prilikom su razvijena dva minimalna standarda za merenje izloženosti riziku likvidnosti: racio pokrića likvidnosti i racio stabilnog neto finansiranja.

Racio pokrića likvidnosti je jedan od dva minimalna standarda za merenje izloženosti riziku likvidnosti, koje je Bazelski komitet definisao u okviru Bazela III. Cilj uvođenja ovog standarda je unapređenje stabilnosti likvidnog rizičnog profila banke na kratak rok, u smislu obezbeđenja dovoljnog nivoa visoko likvidne aktive koja bi trebalo da omogući banci preživljavanje oštrog stresnog scenarija likvidnosti, koji traje jedan mesec.

Racio stabilnog neto finansiranja se definiše kao odnos između zalihe visoko likvidne aktive i ukupnog neto gotovinskog odliva u narednih 30 kalendarskih dana, koji bi trebalo da bude veći ili jednak 100%. To znači da bi zaliha visoko likvidne aktive trebalo da bude minimum jednaka ukupnom neto gotovinskom toku, a od banaka se očekuje da ovaj odnos održavaju u kontinuitetu, kao i da održavaju visok nivo kvaliteta aktive.

Kratak rezime sadržaja:

Upravljanje rizikom se u neformalnom obliku javlja još u prvobitnoj ljudskoj zajednici, dok se kao ustaljena praksa javlja znatno kasnije u XX veku. Rastući značaj upravljanja rizikom u poslovanju svih poslovnih entiteta iz bilo koje oblasti rezultat je ispoljavanja sve većeg broja rizika. O tome svedoče i brojne publikacije koje su objavljene nakon tog perioda, kao i pomeranje akcenta od teorije ka praksi. Dolazi i do uvođenja integrisanog pristupa upravljanju rizikom imajući u vidu da je potrebno upravljati rizikom na nivou celokupne organizacije.

Kada je u pitanju definisanje pojma upravljanja rizikom ne postoji jedinstven stav teoretičara, tako da se definisanje ovog pojma može izvršiti na različite načine, pri čemu u najopštijem obliku upravljanje rizikom predstavlja proces čijim se sprovođenjem ostvaruju ciljevi jedne organizacije, i to kroz sagledavanje i upravljanje rizicima kroz određene faze, i primenom odgovarajućih metoda za njihovo smanjenje.

Proces upravljanja rizikom je složen i sprovodi se kroz mnoštvo faza, a to su identifikacija rizika, analiza identifikovanih rizika, procena ili evaluacija rizika, tretiranje rizika i monitoring odnosno kontrola i redovno razmatranje rizika. U okviru faze tretiranja rizika mogu se primeniti metode kao što su izbegavanje rizika, smanjenje rizika, prenos rizika i prihvatanje rizika.

Sagledani su i ciljevi upravljanja rizikom gde se mogu navesti očuvanje tržišnog učešća, kontinuitet u poslovanju, obavljanje poslovnih operacija na društveno odgovoran način, itd. Nakon toga je detaljnije objašnjena VaR metoda.

Primenom savremene tehnike i tehnologije dolazi i do nastanka novih vrsta rizika i do njihovog intenziviranja u ispoljavanju, što je karakteristično i za bankarsko poslovanje. Iz tog razloga i zbog ostalih negativnih kretanja formiran je Bazelski komitet za superviziju banaka sa svrhom poboljšanja finansijske stabilnosti i unapređenja kvaliteta supervizije banaka širom sveta. 1988. godine sastavljen je prvi međunarodni sporazum o kapitalu banaka, poznat kao Bazel I, dok je zbog izvesnih nedostataka, zamenjen Bazelom II. U okviru ovog sporazuma navedena su tri međusobno povezana stuba, pri čemu se prvi stub odnosi na izračunavanje adekvatnosti kapitala, a drugi na proces supervizijskog pregleda, dok se treći odnosi na tržišnu disciplinu. Kao odgovor na poslednju finansijsku krizu, i napor Bazelskog komiteta da ojača regulatorni okvir za

banke, superviziju banaka i funkciju upravljanja rizicima u banci, donešen je novi regulatorni okvir pod nazivom Bazel III.

Pitanja za proveru znanja:

1. Definisati pojam upravljanja rizikom.
2. Šta predstavlja integrisan pristup upravljanju rizikom?
3. Faze procesa upravljanja rizikom.
4. Identifikacija rizika uz utvrđivanje ciljeva i konteksta kao faza procesa upravljanja rizikom.
5. Analiza rizika kao faza procesa upravljanja rizikom.
6. Na koji način se može izračunati izloženost riziku?
7. Šematski prikazati i objasniti matricu rizika.
8. Procena ili evaluacija rizika kao faza procesa upravljanja rizikom.
9. Tretiranje rizika kao faza procesa upravljanja rizikom.
10. Objasniti metode izbegavanje i smanjenja rizika.
11. Objasniti metode prenosa i prihvatanja rizika.
12. Monitoring i redovno razmatranje i kontrola rizika kao faza procesa upravljanja rizikom.
13. Navesti ciljeve upravljanja rizikom.
14. Šta predstavlja VaR (Value at Risk)?
15. Objasniti istorijsku simulaciju kao pristup za izračunavanje VaR-a.
16. Objasniti Monte Karlo simulacija kao pristup za izračunavanje VaR-a.
17. Karakteristike Bazelskog sporazuma.
18. Objasniti Bazel I.
19. Objasniti Bazel II.
20. Navesti i objasniti tri stuba Bazelskog sporazuma.
21. Šta predstavlja Bazel III?

5. PROJEKTNI RIZIK

5.1. Rizik u procesu projektovanja

Specifičnost projekta se ogleda u neizvesnosti uspeha u vezi sa postizanjem unapred određenih ciljeva imajući u vidu da se celokupna analiza i priprema vrši u sadašnjem periodu kada se i donosi odluka o potrebi za sprovođenjem određenog projekta i njihovoj praktičnoj realizaciji, dok se konkretna realizacija obavlja u budućnosti. Iz razloga što ne postoji adekvatan izvor informacija jer se radi o budućem događaju, nije moguće odrediti verovatnoću ostvarenja zadatah ciljeva u okviru svakog od projekta što je praćeno i određenim rizicima, o kojima će biti više reči u nastavku ovog poglavlja, kao i o njihovom upravljanju.

Među teoretičarima ne postoji jedinstveni stav po pitanju definisanja projektnog rizika, tako da postoji mnoštvo teorijskih objašnjenja. Imajući to u vidu projektni rizik se može definisati kao (Jovanović, 2010: 347):

- Mogućnost štetnog uticaja nekog stanja ili događaja na planirane rezultate, odnosno ciljeve projekta.
- Neizvestan događaj ili stanje koje ako se pojavi može imati pozitivan ili negativan uticaj na projektne ciljeve, naročito kroz rokove, troškove, obim i kvalitet.
- Kombinacija verovatnoće neželjenog događaja i njegovih posledica na ciljeve projekta.

Projektni rizik se može definisati i kao verovatnoća negativnog ili pozitivnog uticaja događaja koji može ugroziti ostvarenje ciljeva projekta (Chapman, 2011: 334).

Na osnovu toga što se projektni rizik može teorijski razgraničiti na različite načine, i iz razloga što postoji mnoštvo izvora projektnog rizika može se konstatovati da se radi o izuzetno kompleksnom pojmu. Iz tog razloga je teško stvoriti opšti zaključak o ovom riziku koji treba identifikovati, planirati, proceniti i kontrolisati, odnosno upravljati njime i minimizirati ga kako bi se izbegle štete i mogući rizični događaji. Iz definicija projektnog rizika proističu elementi projektnog rizika kao što su izvor, odnosno uzrok projektnog rizika, verovatnoća odigravanja rizika i njegov uticaj na uspešnost realizacije samog projekta (Jovanović, 2010: 347).

Postoji mnoštvo rizika u vezi sa projektima koji se mogu svrstati u okviru osnovnih projektnih rizika, međutim ta lista rizika može biti znatno obimnija i može varirati u zavisnosti od konteksta projekta, tj. činjenice da li se radi o projektu iz oblasti industrije, trgovine, poslovne logistike, kao i od lokacije na kojoj se izvodi projekat, da li se privreda jedne zemlje nalazi u fazi prosperiteta, ili u fazi recesije, itd. Poslovno okruženje, proces nabavke, samo izvršenje aktivnosti u vezi sa projektom, projektni tim, testiranje i puštanje u rad određenih proizvodnih postrojenja, dizajn, specifikacije, raspored, interna i eksterna odobrenja, samo su neki od uzroka nastanka projektnih rizika (Chapman, 2011: 335). Pored ovih uzroka projektnog rizika mogu se navesti i nesuglasice između učesnika u projektu, nastanak neplaniranih troškova, kao i nepoštovanje utvrđenih rokova prilikom izvođenja određenih radova koji mogu biti posledica dejstva prirodnih nepogoda. Takođe se može navesti i neadekvatna razmena informacija između lica koja su dužna za sprovođenje projekta, promene u okruženju, nejasno definisani zahtevi finansijera projekta, nedostatak kvalifikovanih stručnjaka iz određene oblasti u okviru koje se i sprovodi projekat, nedostatak iskustva, itd.

Karakteristično je za sve projekte da sa sobom nose određeni nivo rizika koji se u krajnjoj istanci odnosi na neispunjenje definisanih ciljeva imajući u vidu da se vreme trajanja projekta ne može sa tačnošću u potpunosti proceniti. Iz tog razloga postoji potreba za adekvatnim upravljanjem projektnim rizicima kako bi se njihovo ispoljavanje i uticaj na krajnje rezultate, i sam uspeh projekta u celini, sveo na najmanju moguću meru.

5.2. Upravljanje projektnim rizikom

Upravljanje projektim rizikom se odnosi, i usmereno je ka ostvarivanju definisanih ciljeva, i to kroz funkciju upravljanja kojom se smanjuje izloženost riziku uz pronalaženje novih mogućnosti za efikasnije upravljanje, i putem funkcije ostvarivanja ciljeva kojom bi se povećali izgledi ka potpunom ispunjenju zacrtanih zadataka u okviru samog projekta (Chapman, 2011: 334).

Upravljanje projektnim rizikom se može definisati kao proces upravljanja dizajniran da iskoristi mogućnosti i tretira rizike uz primenu određenih metoda čime bi se osiguralo postizanje unapred utvrđenih i definisanih ciljeva (Chapman, 2011: 335).

Upravljanje rizikom obuhvata skup metoda i tehnika koje se koriste da bi se smanjila verovatnoća ostvarenja gubitaka, neželjenih i štetnih događaja i time povećala mogućnost ostvarenja planiranih rezultata. Upravljanje projektnim rizikom kao proces podrazumeva kontinuiranu identifikaciju i sagledavanje svih mogućih uzroka koji mogu da dovedu do nastanka rizika, analizu i predviđanje ovih faktora, kao i pronalaženje preventivnih mera radi smanjenja rizika koji može nastati, pri čemu je neophodno izvršiti i procenu opravdanosti troškova u vezi sa njihovom primenom.

Upravljanje rizikom projekta obuhvata sledeće faze (Chapman, 2011: 343):

- Identifikaciju projektnog rizika uz prethodno utvrđivanje konteksta,
- Analizu projektnog rizika,
- Procenu rizika,
- Tretman projektnog rizika primenom određenih metoda i
- Praćenje i kontrolu primene procesa.

Identifikacija rizika predstavlja proces utvrđivanja i klasifikacije štetnih događaja koji mogu dovesti do nastanka rizika sa štetnim uticajem na projekat, odnosno kako bi se utvrdilo koji rizici mogu uticati na projekat i kako bi se utvrdile njihove karakteristike. Obavlja se primenom različitih tehnika, kao što su Delphi metoda, SWOT analiza, intervju, itd. Identifikaciji projektnih rizika prethodi utvrđivanje konteksta i to kroz sagledavanje, kako internih, tako i eksternih faktori koji mogu uticati na nastanak rizika tokom izvođenja projekta.

Analiza projektnog rizika je korak koji sledi nakon identifikovanja svih mogućih projektnih rizika i odnosi se na identifikaciju verovatnoće i uticaja rizika na sam projekat, pri čemu bi sama svrha ove faze upravljanja projektnim rizikom bila razumevanje rizika, i njegovog mogućeg nepovoljnog dejstva na ostvarivanje krajnjih ciljeva projekta. Metode za analizu rizika mogu se svrstati u dve grupe, i to kvalitativne i kvantitativne.

Procena rizika obično podrazumeva sagledavanje neto efekta identifikovanih rizika i mogućnosti što se najčešće ostvaruje uz pomoć softvera koji ima ugrađenu simulacionu tehniku. Preduslov za uspešno obavljanje ove faze jeste taj da su verovatnoća i uticaj definisani za svaki rizik . Rezultati koji proizilaze iz ove faze mogu se koristiti u svrhu predviđanja mogućnosti nastanka

nepovoljnih situacija koje se odnose na planirane troškove i vreme završetka projekta (Chapman, 2011: 345).

Tretman projektnog rizika primenom određenih metoda podrazumeva akciju usmerenu ka identifikovanom, analiziranom i procenjenom riziku, pri čemu postoji mnoštvo opcija tj. strategija koje se mogu primeniti u okviru ove faze, kao što su ignorisanje rizika, smanjivanje rizika, prebacivanje rizika i prihvatanje rizika ukoliko se radi o rizicima koji mogu imati zanemarljive posledice po projekat.

Proces praćenja i kontrole predstavlja kontinuirani proces implementacije i ispitivanja uspeha primenjenih metoda za smanjenje projektnih rizika, gde se vrši percepcija i poređenje koristi od primene ovih mera sa troškovima koji su nastali tom prilikom, čime se dolazi do zaključka o opravdanosti sprovođenja procesa upravljanja projektnim rizicima.

Kao neke od prednosti primene procesa upravljanja projektnim rizicima u okviru određenog poslovnog sistema, mogu se navesti (Chapman, 2011: 335-336):

- Povećanje verovatnoće postizanja projektnih ciljeva;
- Stavljanje akcenta na timski rad uz zajedničku saradnju svih članova projektnog tima prilikom donošenja odluka;
- Podsticanje proaktivne kulture upravljanja;
- Zaštita reputacije organizacije što omogućava sticanje i očuvanje poverenja od strane stejkholdera;
- Poboljšanje donošenja odluka i transparentnosti;
- Poboljšanje integracije projekta u okvire samog poslovanja organizacije;
- Bolje razumevanje i poštovanje relevantnih pravni i regulatornih zahteva, itd.

Kratak rezime sadržaja:

Projektni rizik definiše se kao neizvestan događaj ili stanje, koje može imati pozitivan ili negativan uticaj na ciljeve projekta pri čemu postoji mnoštvo uzroka nastanka projektnog rizika kao što su nesuglasice između učesnika u projektu, nastanak neplaniranih troškova, nepoštovanje utvrđenih rokova, neadekvatna razmena informacija, promene u okruženju, nedostatak kvalifikovanih stručnjaka iz određene oblasti, itd. Iz ovoga proizilazi i činjenica da kada je u pitanju projektni rizik, da se radi o kompleksnom pojmu, iz čega i proizilazi potreba za njegovim upravljanjem.

Upravljanje projektom rizikom predstavlja proces upravljanja dizajniran da iskoristi mogućnosti i tretira rizike uz primenu određenih metoda , a radi ostvarivanja unapred utvrđenih ciljeva. Upravljanje rizikom projekta oduhvata fazu identifikacije projektnog rizika, analizu projektnog rizika, procenu projektnog rizika, tretiranje projektnog rizika primenom određenih metoda i praćenje i kontrolu primene. Identifikacija rizika predstavlja proces utvrđivanja i klasifikacije štetnih događaja koji mogu dovesti do nastanka rizika sa štetnim uticajem na projekat. Analiza projektnog rizika je korak koji sledi nakon identifikovanja svih mogućih projektnih rizika i odnosi se na identifikaciju verovatnoće i uticaja rizika na sam projekat. Proces praćenja i kontrole predstavlja kontinuirani proces implementacije i ispitivanja uspeha primenjenih metoda za smanjenje projektnih rizika, čime se dolazi do zaključka o opravdanosti sprovođenja procesa upravljanja projektom rizicima.

Povećanje verovatnoće postizanja projektnih ciljeva, stavljanje akcenta na timski rad, zaštita reputacije organizacije, poboljšanje donošenja odluka i transparentnosti, samo su neke od prednosti primene procesa upravljanja projektom rizicima.

Pitanja za proveru znanja:

1. Kako se definiše projektni rizik?
2. Koji su najčešći izvori projektnih rizika?
3. Kako se može definisati proces upravljanja projektnim rizikom, i u čemu se ogleda njegov značaj?
4. Koje faze obuhvata upravljanje projektnim rizikom?
5. Objasniti fazu identifikacije u okviru procesa upravljanja projektnim rizikom.
6. Objasniti faze analize i procene u okviru procesa upravljanja projektnim rizikom.
7. Šta podrazumeva praćenje i kontrola projektnih rizika?
8. Navesti prednosti primene procesa upravljanja projektnim rizicima.

6. POJAM I UPRAVLJANJE RIZIKOM U TURIZMU

6.1. *Specifičnosti rizika i upravljanje rizikom u turizmu*

6.1.1. **Specifičnosti rizika u turizmu**

Sučeljavanjem turističke ponude sa jedne strane i turističke tražnje sa druge strane, proizilaze mnoge specifičnosti u oblasti turizma, pri čemu je u takvoj situaciji neminovno sagledati i mnoštvo specifičnih rizika. Odluka jednog turista u vezi sa turističkom destinacijom koju će posetiti, zavisice od bezbednosti i sigurnosti na turističkom putovanju i prilikom boravka na odabranoj lokaciji, imajući u vidu to da mogu biti izloženi brojnim rizicima. U vezi sa tim da bi se omogućio nesmetan razvoj turizma treba definisati set osnovnih mera kojim bi se omogućila laška implementacija procesa upravljanja tim rizicima. U vezi sa tim neophodno je najpre poznavati specifične rizike u turizmu, kao i mere za suzbijanje tih rizika, pri čemu bi se na taj način zadovoljile potrebe i samih turista, i onih koji pružaju usluge u turizmu, ali i potrebe lokalnog stanovništva u turističkim destinacijama.

Sam pojam rizika predstavlja izvor potencijalne štete za turistu, organizatora putovanja, turističko preduzeće ili turističku destinaciju (Stojanović, 2011).

Brojni pozitivni razvojni trendovi svrstali su turističku delatnost u red najdinamičnijih privrednih delatnosti, pa se za turizam može reći da predstavlja delatnost koja je, za relativno kratko vreme, postala globalan fenomen, i po broju učesnika jedna od najmasovnijih pojava u svetskim razmerama. Pored toga za turizam se može reći da se sve više uključuje u prioritete privrednog razvoja brojnih zemalja koje raspolažu potencijalima za razvoj ove delatnosti (Ilić i sar., 2014: 316).

Sam rast investicija u ovoj oblasti direktna je posledica činjenice da turizam omogućava otvaranje novih radnih mesta, razvoj infrastrukture, povećanje prihoda, pa samim tim postaje ključni pokretač društveno-ekonomskog razvoja.

Brojne promene koje su nastupile u zadnjih trideset godina, značajno su uticale na sve oblasti poslovanja, pa tako i na poslovanje u oblasti turizma. Svi faktori koji mogu biti demografske prirode, koji mogu biti posledica političkih promena, socijalnih, kulturnih, ekonomskih i tehnoloških promena, mogu imati

pozitivan ili negativan uticaj na turizam, odnosno mogu ubrzati ili sprečiti razvoj turizma, a samim tim mogu uticati i na pojavu mnogobrojnih rizika u oblasti turizma.

Turisti su izloženi brojnim rizicima u toku turističkog putovanja i boravka na turističkoj destinaciji, pa je iz tog razloga za adekvatnu zaštitu turista potrebno poznavati specifične rizike u turizmu, kao i mere za suzbijanje tih rizika. Svi subjekti turističke privrede treba da preduzimaju određene mere zaštite korisnika turističkih usluga. Jedan deo rizika preuzimaju na sebe i osiguravajuće kompanije i nezaobilazan su faktor u prevazilaženju rizika (Stojanović et al., 2013). Bezbednost turista u hotelu, na izletu, opasnost od terorističkih napada za vreme putovanja, ugroženost ljudi u saobraćaju, opasnost od trovanja hranom, opasnost od požara i slično, samo su neki od primera rizika sa kojima se susreću kako turisti, tako i same turističke organizacije.

Prema WTO (World Tourism Organization) postoje 4 osnovna izvora rizika, a to su (Popesku, 2011: 264):

- Ljudsko i institucionalno okruženje van sektora turizma;
- Sektor turizma i povezani komercijalni izvori;
- Individualni izvori, odnosno putnici kao pojedinci;
- Fizički rizici iz okruženja.

Ljudsko i institucionalno okruženje van sektora turizma se javlja kao izvor rizika u situacijama kada je turista žrtva krađe, prevare, ili drugih nezakonitih radnji kao što su trgovina belim robljem, organizovani kriminal i razni socijalni sukobi koji mogu nastati za vreme boravka turista u određenoj turističkoj destinaciji. Kao jedni od sve učestalijih rizika sa kojima se susreću turisti mogu se navesti rizik u vezi sa ratnim sukobima, i rizik od terorističkih napada.

Sektor turizma i prateće delatnosti se javljaju kao izvori rizika u situacijama kada mogu ugroziti ličnu i ekonomsku sigurnost, i fizičku bezbednost posetilaca ukoliko dođe do nepoštovanja ugovora po bilo kom osnovu. Takođe se mogu javiti kao izvor rizika po osnovu obustave rada zaposlenih u objektima u kojima turista boravi, usled obmana u komercijalnim transakcijama, nepostojanja standarda za zaštitu od požara, nedovoljnog nivoa higijensko-sanitarne zaštite, zemljotresa, itd.

Kada je u pitanju individualni ili lični rizik, on se može javiti u situacijama kada se putnici izlažu brojnim opasnostima kao što su mogućnost pada sa neobezbeđenih vidikovaca, koji važe za zabranjeno opasno područje,

zatim preduzimanje bilo koje kriminalne radnje, gubitak novčanih sredstava, kršenje pravnih propisa, vožnja pod dejstvom alkohola, bavljenje opasnim sportovima za koje turista nije adekvatno obučan, itd.

Za razliku od prethodnih izvora, mnogi rizici mogu nastati kao posledica izlaganja opasnostima koje karakterišu određene destinacije, kao što to može biti prisustvo opasnih životinja, ili otrovnih biljnih vrsti, zatim kao posledica prirodnih katastrofa, ili u situacijama kada turisti posećuju zabranjena područja, itd.

Pored navedenih rizika u oblasti turizma, treba obratiti pažnju i na rizike povezane sa zdravljem, koji mogu izazvati nesagledive posledice u situacijama kada turisti konzumiraju zagađenu hranu, zatim rizike po životnu sredinu kada turisti svojim nesavesnim ponašanjem, mogu narušiti ekološku ravnotežu odlaganjem smeća na mesta koja nisu predviđena za tu namenu. Mogu se navesti i fizičko/bezbednosni rizici u odnosu na turiste i u odnosu na osoblje, kao i rizici vezani za poslovnu reputaciju preduzeća iz oblasti turizma, ukoliko pružene usluge nisu u skladu sa onim koje su navedene u brošurama ili na sajtu konkretne turističke organizacije (Tourism & More, 2002).

Sama važnost sagledavanja specifičnosti rizika ogleda se u tome što nije moguće upravljanje rizicima u turizmu bez poznavanja specifičnosti rizika, njihovog interaktivnog delovanja i mera kojima se može sprečiti ili ublažiti nastup tih rizika, posebno ukoliko se ima u vidu mnoštvo rizika sa kojima se susreću poslovni entiteti iz oblasti turizma.

6.1.2. Upravljanje rizikom u turističkom preduzeću

U dinamičnim uslovima poslovanja koji se karakterišu mnogim inovacijama u poslovanju, u gotovo svim oblastima pa i u oblasti turizma, uvođenje procesa upravljanja rizikom postaje sve značajnije, imajući u vidu da dolazi do sve većeg iznosa gubitaka koji su prouzrokovani ostvarenjem nekog od rizika.

Proces upravljanja rizikom odnosi se na planiranje, organizaciju i implemetaciju aktivnosti koje su usmerene ka efikasnom upravljanju rizikom. Potrebno je uskladiti poslovne aktivnosti u skladu sa ovom strategijom uz korišćenje savremenih tehnologija (Stojanović, 2011).

Upravljanje rizikom treba da obezbedi (Robertson et al., 2006: 25):

- Bezbednost za posetioce, turiste i zaposlene u turizmu;
- Sigurne sisteme komunikacije sa svim licima u objektu i unutar
- destinacije;
- Obezbeđenje objekata, postrojenja i opreme od posledica
- katastrofe;
- Doprinos obučenog osoblja;
- Procedure za povratak u normalne poslovne aktivnosti.

Upravljanje rizikom je racionalan pristup za suočavanje sa rizikom. Upravljanje rizicima podrazumeva određivanje nivoa izlaganja koje je prihvatljivo za turizam i turiste, identifikaciju opasnosti po turističku delatnost i turiste, procenu opasnosti, izbor odgovarajućih strategija, implementaciju ovih strategija i odgovarajući odgovor na vanredne situacije (Robertson et al., 2006: 25).

Kao glavne faze procesa upravljanja rizikom mogu se navesti (Robertson et al., 2006: 25):

- Identifikovanje rizika, uz definisanje konteksta;
- Analiza rizika;
- Ocena rizika;
- Tretman rizika
- Praćenje i kontrola rizika.

Identifikovanje rizika u procesu upravljanja rizicima u turizmu je od posebne važnosti iz razloga što se u ovoj fazi identifikuju rizici u turizmu kojima treba upravljati, kao i mogućnost njihovog negativnog delovanja, pri čemu je cilj smanjenje nivoa osetljivosti i povećanje otpornosti na rizike. Takođe se vrši odabir agencije ili organizacije koja će imati vodeću ulogu u procesu definisanja parametara za upravljanje rizicima u turizmu, kao i ključnih elemenata koji će pospešiti ili ometati ovaj proces. Posebno je važno identifikovati sve zainteresovane strane i njihove probleme i definisati kriterijume na osnovu kojih će se vršiti procena rizika.

Nakon identifikovanja svih mogućih rizika sa kojima se mogu susresti poslovni entiteti iz oblasti turizma, sledi analiza rizika gde je neophodno utvrditi uticaj svakog od rizika na turiste, turističku destinaciju, ili same organizacije iz oblasti turizma koje pružaju usluge.

U fazi ocene rizika vrši se procena rizika i donosi odluka o tome koji su rizici prihvatljivi, a koji ne, kojim rizicima je potrebno upravljati i kojim redosledom.

Tretman rizika podrazumeva donošenja odluke o tome kako će se postupati sa rizicima, gde je prethodno neophodno identifikovati opcije koje su na raspolaganju, sagledati prednosti i nedostatke svake opcije, i izabrati najbolju opciju za konkretnu situaciju. Nakon toga dolazi definisanje i implementacija plana u vezi sa tretmanom rizika, kao i primena određenih načina postupanja sa rizikom. Tom prilikom se kao načini postupanja sa rizikom mogu navesti (Popesku, 2011: 268):

- Prihvatanje rizika koji se primenjuje u slučajevima kada su učestalost i veličina rizika mali;
- Smanjenje rizika gde se može umanjiti verovatnoća posledica modifikovanjem rizika ili se mogu umanjiti posledice događaja modifikovanjem načina izlaganja riziku;
- Prenošnje rizika koje se koristi kada se rizik u potpunosti ili delimično prenosi na druge, iz razloga što su posledice rizika značajne. Ovde se uglavnom kao institucija na koju se vrši prenošenje rizika javlja osiguravajuća kompanija;
- Izbegavanje rizika kao način za postupanje sa onim rizicima čija je učestalost nastanka i veličina velika, tako da se aktivnost koja može dovesti do takvih negativnih efekata ne sprovodi.

Koja će se od ovih opcija sprovesti u vezi sa tretmanom rizika zavisi od toga da li će biti prihvaćena među stejkholderima, da li će se izabranom opcijom stvoriti novi rizici koji mogu uticati na privredu ili na samu turističku destinaciju, kolika je mogućnost samog sprovođenja opcije, kolika je njena isplativost, itd. (Popesku, 2011: 264).

Monitoring i pregled, odnosno praćenje i kontrola su od suštinskog značaja za kontinuirani napredak procesa upravljanja rizicima u turizmu. Neophodno je redovno praćenje i pregled svih rizika, subjekata u turizmu koji su izloženi riziku i rezultata u procesu upravljanja rizicima.

Komunikacija i konsultacije moraju biti prisutne u svakoj fazi procesa. U procesu upravljanja rizikom u turizmu takođe je od značaja i razmena informacija između onih koji donose odluke, i onih na koje te odluke utiču i koji ih primenjuju u okviru ovog procesa. Od suštinske je važnosti da u svakom trenutku i u svakoj fazi procesa upravljanja rizicima postoji dvosmerna

komunikacija u vezi sa mišljenjima, stavovima, zapažanjima, i to između svih zainteresovanih strana.

Kroz uspešnu implementaciju procesa upravljanja rizicima postižu se mnogobrojne koristi pri čemu je jedna od njih poboljšanje samih rezultata, i to kroz donošenje kvalitetnijih odluka u vezi sa unapređenjem sistema, itd. Pored toga može se napomenuti i bolje odlučivanje, pri čemu implementacija procesa upravljanja rizikom itekako doprinosi menadžmentu konkretne organizacije da bolje sagleda sve probleme sa kojima se može suočiti i donese adekvatnije odluke u vezi sa načinima za njihovo prevazilaženje i rešavanje. Još neke od koristi su i bolje predviđanje i optimiziranje raspoloživih sredstava, jačanje poverenja u upravljački sistem, kao i razvoj pozitivne organizacione kulture (Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, 2015: 4-5).

Metode koje se koriste za identifikaciju, procenu i ocenu pouzdanosti procesa upravljanja rizikom su brojne. Neke od njih su: Brainstorming, Delphi – tehnika i Morfologija, kao metode kreativne tehnike, zatim metode analize scenarija u okviru kojih se mogu navesti, Analiza gubitaka i Stablo grešaka. Pored ovih postoje i metode analize pokazatelja, koje obuhvataju Izveštavanje o kritičnim događajima, Upravljanje rizicima na temelju promena, metode analize funkcije u okviru kojih se mogu svrstati FMEA, Analiza ugroženosti, HAZOP, HACCP, i statističke metode koje obuhvataju Standardnu devijaciju, Interval pouzdanosti i Monte Carlo simulaciju (Drljača i sar., 2010).

Bez obzira na to koliko je efikasan proces upravljanja rizicima u turizmu, rizici će i dalje biti prisutni i uticaće na subjekte turističke privrede. Korišćenje savremenih informacionih tehnologija sa svrhom obezbeđenja pravovremenih i tačnih informacija u cilju adekvatne procene rizika je nešto što se postavlja kao nužnost u savremenom poslovanju (Stojanović, 2013). Usled nepostojanja adekvatnog koncepta upravljanja rizicima brojni subjekti turističke privrede u svetu su pretrpeli značajne gubitke. Preduslov stabilnom i kontinuiranom poslovanju u oblasti turizma je upravljanje rizicima koji se javljaju u toj oblasti. Problem upravljanja rizicima egzistira kao globalni problem koji zahteva globalna rešenja. Adekvatan koncept upravljanja rizicima u turizmu zahteva i adekvatna rešenja. Rizik nije moguće izbeći, njime je potrebno upravljati. Upravljanje rizicima u turizmu doprinosi održivom uspehu, zasnovanom na načelima kvaliteta, održivog razvoja, socijalne odgovornosti i poslovne etike. To dovodi do kontinuiranog poslovnog uspeha preduzeća i organizacija u oblasti turizma sa jedne strane, i do toga da turisti budu zadovoljni pruženim uslugama sa druge strane (Stojanović et al., 2016: 319).

6.1.3. Standardi u procesu upravljanja rizikom

Jedna od važnih činjenica kada je u pitanju pristup upravljanju rizikom jeste potreba za njegovom standardizacijom, pri čemu je Međunarodna zajednica razvila niz dokumenata koji su na neki način povezani sa standardizacijom ovog pristupa.

Kao neki od najvažnijih standarda za upravljanje rizikom mogu se navesti (Avanesov, 2009):

- Standardi Međunarodne organizacije za standardizaciju/Međunarodne elektrotehničke komisije (ISO/IEC – International Organization for Standardization/International Electrotechnical Commission), gde se mogu navesti standardi ISO/FDIS 31000:2009 pod nazivom Upravljanje rizikom - Načela i smernice, zatim ISO/IEC Guide 73:2002 - Upravljanje rizikom - Rečnik - Smernice za primenu norme, nakon čega sledi standard ISO/IEC Guide 51:1999 pod nazivom Sigurnosni aspekti - Smernice za njihovo uključivanje u normu, standard ISO 14971:2000 pod nazivom Medicinska oprema - aplikacija za upravljanje rizikom kod medicinske opreme, itd.
- Standardi Kanadskog društva za standardizaciju (CSA - Canadian Standards Association), gde se može navesti CSA Q 850:1997 pod nazivom Smernice za upravljanje rizikom za donosiocne odluke;
- Standardi Japanskog društva za standardizaciju (JSA - Japanese Standards Association), gde se može navesti standard JIS Q 2001:2001 pod nazivom Smernice za izgradnju i implementaciju sistema upravljanja rizikom.
- Britanski zavod za standarde (BSI - British Standard Institution) gde se mogu navesti standardi PAS 56:2003 - Smernice za kontinuirano poslovanje, BS 31100:2008 - Kodeks za upravljanje rizikom, BS 6079-3 - Upravljanje projektima - Deo 3: Smernice za upravljanje rizikom u projektu, i PD 6668 Upravljanje rizikom kod upravljanja korporacijom.
- ÖN standardi, gde se mogu navesti standardi ONR 49000 pod nazivom Upravljanje rizikom za organizacije i sisteme – Pojmovi i načela, zatim ONR 49001 koji se odnosi na Upravljanje rizikom

za organizacije i sisteme - elementi sistema upravljanja rizikom, ONR 49002-1 koji se odnosi na Upravljanje rizikom za organizacije i sisteme - Deo 1: Smernice za upravljanje rizikom, ONR 49002-2 pod nazivom Upravljanje rizikom za organizacije i sisteme - Deo 2: Smernice za integraciju upravljanja rizikom u opšti sistem upravljanja, ONR 49003 - Upravljanje rizikom za organizacije i sisteme - kvalifikacija za menadžere rizika, ONORM S 2300 - Rizik, sigurnost i upravljanje krizom – koncepcija, i ONORM S 2310 - Rizik, sigurnost i upravljanje krizom - Izbor i potvrđivanje kriterijuma za osobe ovlašćene za upravljanje krizom.

6.2. Upravljanje rizikom u elektronskom poslovanju

Imajući u vidu značaj povezivanja poslovnih entiteta, u uslovima globalizacije i internalizacije, kao i njihovu težnju da se diferenciraju u odnosu na konkurenciju, dovelo je do toga da se poslovni subjekti moraju kontinuirano prilagođavati savremenim poslovnim trendovima. Tome je doprinelo i uvođenje inovacija u poslovanju u gotovo svim oblastima, kao i razvoj i sve veća upotreba komunikaciono-informacione tehnologije, gde poslovni entiteti moraju brzo reagovati i osmisliti nove načine poslovanja putem kojih bi što efikasnije i brže izašli u susret zahtevima svojih klijenata. Upravo je to dovelo do uvođenja i razvoja novog vida poslovanja pod nazivom elektronsko poslovanje.

Neophodno je napomenuti da je elektronsko poslovanje kao inovativni način poslovanja našao svoju praktičnu primenu u mnogobrojnim oblastima i to u industrijskom sektoru, finansijskom sektoru, kao i u oblasti turizma, gde svi poslovni entiteti nude svojim klijentima i kupcima različite usluge i proizvode putem svojih elektronskih servisa, i on line putem.

Koliki će biti značaj elektronskog poslovanja u mnogim oblastima poslovanja, svedoči i kretanje broja računara u domaćinstvima u Srbiji u period od 2006. do 2013. godine, u procentima, gde je 2006. godine iznosio 26,5 % od ukupnog broja domaćinstava, dok je 2013. godine taj procenat iznosio 59,9 što dovodi do zaključka da se u vremenskom periodu od sedam godina kretanje broja računara značajno povećalo. Sa druge strane ukoliko sagledamo kretanje broja priključaka interneta u domaćinstvima u Srbiji u period od 2006. do 2013. godine u procentima, možemo napomenuti da je 2006. godine 18,5 % domaćinstava od ukupnog broja raspolagalo internet priključkom, dok je taj

iznos u procentima 2013. godine iznosio 55,8 %. Kada je u pitanju procenat domaćinstava koja poseduju internet priključak u zemljama Evrope za 2012. godinu može se napomenuti da u Švedskoj i Danskoj taj iznos u procentima iznosi 92, zatim slede Engleska i Finska sa 87%, Nemačka sa 85%, Irska sa 81%, Francuska sa 80%, Austrija sa 79%, Belgija sa 78%, Poljska sa 70%, Mađarska sa 69%, zatim Hrvatska sa 66%, Italija sa 63%, Grčka i Rumunija sa 54%, Bugarska sa 51%, i Srbija sa 48%. Kada je u pitanju prosek zemalja EU (27 članica), taj iznos u procentima je 2012. godine iznosio 76 (Republički zavod za statistiku, 2013).

Na osnovu prethodnih podataka može se zaključiti da je i u našoj sredini, koja važi za nerazvijeno informatičko društvo, povećanjem broja personalnih računara po glavi stanovnika, i upotrebom i širenjem javne mreže Interneta, kao posledica u praksi zaživelo elektronsko poslovanje, koje u svom poslovanju koristi sve veći broj poslovnih entiteta iz oblasti trgovine, proizvodnje, finansijskog poslovanja, turizma i administracije (Gavrilović i sar., 2011).

Činjenica da je upotreba Interneta izazvala revoluciju kada je u pitanju distribucija informacija i prodaja široke lepeze proizvoda i pružanje različitih usluga (Chulwon, 2004: 1) proizilazi iz toga da veliki broj organizacija iz gotovo svih oblasti, svoje poslovanje sve više baziraju na elektronskom načinu obavljanja poslovnih operacija. Da bi potencijalnim korisnicima bile pružene brze i kvalitetne usluge sa jedne strane, i da bi se sa druge strane efikasno donosile odluke u organizacijama i ostvarivali ciljevi poslovanja, neophodna je upotreba informacione tehnologije, koja omogućava nesmetani rad sa velikim brojem podataka, gde se tom prilikom mora obezbediti sigurnost, pouzdanost i tačnost informacija (Gavrilović i sar., 2011).

Međutim i pored brojnih pozitivnih efekata koje sa sobom donosi razvoj elektronskog poslovanja, kao što su povećanje efikasnosti pružanja usluga, brža razmena informacija, smanjenje troškova poslovanja, prisustvo na globalnom tržištu, smanjenje grešaka kod elektronskih transakcija, efikasnije prilagođavanje pojedinačnim zahtevima klijenata, neminovno je osvrnuti se i na činjenicu da je upravo novi način obavljanja poslovnih operacija i transakcija otvorio put ispoljavanju sve većeg broja novih rizika uz tendenciju njihovog intenziviranja. Specifičnosti rizika u elektronskom poslovanju proizilaze iz specifičnosti obavljanja poslovnih operacija i transakcija on-line putem, pri čemu će u nastavku akcenat biti na samim rizicima elektronskog poslovanja, karakteristikama, strategijama i aktivnostima procesa upravljanja rizikom

elektronskog poslovanja, uz naglašavanje savremenih tendencije i inovacija kao načina upravljanja rizikom elektronskog poslovanja.

6.2.1. Rizici elektronskog poslovanja

Ako se pod rizikom podrazumeva opasnost da će neka preduzeta aktivnost dovesti do neželjenih posledica, neminovno je osvrnuti se i na rizike koji se mogu javiti u vezi sa elektronskim poslovanjem.

Tako se kao neke od uobičajenih sigurnosnih pretnji u poslovanju mogu navesti virusi odnosno programi koji štete drugim programima na određenom računaru, spam, tj. neželjene poruke e-poštom, lažno predstavljanje, neovlašćeno čitanje ili kopiranje podataka od strane lica koja nemaju ovlašćenje za takve aktivnosti, zatim krađa računara i/ili informacija, kao i phishing, što predstavlja poruku primljenu e-poštom koja izgleda kao da dolazi iz službenog izvora, pri čemu link vodi na lažnu web stranicu na kojoj se mogu otkriti lične informacije (Begović, 2015: 37).

Pored toga, imajući u vidu da klijenti svoje prvo iskustvo u vezi sa pružanjem usluge jedne organizacije u većini slučajeva najpre doživljavaju putem samog virtualnog pristupa, od izuzetne je važnosti da sam izgled sajta bude u skladu sa zahtevima i očekivanjima potencijalnih korisnika. Sam sajt mora pružiti sve potrebne informacije u vezi sa opisom ponude koju konkretna organizacija nudi, a za koju su klijenti zainteresovani. Iz toga proizilazi i mnoštvo rizika koji su povezani sa elektronskim poslovanjem poslovnih entiteta iz gotovo svih oblasti, od kojih se mogu napomenuti nemogućnost lakog pristupa relevantnim i najbitnijim informacijama kao posledice neadekvatnosti virtualnog izgleda samog Web sajta, neadekvatna zaštita sistema za online plaćanja, i bezbednost takvog sistema, itd.

Pored prethodno navedenih rizika, neminovno je osvrnuti se na činjenicu da kod velikog broja Web sajtova poslovnih subjekata još uvek ne postoje forumi putem kojih bi kupci ili korisnici usluga mogli da razmenjuju svoje komentare u vezi sa satisfakcijom, utiskom, ili primedbama. Jedan od rizika u poslovanju jeste i činjenica da kod velikog broja organizacija ne postoji mogućnost povezivanja sa sajtovima drugih organizacija, što im daleko onemogućava saradnju. Takođe ukoliko imamo u vidu da elektronski način poslovanja zahteva stalne izmene, inovacije u vezi sa izgledom samih sajtova preduzeća, trgovinskih lanaca, banaka, turističkih agencija, hotela, i drugih,

proizilazi i potreba za angažovanjem stručnjaka iz ovih oblasti. U vezi sa tim jedan od rizika jeste i činjenica da se izdvaja isuviše malo sredstava kada je u pitanju obuka zaposlenih iz oblasti elektronskog poslovanja. Takođe se kao problem može javiti i neadekvatan broj stručnjaka iz oblasti IT tehnologije, koji bi mogli da u kontinuitetu prate inovacije sa svrhom njihovog implementiranja putem samog Web sajta određene organizacije, a u cilju što efikasnijeg pružanja različitih usluga.

6.2.2. Karakteristike i aktivnosti procesa upravljanja rizikom u elektronskom poslovanju

Upravljanje rizikom je postala ustaljena praksa u poslovnom svetu u proteklih nekoliko decenija. Mnoge kompanije su uvidele neophodnost i potrebu da se bave visoko frekventnim finansijskim i operativnim rizicima, koji utiču na njihovo elektronsko poslovanje (Ural, 2016: 66). Upravljanje rizikom igra presudnu ulogu kada je u pitanju opstanak određenog poslovnog subjekta kako na lokalnom tako i globalnom tržištu. Efikasnost procesa upravljanja rizikom je važna komponenta uspešnosti informacionih tehnologija i samim tim elektronskog poslovanja. Osnovni cilj procesa upravljanja rizikom, bilo malog ili velikog poslovnog subjekta, je da putem procesa identifikacije rizika, odnosno procene rizika i preduzimanjem mera za smanjenje rizika, svede konkretan rizik na prihvatljiv nivo. Time se dobijaju smernice za razvoj programa upravljanja rizikom, koji sadrži i definicije i praktične smernice neophodne za procenu i ublažavanje rizika identifikovanih u IT sistemima i u elektronskom poslovanju (Gavrilović i sar., 2011).

Organizacije primenjuju proces upravljanja rizikom da bi maksimizirale svoju vrednost, obezbedile dovoljan nivo likvidnosti, i očuvale svoju solventnost. U vezi sa ostvarenjem tih ciljeva, organizacija mora kreirati program upravljanja rizikom usmeren na jednu ili više strategija kao što su kontrola gubitaka, finansiranje gubitaka, i smanjenje rizika (Ural, 2016: 69).

Upravljanje rizikom predstavlja racionalan pristup za suočavanje sa rizikom. Upravljanje rizicima podrazumeva određivanje nivoa izlaganja koje je prihvatljivo, identifikaciju opasnosti po delatnostima i kupcima i korisnicima usluga, procenu opasnosti, izbor odgovarajućih strategija, implementaciju ovih strategija i odgovarajući odgovor na vanredne situacije (Stojanović et al., 2016).

U pogledu privatnosti i bezbednosti neophodno je istaći potrebu za tim da svaki od računara koji se koristi u poslovanju ima svoju lozinku radi zaštite od neovlašćenog pristupa, zatim da poseduje instaliranu najnoviju verziju antivirus programa, čuva sigurnosne kopije svog softvera i kopiju baze podataka, što predstavlja neke od aktivnosti procesa upravljanja rizikom elektronskog poslovanja. Pored toga, antivirusna zaštita, instalacija firewall-a, osiguravanje računara, otkrivanje neželjene pošte i upada u sistem, enkripcija osetljivih informacija, samo su neke od aktivnosti u vezi sa bezbednosnim merama u cilju zaštite informacija (Begović, 2015: 37-38).

Kada je u pitanju procena rizika u vezi sa elektronskim poslovanjem, mora se imati u vidu činjenica da je u proces upravljanja rizikom neophodno uključiti, pored same organizacije, i neku od eksternih firmi specijalizovanih za tu oblast koje će dati odgovore na pitanja gde se ispoljava najveći rizik i javljaju najveći gubici, i koje tehnike upravljanja rizikom je potrebno primeniti da bi se to izbeglo. Nakon toga sledi razmatranje svakog do rizika, a onda i njihovo rangiranje. Monitoring i evaluaciju rezultata u vezi sa procenom rizika, jeste sledeći korak, kome prethodi primena određene metode za umanjeње rizika (Tarlow, 2004: 12-13).

6.2.3. Savremene tendencije u upravljanju rizikom elektronskog poslovanja

Kada su u pitanju savremene tendencije u upravljanju rizikom elektronskog poslovanja, mogu se navesti mnogobrojni primeri, pri čemu će poseban akcenat u ovom delu biti na savremenim tendencijama upravljanja rizikom elektronskog poslovanja u oblasti bankarskog poslovanja, poslovanja hotela i turističkih agencija.

Sve veća upotreba komunikaciono-informacione tehnologije doprinela je samom razvoju novog vida bankarstva, poznatog kao elektronsko bankarstvo. Pored brojnih pozitivnih efekata razvoja elektronskog bankarstva, neminovno je osvrnuti se i na činjenicu da je upravo novi način obavljanja finansijskih transakcija otvorio put ispoljavanju sve većeg broja novih rizika uz tendenciju njihovog intenziviranja. Specifičnosti rizika u elektronskom bankarstvu proizilaze iz specifičnosti obavljanja finansijskih transakcija on-line putem, korišćenjem smart kartica, bankomata, smart telefona itd., i mogućnostima zloupotrebe obavljanja novčanih transakcija ovim putem. Iz tog razloga je došlo

i do sve većeg pridavanja pažnji kada je u pitanju upravljanje rizicima elektronskog poslovanja u bankarstvu, što se može sagledati na primeru Banke Intesa.

Naime, Banka Intesa nudi svojim klijentima mogućnost korišćenja E-bankinga pri čemu se zaštita u poslovanju preko ovog sistema postiže poštovanjem određenih procedura prilikom instalacije i održavanja sigurnosne opreme, i to prilikom instaliranja i rukovanja sa čitačem smart kartica, od čega će zavisiti i rad tzv. FX Client programa. Pored toga postoji i potreba da korisnik instalira sigurnosti paket koji se sastoji od softvera, sertifikata, kao i da izvrši konfiguraciju sistema sa svrhom obezbeđenja maksimalne zaštite. Takođe, vlasnik pametne kartice je dužan da čuva tajnu lozinku, a ukoliko dođe do toga da izgubi pametnu karticu dužan je da nestanak prijavi filijali banke u što kraćem periodu, kako bi na vreme sprečio mogućnost njene zloupotrebe. Kada je u pitanju zaštita poslovnih podataka, neophodno je istaći da se svi postupci primopredaje elektronskih poruka korisnika E-banking sistema računarski beleže u sistemu banke, kao i lokalno kod korisnika i da oni predstavljaju poslovnu tajnu banke. Za rad ovog sistema neophodno je instalirati i aplikaciju FX Client na računar pod kontrolom korisnika. Takođe je od izuzetne važnosti obezbediti zaštitu od virusa i drugih malicioznih aplikacija instalacijom odgovarajućeg antivirusnog programa i instalacijom odgovarajućeg firewall-a, zatim obezbediti fizičku kontrolu pristupa računaru na kome je instaliran FX Client, i vršiti povremen backup baze podataka i odlaganje na sigurno mesto. Aplikacija FX Client podatke o poslovanju smešta u lokalnu ili centralizovanu bazu podataka, pri čemu se svi osetljivi podaci čuvaju u bazi u šifrovanom obliku. Pristup osetljivim podacima je kontrolisan i omogućen je korisnicima FX Client aplikacije. Pristup sredstvima za generisanje elektronskog potpisa je kontrolisan i omogućen je samo korisnicima smart kartica uz upotrebu tajne lozinke, pri čemu se sadržaj elektronskih poruka ne može menjati nakon potpisivanja (Banca Intesa, 2014: 1-3).

Još jedan od primera jeste upravljanje hotelskim poslovanjem koje je danas nemoguće zamisliti bez upotrebe jednog inteligentnog integrisanog informacionog sistema. Takav sistem treba da sadrži elemente i transakcionog i analitičkog sistema sa Web funkcionalnostima, pri čemu se elementi transakcionog sistema koriste za upravljanje tekućim poslovanjem, dok se elementi analitičkog sistema koriste za podršku poslovnom odlučivanju. Savremene tendencije u upravljanju rizikom elektronskog poslovanja je moguće sagledati na primeru poslovanja hotela koji se karakteriše time da obuhvata sve

komponente sistema počevši od hotelskog informacionog sistema, preko centralnog sistema nadzora, pa do kompletne mrežne komunikacije. Upravo ovakav način hotelskog poslovanja ima za zadatak da pomogne menadžmentu da eliminiše i svede na najmanju moguću meru sve rizike elektronskog poslovanja (Njeguš, 2010: 149).

Dve integralne komponente hotelskog sistema koje igraju značajnu ulogu u upravljanju hotelskim poslovanjem, i doprinose efikasnijem obavljanju procesa upravljanja rizikom su računarski rezervacioni sistemi (CRS) koji omogućavaju rezervisanje, interfejs ka globalnim distribucionim sistemima, praćenje istorije gosta, pregled statusa i raspoloživosti soba, i sistemi za upravljanje imovinom hotela čiji se značaj ogleda u tome što omogućavaju upravljanje zalihama, upravljanje prihodima hotela, praćene informacija o gostima, kao i centralizovanu kontrolu kod lanaca hotela, i drugo (Njeguš, 2010: 153).

Težnja sve većeg broja hotela ka uvođenju sistema inteligentnih hotelskih soba, koji bi omogućio menadžmentu efikasno upravljanje sadržajima u hotelu, hotelskim sobama, gostima i hotelskim osobljem, može se navesti kao još jedna u nizu savremenih tendencija u upravljanju rizikom elektronskog poslovanja u hotelijerstvu. Naime, ovaj sistem im omogućava kontrolu pristupa i prolaza koja podrazumeva praćenje pristupa sobama i drugim sadržajima u hotelu, zatim upravljanje klimatizacijom, rasvetom, svetlom dobrodošlice, roletnama, električnom bravom, i blokadom spoljašnje telefonske linije u situacijama kada gost ne boravi u sobi. Još neke od pogodnosti koje se javljaju su nadzor statusa gosta, po osnovu čega se u svakom trenutku može znati da li je gost u sobi, da li je soba očišćena, da li je u pitanju neovlašćeni pristup sobi, itd. Postoje i brojni signali upozorenja, kao što je alarm u slučaju curenja vodovodne instalacije, nadzor nad električnim instalacijama u sobi, upozorenje da vrata i prozori nisu zatvoreni, itd. (Njeguš, 2010: 157).

Razvoj inteligentnih odnosno smart kartica znatno je doprineo poboljšanju funkcionalnosti sistema inteligentnih soba i to kroz rešavanje problema gubljenja ili kopiranja ključeva gostiju, dodeljivanjem kartica sa željenim vremenskim trajanjem i sa definisanim zonama pristupa, postojanjem mogućnosti da se izda više kartica za jednu sobu, i da se izvrši čitanje zapisa iz brave što omogućuje naknadnu analizu ulazaka u sobu, kao i time da je istom karticom moguće je otvoriti kapiju ili rampu hotelske garaže, vrata prostorija za rekreaciju, itd. Jos jedna od pogodnosti je ta da se same kartice, u situacijama kada se očekuje dolazak većeg broja gostiju mogu pripremiti i unapred, kako bi

se izbeglo čekanje, i samim tim povećala satisfakcija gostiju hotela (Njeguš, 2010: 158).

Savremene tendencije u vezi sa upravljanjem rizikom elektronskog poslovanja, mogu se sagledati i na primeru turističkih agencija. Naime poslovanje turističkih agencija, korišćenjem informacionih tehnologija, kreće se sve više ka on-line poslovanju što dovodi do nestanka i reorganizovanja mnogih agencija koje se bave tradicionalnim načinom poslovanja. Sve veći broj turista se prilikom rezervisanja putovanja okreće direktnoj kupovini izbegavajući posrednike. Moguće je da će u budućnosti globalni distribicioni sistemi postati glavni oslonac za dinamičko kreiranje paket aranžmana koji podrazumeva da turisti sami preko Interneta kupuju i kombinuju usluge smeštaja, prevoza, i druge sadržaje, u sopstveni ili individualni paket aranžman. Pojava Interneta omogućila je agencijama (naročito onim malim) da uklone barijere i otvore nove mogućnosti poslovanja. Nastaju virtuelne agencije koje nude informacije i ostale pogodnosti onim putnicima koji žele da korišćenjem Interneta uštede vreme, novac i donesu pravilne odluke. Virtuelne turističke agencije nisu uspešne ukoliko ne omogućavaju on-line prodaju. U tom slučaju virtuelne agencije postaju elektronske on-line agencije. Jedan od primera jeste agencija Run21, mala italijanska turistička agencija, sa samo pet zaposlenih. Ova agencija shvatila je važnost Interneta za bukiranje u poslednjem trenutku (Last minute booking) kao i za pružanje on-line usluga. Run21 je uspešno implementirao integrisani sistem e-poslovanja tako što je uključio i povezo poslovanje preko Interneta sa unutrašnjim sistemom Intranetom. Pomoću Intraneta Run21 omogućava bolju komunikaciju među zaposlenim tako da mogu u datom trenutku da odgovore na sva pitanja koje im klijenti postavljaju. (Pavlović i sar., 2010: 151-152).

Pored toga neophodno je sagledati i sve veću potrebu za globalizacijom celokupnog elektronskog poslovanja i to uvođenjem podrške na lokalnom jeziku, pružanjem dodatnih usluga putem personalizovanog sadržaja na Web sajtu, uvođenjem inovativnijeg interfejsa koji omogućava olakšani i brži pristup informacijama širom sveta, kao i uvođenje sigurnosnog sistema u vezi sa online plaćanjima. Takođe je neophodno sagledati i značaj pružanja interaktivne pomoći kupcima i korisnicima usluga, uz što veću prilagodljivost zahtevima rastućeg tržišta, sa svrhom povećanja uspešnosti poslovanja i smanjenja rizika u vezi sa elektronskim poslovanjem.

Kratak rezime sadržaja:

Kao jedna od privrednih delatnosti koja treba da bude generator privrednog rasta, turizam se karakteriše brojnim specifičnostima pri čemu poseban akcenat treba biti usmeren ka sagledavanju brojnih specifičnih rizika koji se javljaju u ovoj oblasti poslovanja. Takođe je potrebno utvrditi set osnovnih mera kojim bi se omogućila laška implementacija procesa upravljanja tim rizicima. Opasnost od trovanja hranom, bezbednost turista prilikom boravka u hotelu i prilikom obilaska određenih znamenitosti, opasnost od terorističkih napada za vreme putovanja, ugroženost ljudi u saobraćaju, i slično, samo su neki od primera rizika sa kojima se susreću kako turisti, tako i same turističke organizacije. Imajući to u vidu, uvođenje procesa upravljanja rizikom dobija na sve većem značaju. Samo upravljanje rizicima podrazumeva identifikaciju ovih vrsta rizika, njihovu analizu i procenu, kao i primenu određenih metoda kojima bi se ti rizici umanjili, kao i proces praćenja i kontrole.

U svrhu što efikasnijeg sprovođenja upravljanja rizicima doneti su određeni standardi gde se mogu navesti standardi Međunarodne organizacije za standardizaciju i Međunarodne elektrotehničke komisije, standardi Kanadskog društva za standardizaciju, standardi Japanskog društva za standardizaciju, itd.

Uvođenje i primena komunikaciono-informacione tehnologije, gde poslovni entiteti moraju brzo odgovoriti zahtevima svojih klijenata dovela je do uvođenja inovacija u poslovanju u gotovo svim oblastima, tj. dovela je do razvoja novog vida poslovanja pod nazivom elektronsko poslovanje, koje je svoju primenu našlo i u industrijskom sektoru, finansijskom sektoru, kao i u oblasti turizma. Ovaj način obavljanja poslovnih operacija i transakcija otvorio je put ispoljavanju sve većeg broja novih rizika, kao što su krađa identiteta i napadi na privatnost putem lažnog predstavljanja, neovlašćenog čitanja ili kopiranja podataka, virusi, zatim krađa računara ili informacija, neadekvatna zaštita sistema za online plaćanja, itd. Imajući u vidu da ostvarenje ciljeva poslovanja jedne organizacije zavisi od ispoljavanja i rizika koji se javljaju u oblasti elektronskog poslovanja, to je od izuzetne važnosti kreirati program upravljanja rizicima elektronskog poslovanja. Neke od aktivnosti koje se primenjuju radi zaštite i smanjenja rizika u vezi sa elektronskim poslovanjem jesu te da svaki od računara koji se koristi u poslovanju mora imati svoju lozinku radi zaštite od neovlašćenog pristupa, zatim čuvanje sigurnosnih kopija softvera i baza podataka i preduzimanje mera fizičke i logičke zaštite.

Kada su u pitanju savremene tendencije u upravljanju rizikom elektronskog poslovanja, mogu se navesti mnogobrojni primeri, od kojih su detaljnije obrađeni primeri zaštite u poslovanju preko E-banking sistema, zatim primer upravljanja hotelskim poslovanjem upotrebom inteligentnog integrisanog informacionog sistema, kao i uvođenje sistema inteligentnih hotelskih soba. Savremene tendencije u vezi sa upravljanjem rizikom elektronskog poslovanja, mogu se sagledati i na primeru turističkih agencija, koje se sve više okreću on-line poslovanju.

Pitanja za proveru znanja:

1. U čemu se ogledaju specifičnosti rizika u turizmu?
2. Navesti četiri osnovna izvora rizika prema World Tourism Organization, i objasniti ih.
3. U čemu se ogleda značaj upravljanja rizikom u turističkom preduzeću?
4. Navesti i objasniti glavne faze procesa upravljanja rizikom.
5. Navesti metode koje se koriste za identifikaciju, procenu i ocenu pouzdanosti procesa upravljanja rizikom.
6. Navesti standarde za upravljanje rizikom.
7. Rizici elektronskog poslovanja.
8. U čemu se ogleda značaj upravljanja rizikom u elektronskom poslovanju?
9. Karakteristike i aktivnosti procesa upravljanja rizikom elektronskog poslovanja.
10. Navesti neke od savremenih tendencija u upravljanju rizikom elektronskog poslovanja, i objasniti ih na primeru.

Spreman sam na najgore, ali se nadam najboljem“

Benjamin Disraeli

7. POJAM I KARAKTERISTIKE OSIGURANJA

Ljudsko društvo se, od samog postanka, suočava sa velikim brojem raznovrsnih rizika, koji mogu ugroziti čovekov život i imovinu. Opasnosti koje ugrožavaju imovinu i lica su veoma brojne, ponekad i izuzetno teške. Tokom razvoja društva, bilo je neophodno da čovek pronađe adekvatne načine za zaštitu i nadoknadu posledica štetnih događaja, koji vremenom postaju sve brojniji. Ukoliko postoji izloženost nekoj vrsti rizika, javlja se potreba za njegovim pokrićem i tada ima smisla govoriti o osiguranju. Osiguranje je zapravo institut društvene reprodukcije, koje deluje kao korektiv poremećaja nastalih zbog dejstva rušilačkih sila izazvanih prirodnom ili ljudskom destrukcijom.

Inače, sama reč osiguranje označava pružanje neke sigurnosti, obezbeđenje, poverenje u nešto, i upravo na ovim pojmovima se i zasniva tehnika osiguranja. Suština se ogleda u udruživanju onih subjekata koji su izloženi istim opasnostima, i to sa ciljem zajedničkog podnošenja štete, za koju se unapred zna da će, prema teoriji verovatnoće, zadesiti samo neke od njih. Sa pravom se može reći da osnova osiguranja leži u načelima uzajamnosti i solidarnosti, jer svi koji mogu biti izloženi opasnosti, udružuju se sa ostalima, radi zajedničkog podnošenja štete. Na taj način postiže se izjednačavanje rizika na prihvatljivom nivou, tako što dolazi do atomiziranja rizika tj. njihovog raspoređivanja na mnoštvo osiguranika. Imajući ovo u vidu, može se zaključiti da će se, ukoliko dodje do ugrožavanja imovine ili ličnosti, u boljem položaju naći subjekti koji su se obezbedili osiguranjem, nego oni koji to nisu učinili.

7.1. Definisane osiguranja

Kako osiguranje predstavlja multidisciplinarnu naučnu disciplinu, koja se može posmatrati sa ekonomskog, pravnog i tehničkog aspekta, vrlo je teško dati jednu sveobuhvatnu definiciju. Međutim, veliki broj autora u oblasti osiguranja slaže se oko toga da osiguranje predstavlja oblik upravljanja rizikom, odnosno označava udruživanje svih onih koji su izloženi istoj opasnosti, sa ciljem da zajednički podnesu štetu.

Prema ekonomskoj teoriji, osiguranje se najčešće definiše kao institucija koja nadoknađuje štete kod privrednih subjekata, nastale usled dejstva rušilačkih sila prirode ili nesrećnih slučajeva. Osiguranje pruža ekonomsku zaštitu od štetnih dejstava kad nastane osigurani slučaj, odnosno kad se ostvari rizik. Zbog

toga su opasnost, rizik i šteta u neposrednoj vezi sa osiguranjem (Grujić, 1998: 1). Osnovna funkcija osiguranja jeste stvaranje situacije sigurnosti za fizička i pravna lica, koja su izložena neprekidnoj mogućnosti dešavanja opasnosti koje mogu prouzrokovati štetu. Dakle, ono predstavlja jedan od najvažnijih vidova obezbeđenja od takvih događaja i predstavlja ekonomsku nužnost svakome ko vodi računa o bezbednosti u poslovanju i svakodnevnom životu.

Danas osiguranje predstavlja visokorazvijenu ekonomsku uslužnu delatnost koja štiti čoveka i njegovu imovinu od posledica dešavanja brojnih opasnosti. Ono obezbeđuje ekonomsku zaštitu osiguranicima, pravnim i fizičkim licima, od štetnih dejstava i poremećaja do kojih dolazi nastankom osiguranog slučaja ili ostvarenjem osiguranog rizika (Miloradić, 2004: 3). Osiguranjem se bave specijalizovane organizacije (osiguravači), koje naplatom premija od osiguranih fizičkih i pravnih lica, formiraju fondove, iz kojih isplaćuju naknade kada dođe do ostvarenja osiguranog slučaja. U savremenim uslovima privređivanja zapaža se značajna uloga osiguranja u pogledu održavanja proizvodne sposobnosti privrednih subjekata i fizičkih lica, jer u slučaju nastanka određenih štetnih događaja, u potpunosti ili delimično dolazi do nadoknade posledica i na taj način se nastavlja proces poslovanja.

Komisija za terminologiju osiguranja Američkog Udruženja za Rizik i Osiguranje (Commission on Insurance Terminology of the American Risk and Insurance Association) definiše osiguranje na sledeći način (George, 2005: 20): osiguranje je udruživanje rizika slučajnih gubitaka transferisanjem takvih rizika na osiguravača (osiguravajuće društvo), koji su saglasni da obeštete osiguranike za takve gubitke, da obezbede druge novčane koristi kada se štete pojave, ili da pružaju usluge povezane sa takvim rizicima.

Kao što je pomenuto, osiguranje se može posmatrati sa više aspekata, i to ekonomskog, pravnog i tehničkog. Ekonomski aspekt iskazuje se ciljem koji je potrebno ostvariti (zaštita osiguranika i njegove imovine), a uočava se preko ekonomskih odnosa koji se uspostavljaju između određenih lica u okviru poslova osiguranja. Naime, osiguravajuća društva, kao specijalizovane organizacije, preuzimaju rizik od svojih klijenata u zamenu za naknadu u vidu premije osiguranja. Upravo zbog ovako formiranih odnosa između osiguravača i osiguranika, osiguranje se izučava kao posebna oblast ekonomske nauke.

Međutim, sve te pravne odnose koji nastaju prilikom poslova osiguranja, potrebno je urediti. Pravni aspekt osiguranja ogleda se u proučavanju prava i

obaveza ugovornih strana prilikom zaključivanja ugovora o osiguranju, u toku trajanja osiguranja i kod isplate naknade štete.

Tehnički aspekt pretpostavlja upotrebu najsavremenijih statističko-matematičkih i drugih metoda, a ove poslove obavlja aktuarska služba u okviru osiguravajuće kompanije. Ovde se pre svega misli na utvrđivanje i primenu mehanizama za procenu rizika, kao i proračun premije. Kao što se može videti, osiguranje predstavlja ekonomsko-pravni pojam, koji primenjuje metode drugih naučnih disciplina, pre svega matematike, aktuarstva i statistike.

Iako je očigledno da je primarni zadatak osiguranja isplaćivanje osiguranih suma iz sredstava prikupljenih uplatama premija, kada nastupi osigurani slučaj, ono ipak ne može da spreči nastupanje štetnih događaja.

7.2. Karakteristike osiguranja

Imajući u vidu načine na koje smo prethodno definisali osiguranje, mogu se izdvojiti dve najvažnije karakteristike ovog pojma:

- preraspodela odnosno prenošenje rizika sa pojedinca na grupu i
- preraspodela štete unutar grupe.

Osnovna karakteristika osiguranja jeste preraspodela rizika između pojedinaca, koji su izloženi istim opasnostima. I samo postojanje osiguranog rizika kao verovatnoće mogućnosti nastupanja osiguranog slučaja koji može imati za posledicu materijalnu štetu, jeste jedno od obeležja osiguranja. Pojedinaac plaća premiju osiguranja, odnosno kupuje osiguranje, i na taj način eliminiše neizvesnost u pogledu gubitka. Na taj način se trošak (premija) zamenjuje za neizvesni gubitak (štetu).

Plaćanjem premije dolazi do zadovoljenja objektivne potrebe fizičkih i pravnih lica za pokriće moguće štete. Pored toga, u okviru mehanizma osiguranja, kao još jedna karakteristika javlja se preraspodela štete u vremenu i unutar grupe. Na taj način omogućuje se povraćaj premija osiguranja, koje su mobilisane u osiguravajućim fondovima, i to u formi naknada iz osiguranja.

Upravo zbog toga, kao osnovne odrednice osiguranja pominju se rizik, premija osiguranja i naknada iz osiguranja.

Ukoliko posmatramo privredu kao celinu, u slučaju kada ne bi postojalo osiguranje, došlo bi do smanjenja efikasnosti u korišćenju kapitala. Naime, u

slučaju nepostojanja osiguranja, poslovni subjekti bi morali da drže veliki deo rezervnih sredstava za slučaj ostvarenja rizika kojima su izloženi. Kako bi to bila neaktivna gotovina, koja bi svakako mogla biti uložena u neke profitabilne plasmane, jasno je zašto govorimo o neefikasnom korišćenju kapitala. Međutim, zahvaljujući osiguranju, rizik se prenosi na osiguravače, koji efikasno raspolazu kapitalom na finansijskom tržištu.

Kratak rezime sadržaja:

Ljudsko društvo se suočava sa velikim brojem raznovrsnih rizika, koji mogu ugroziti čovekov život i imovinu. Tokom razvoja društva, bilo je neophodno da čovek pronađe adekvatne načine za zaštitu i nadoknadu posledica štetnih događaja, tako da se srećemo sa pojmom osiguranja. Sama reč osiguranje označava pružanje neke sigurnosti, obezbeđenje, poverenje u nešto. Suština osiguranja ogleda se u udruživanju onih subjekata koji su izloženi istim opasnostima, i to sa ciljem zajedničkog podnošenja štete, za koju se unapred zna da će, prema teoriji verovatnoće, zadesiti samo neke od njih.

Osiguranje predstavlja multidisciplinarnu naučnu disciplinu, koja se može posmatrati sa ekonomskog, pravnog i tehničkog aspekta. Ono danas predstavlja visokorazvijenu ekonomsku uslužnu delatnost koja štiti čoveka i njegovu imovinu od posledica dešavanja brojnih opasnosti.

Osnovna karakteristika osiguranja jeste preraspodela rizika između pojedinaca, koji su izloženi istim opasnostima. Plaćanjem premije dolazi do zadovoljenja objektivne potrebe fizičkih i pravnih lica za pokriće moguće štete. Pojedinaac plaća premiju osiguranja, odnosno kupuje osiguranje, i na taj način eliminiše neizvesnost u pogledu gubitka.

Pitanja za proveru znanja:

1. U čemu se ogleda suština osiguranja?
2. Sa kojih aspekata je moguće posmatrati osiguranje?
3. Definisati osiguranje.
4. Objasniti ekonomski aspekt osiguranja.
5. Objasniti pravni aspekt osiguranja.
6. Objasniti tehnički aspekt osiguranja.
7. Navesti osnovne karakteristike osiguranja.

8. ZADACI OSIGURANJA

Osnovni zadatak osiguranja jeste da brojne opasnosti, kojima su izloženi osiguranici, preraspodeli na sve osiguranike koji su zaključili ugovor o osiguranju i da licu, određenom tim ugovorom, isplati odgovarajuću naknadu. Osiguranje ima veliki uticaj na privredna dešavanja u zemlji, posebno na ukupnu sigurnost, privredne investicije, novčani opticaj i druge oblasti. Imajući ovo u vidu, sa pravom se može istaći da su osnovni zadaci osiguranja:

- Čuvanje (zaštita) imovine i lica;
- Unapređenje razmene i trgovine;
- Prikupljanje novčanih sredstava;
- Efikasna alokacija kapitala;
- Socijalna funkcija.

Kako je zaštita imovine i lica osnovna funkcija osiguranja, posebnu pažnju posvećujemo njoj, a ona se ostvaruje na dva načina:

- neposredno i
- posredno.

Neposredna zaštita sastoji se u sprečavanju nastajanja štete kroz otklanjanje uslova za nastanak stihijskih nesreća i nesrećnih slučajeva. To je tzv. preventivna funkcija osiguranja. Ona podrazumeva napore osiguravajućih kompanija u poboljšanju ukupne bezbednosti, i to putem sprovođenja mera sprečavanja nastanka šteta i mera suzbijanja njihovih posledica.

Posredna ekonomska zaštita, pomoću stvaranja zajednice rizika, štiti imovinu naknadom štete, odnosno isplatom osiguranih suma iz sredstava prikupljenih uplatama premija. Dakle, šteta izražena u novčanom obliku, raspodeljuje se na celokupnu zajednicu osiguranika.

Osiguranje utiče na unapređenje razmene i trgovine, posebno ako se ima u vidu da se mnogi proizvodi i usluge prodaju samo pod uslovom da su adekvatno osigurani od mogućih negativnih posledica. Takođe, kompanije moraju voditi računa o adekvatnom osiguranju svog poslovanja, tekuće aktive i života radnika. Osiguranje, dakle, potpomaže svetsku razmenu, trgovinu i preduzetničke aktivnosti, tako što ih čini izvesnijim i stabilnijim, ali i podržava poslovne aktivnosti povećavajući kreditnu sposobnost potrošača. Sa stanovišta

pojedince, polisa životnog osiguranja može se, između ostalog, upotrebiti i kao garancija za kredit. Sa stanovišta države, kumulirana sredstva, koja se uplaćuju na ime premije osiguranja, mogu se upotrebiti kao izvor kreditiranja i investiranja.

Osiguranje predstavlja mehanizam za prikupljanje novčanih sredstava, odnosno pretvaranje manjih premijskih uplata u krupna novčana sredstva. Poslovima osiguranja dolazi do formiranja sredstava rezervi na osnovu uplaćenih premija osiguranika, koje se koriste za ispunjavanje odštetnih zahteva, kao i do učestvovanja u sprovođenju mera za sprečavanje i suzbijanje rizika koji ugrožavaju imovinu i lica.

Osiguranje doprinosi efikasnoj alokaciji kapitala na taj način što osiguravajuće kompanije postaju efikasnije u alociranju finansijskih sredstava i proceni rizičnih aktivnosti, jer plasiraju sredstva u najatraktivnije firme i projekte.

Socijalna funkcija osiguranja podrazumeva poboljšanje uslova za život. Osiguranje svoju socijalnu funkciju u društvu ispunjava ekonomskom zaštitom čoveka i njegove imovine na principima uzajamnosti i solidarnosti.

Pored pomenutih zadataka, treba istaknuti i uticaj osiguranja na poboljšanje društvenog blagostanja u državi, do kojeg dolazi sa razvojem sektora osiguranja. Osiguranje svojim uspešnim poslovanjem rasterećuje državu i zbog toga je u interesu države da, zakonima i kontrolom, stimuliše osiguravajući sektor. Međutim, u situacijama kada dolazi do pojave masovne štete (pod uticajem zemljotresa, uragana i drugih prirodnih katastrofa), vrlo često država mora da se umeša oko nadoknade štete, ukoliko osiguranje nije u mogućnosti da pokrije njene velike iznose.

Kratak rezime sadržaja:

U ovom poglavlju objašnjen je osnovni zadatak osiguranja, koji se ogleda u tome da, brojne opasnosti, kojima su izloženi osiguranici, preraspodeli na sve osiguranike koji su zaključili ugovor o osiguranju i da licu, određenom tim ugovorom, isplati odgovarajuću naknadu. Zaštita imovine i lica je osnovna funkcija osiguranja i ona se može ostvariti na neposredan i posredan način.

Pored toga, osiguranje ima veliki uticaj na privredna dešavanja u zemlji, tako da je dat prikaz i objašnjenje brojnih dejstava osiguranja.

Pitanja za proveru znanja:

1. Navesti osnovne zadatke osiguranja.
2. Kako se ostvaruje zaštita imovine i lica?
3. Objasniti uticaj osiguranja na privredna dešavanja u zemlji.

9. RAZVOJ, ZNAČAJ I SVRHA OSIGURANJA

Tokom razvoja ljudskog društva, čovek je pronalazio načine za zaštitu od nevolja, kojima je bio izložen on i njegova imovina. Još u prvobitnoj ljudskoj zajednici, zbog nemogućnosti individualnog podnošenja velikih gubitaka, čovek se udruživao u određene zajednice. Prvi oblici osiguranja, koji oslikavaju suštinu samog pojma osiguranja, javljaju se oko 3000 godina pre nove ere, u praksi kineskih trgovaca. Naime, prilikom prevoza robe, koju su delili u više čamaca, oni su u stvari obavljali podelu rizika. Vavilonci su razvili sistem udruživanja rizika, zabeležen u čuvenom Hamurabijevom zakoniku, a koji se primenjivao u pomorskoj trgovini na Mediteranu.

U vreme Rimskog carstva, a i kasnije, pominje se termin pomorskog zajma, koji se odobravao brodo vlasniku pre početka plovidbe i, ukoliko bi brod potonuo ili na neki način nestao, taj iznos se nije vraćao. Međutim, ukoliko bi se taj pomorski poduhvat uspešno završio, zajam se vraćao zajmodavcu sa visokom kamatom. Postojala su, takođe, religiozna udruženja, čiji su članovi uplaćivali određene iznose svakog meseca, pored iznosa za ulazak u društvo, kako bi u slučaju smrti nekog od njih solidarno snosili troškove sahrane.

U srednjem veku se dodatno učvrstila ideja o osiguranju kao kolektivnoj organizaciji, sa obavezom članova da se uzajamno pomažu u slučaju bolesti, smrti ili potrebne zaštite na putu. Međutim, može se reći da je pravi začetak modernog osiguranja nastao nakon velikog požara u Londonu iz 1666. godine, kada je izgorelo oko 13200 kuća. Godinu dana nakon toga formirano je prvo osiguravajuće društvo, pod nazivom The Insurance Office.

Stvaranjem osiguravajućih društava krajem 17. i tokom 18. veka, počinje naredna faza u razvoju osiguranja. Veliki značaj ima čuveni Evdard Lojd, koji je bio vlasnik kafane u kojoj su se sastajali brodo vlasnici, prodavci i kupci robe. Tokom vremena, to je postalo mesto sastanka zainteresovanih da osiguraju teret i brodove i onih zainteresovanih da pruže osiguravajuću zaštitu pomorskih poduhvata. Danas, Lloyd's predstavlja vodeće tržište poslova osiguranja i reosiguranja.

Pravi procvat osiguranje dostiže u 19., a posebno u 20. veku, kada postaje zasebna grana privrede. Zato je u savremenim uslovima privređivanja zapažen ogroman ekonomski i socijalni značaj osiguranja. Brojne su koristi osiguranja, kako za pojedinca, tako i za društvo u celini.

Imajući u vidu ulogu osiguranja sa aspekta pojedinca, osiguranje se može posmatrati kao mehanizam prenosa rizika i zamene malog izvesnog troška za veliki neizvestan gubitak (Marović i sar., 2006: 60). Kod pojedinaca, isplatom naknada iz osiguranja, rešavaju se pitanja njihovog zbrinjavanja, tako da se osnovna uloga osiguranja, u ovom slučaju, ogleda u zaštiti osiguranika i trećih lica. Putem osiguranja, pojedinac može obezbediti zaštitu svog i života trećih lica, kao i zaštitu svoje imovine. Na taj način, pojedinci smanjuju verovatnoću finansijskog gubitka, koji može biti izazvan nastankom štetnog događaja.

Pored pomenute direktne koristi za pojedince, osiguranje ima i druge koristi. Zahvaljujući postojanju osiguravajućeg pokrića pojedinci neće morati da imaju na raspolaganju relativno velike rezerve finansijskih sredstava za pokriće šteta koje mogu nastati, već ta sredstva mogu profitabilnije da angažuju na finansijskom tržištu, čime se indirektno doprinosi i razvoju finansijskog tržišta.

Takođe, poslovanje preduzeća u savremenoj tržišnoj privredi bez oslanjanja na zaštitne fondove iz osiguranja ne može se ni zamisliti. Naknadama štete nastalim tokom procesa privređivanja, osiguranje obnavlja radnu sposobnost privredne jedinice, omogućavajući joj savladavanje ekonomskih posledica štetnih događaja. Može se zaključiti da se ogroman značaj osiguranja ogleda u činjenici da ono obezbeđuje ekonomsku zaštitu osiguranicima, pravnim i fizičkim licima, od štetnih dejstava i poremećaja do kojih dolazi nastankom osiguranog slučaja ili ostvarenjem osiguranog rizika.

Sa društvenog stanovišta, osiguranje je ekonomski mehanizam koji umanjuje i eliminiše rizik putem kombinovanja dovoljnog broja homogenih izlaganja riziku u grupi, čime se gubici prevode u predvidive za grupu kao celinu. Društvene koristi osiguranja uključuju (Association of British Insurers, 2005):

- slobodu od onoga što bi bez postojanja osiguranja predstavljalo velike lične i poslovne prepreke, kao što su veća obazrivost, smanjena avanturističnost i produktivnost,
- sigurnost u kući i na poslu od nezgoda, kriminala, požara i rušilačkog dejstva prirodnih sila,
- bolje zdravlje koje se osiguranjem obezbeđuje putem investicija u zdravstvenu zaštitu i putem naglašavanja značaja rehabilitacije,

- prosperitet preko podrške preduzetničkoj energiji, inovativnosti i preuzimanju rizika,
- fleksibilnost time što je osiguranje bolje prilagođeno individualnim okolnostima i omogućava da društveni i ekonomski život manje zavisi od države.

Osiguranje je tesno povezano sa finansijskim sistemom jedne zemlje, jer se deo novčane akumulacije iz osiguranja usmerava u banke ili ulaže na finansijskom tržištu. Tri ključna stuba stabilnosti finansijskog tržišta Srbije čine Narodna banka Srbije, bankarski sistem i osiguravajuće kuće. Sektor osiguranja u Srbiji je, prema podacima za 2015. godinu, i dalje nerazvijen i, po stepenu razvijenosti, nalazi se znatno ispod proseka zemalja članica Evropske unije.

Danas je osiguranje u svetu, nakon nekoliko milenijuma razvoja i više faza, visoko razvijena društvena delatnost, koja nadoknađuje štete nastale usled dejstva rušilačkih prirodnih sila i mnogih drugih događaja. Kako bi mogli da opstanu i ispune svoju društvenu, ekonomsku i socijalnu ulogu, domaći osiguravači moraju u svom radu koristiti najnovija svetska naučna i praktična dostignuća u području osiguranja.

Konačno, osnovna svrha osiguranja je prenošenje rizika koje nalazimo u našem okruženju sa pojedinca na osiguravača (društvo za osiguranje) putem sklapanja ugovora o osiguranju. Na taj način pojedinac se štiti od opasnosti (rizika) koje mu mogu ugroziti život ili naneti štete na imovini, pri čemu je osnovna karakteristika tih eventualnih šteta da mogu, ali ne moraju nastati, jer su neizvesne i nezavisne od naše volje.

Kratak rezime sadržaja:

Čovek je oduvek pronalazio načine za zaštitu od različitih opasnosti, tako da se začeci osiguranja javljaju još u prvobitnoj ljudskoj zajednici. Tokom vremena, zajedno sa razvojem ljudskog društva, dolazi do postepenog razvoja različitih oblika osiguranja.

U savremenim uslovima privređivanja osiguranje ima ogroman ekonomski i socijalni značaj, tako da je to, pored razvoja osiguranja, predmet ovog poglavlja. Govorimo o brojnim koristima osiguranja, kako za pojedinca, tako i za društvo u celini. Kada je u pitanju pojedinac, osnovna uloga osiguranja ogleda se u zaštiti osiguranika i trećih lica. Sa društvenog stanovišta, osiguranje je ekonomski mehanizam koji umanjuje i eliminiše rizik putem kombinovanja dovoljnog broja homogenih izlaganja riziku u grupi, čime se gubici prevode u predvidive za grupu kao celinu.

Treba napomenuti, takođe, da je osiguranje tesno povezano sa finansijskim sistemom jedne zemlje. Danas je osiguranje u svetu, nakon nekoliko milenijuma razvoja i više faza, visoko razvijena društvena delatnost, koja nadoknađuje štete nastale usled dejstva rušilačkih prirodnih sila i mnogih drugih događaja.

Pitanja za proveru znanja:

1. Objasniti nastanak i razvoj osiguranja.
2. Objasniti koristi osiguranja za pojedinca.
3. Objasniti koristi osiguranja za društvo.
4. Koja je osnovna svrha osiguranja?

10. ELEMENTI OSIGURANJA

U osiguranju važe posebni principi i ono ima svoju jedinstvenu metodologiju, čiji su bitni elementi:

- rizik,
- premija osiguranja,
- osigurani slučaj,
- suma osiguranja,
- fondovi osiguranja.

Kako svaki od ovih elemenata zaslužuje posebnu pažnju, sledi njihov detaljni opis i objašnjenje.

10.1. Rizik

10.1.1. Definisane rizika

Neizvesnost i rizik imanentni su ljudskoj zajednici i javljaju se kao opšte karakteristike ljudskog života, nezavisno od stepena razvoja društva. Upravo iz tog razloga, čovek je dosta pažnje posvetio pronalaženju načina i metoda za sprečavanje nastanka štetnih događaja, kao i za ublažavanje njihovih posledica. Ostvarenje neželjenih događaja može se posmatrati sa više aspekata, a ono što je njima zajedničko jeste postojanje rizika:

- Sa opšteg stanovišta moguće su pojave sa posledicama koje pogađaju celokupnu nacionalnu ekonomiju (zemljotresi, poplave, razne bolesti, itd.);
- Sa stanovišta jednog preduzeća, moguće su pojave štetne po samo preduzeće, ali bez većeg uticaja na okolinu (povrede zaposlenih, materijalne štete usled požara, lom mašina, itd.) i
- Posmatrano sa aspekta pojedinca, veliki je broj mogućih štetnih događaja, koji mogu biti opasni, pa čak i tragični, po život pojedinca.

Jedan od osnovnih elemenata, bez kojeg osiguranje ne postoji, jeste rizik. Iako su vrste rizika brojne, ne postoji jedinstvena definicija rizika. Ekonomisti, teoretičari rizika, statističari i aktuari imaju različite koncepcije određenja pojma

rizika. Od najčešće pominjanih definicija, spomenućemo mišljenje da se pod rizikom podrazumeva nastupanje ekonomski štetnog događaja koji podrazumeva obavezu osiguravača da nadoknadi štetu u skladu sa uslovima osiguranja, odnosno da je rizik stanje u kojem postoji mogućnost negativnog odstupanja od poželjnog ishoda koji očekujemo ili kojem se nadamo. Ono što možemo zaključiti jeste da rizik predstavlja opasnost od nastupanja štetnog događaja, a u slučaju kada se on ostvari, tada je reč o određenom osiguranom slučaju.

Pored pomenutih, treba obratiti pažnju i na definiciju, po kojoj rizik predstavlja neizvesnost u pogledu ostvarenja moguće štete. Za razliku od neizvesnosti, kod koje nije moguće identifikovati uzrok nastanka i koja se često povezuje sa psihološkom reakcijom na odsustvo znanja o budućnosti, kod rizika je uzrok moguće identifikovati. Poznavanje uzroka koji doprinose povećanju verovatnoće nastanka štete veoma je značajno u upravljanju rizikom jer se ono primarno bazira na proceni verovatnoće ostvarenja određenog željenog ili neželjenog ishoda. Međutim, osim verovatnoće nastanka štete, za određenje rizika veoma je bitno poznavanje mogućih posledica ostvarenja nekog rizika, s obzirom da je određeni događaj rizičniji ukoliko postoji veći intenzitet štetnih posledica.

10.1.2. Elementi rizika

Postojanje rizika je osnovna pretpostavka postojanja potrebe za njegovim pokrićem putem osiguranja. Međutim, kako bi rizik bio ispunjen osiguranjem, mora da ima sledeće odrednice:

- Mogućnost nastanka događaja, odnosno mogućnost realizacije rizika (predmet osiguranja može biti samo ono što je moguće, odnosno samo moguć događaj može se osigurati);
- Mora da postoji neizvesnost nastanka događaja (u nekim slučajevima se uopšte ne zna da li će nastupiti, dok se u nekim zna da će nastupiti, na primer smrtni slučaj, ali se ne zna kad će do toga doći);
- Da predstavlja opasnost od realizovanja ekonomski štetnog događaja (šteta bez ekonomskih posledica ne uzima se u obzir sa stanovišta osiguranja);

- Rizik se mora ponavljati, odnosno ne sme biti izolovan (ponavljanje rizika omogućava njegovo praćenje i postavljanje određenih pravila za budućnost);
- Mora da bude nezavisan od volje osiguranika i drugih zainteresovanih lica (bitno je da nastanku osiguranog slučaja nije doprineo isključivo čovek svojom voljom, bez ikakve slučajnosti, jer u tom slučaju osiguranje ne važi);
- Da je dozvoljen zakonom, javnim poretkom i moralom (ne može se, na primer, osigurati brod koji prevozi krijumčarenu robu);
- Neophodna je disperzija rizika u prostoru i vremenu (broj stvarno pogođenih članova zajednice rizika mora biti mnogo manji u odnosu na ukupan broj članova zajednice kojima neka opasnost pretila na određenom prostoru i u određenom vremenu);
- Homogenost rizika (homogenost je uslov za tačnost statističkih obračuna, ali i uslov za ravnomernu raspodelu tereta).

10.1.3. Vrste rizika u osiguranju

U teoriji osiguranja, kao specifičnoj, možemo izdvojiti sledeće vrste rizika:

- objektivni i subjektivni rizici;
- dinamički i statički rizici;
- opšti i pojedinačni rizici;
- konstantni i varijabilni rizici;
- finansijski i nefinansijski rizici;
- čisti i špekulativni rizici, itd.

Objektivni i subjektivni rizici: Objektivni rizici su oni koji se dešavaju nezavisno od čovekovog rada i volje. Kako se objektivni rizik može meriti, ovaj koncept je izuzetno koristan za samog osiguravača. Subjektivni rizik se definiše kao nesigurnost bazirana na ljudskom mentalnom stanju i on se razlikuje od osobe do osobe. Ono što je takođe karakteristično za ovaj vid rizika, jeste da se subjektivni rizik ostvaruje pod uticajem čovekove volje i njegovih postupaka.

Dinamički i statički rizici: Dinamički rizici su oni koji nastaju zbog promena koje se dešavaju u ekonomiji, a koje mogu dovesti do finansijskih gubitaka. Statički rizici obuhvataju gubitke koji bi nastali čak i kada ne bi bilo promena u ekonomiji, a odnose se ne opasnosti iz prirode i nepoštenja pojedinaca. Nastanak statičkih rizika je uglavnom predvidiv, tako da su oni pogodniji za korišćenje u osiguranju u odnosu na dinamičke rizike.

Opšti i pojedinačni rizici: Opšti rizici su oni koji pogađaju čitavo društvo ili veliki broj ljudi, dok pojedinačni rizici pogađaju jedno ili manji broj lica.

Konstantni i varijabilni rizici: Kod varijabilnih rizika, verovatnoća realizacije se stalno menja, za razliku od konstantnih rizika, koje karakteriše nepromenljivost.

Finansijski i nefinansijski rizici: Neizvesnost može da obuhvata finansijski gubitak, ali i ne mora. Za osiguravajuća društva važni su samo rizici čije ostvarenje produkuje štete u finansijskom izrazu.

Čisti i špekulativni rizici: Čisti rizici predstavljaju okolnosti u kojima je moguć samo gubitak ili neće biti nikakvih efekata, dok špekulativni rizik podrazumeva situacije gde postoji mogućnost kako gubitka, tako i dobitka. Sa stanovišta osiguravajućih društava, razlika između čistih i špekulativnih rizika je značajna, tako da je ova podela rizika najvažnija u oblasti osiguranja. Kako se pojedinci dobrovoljno izlažu špekulativnom riziku sa ciljem ostvarenja dobitka, osiguranje se ne bavi zaštitom pojedinaca od ove vrste rizika.

Špekulativni rizik je mnogim pojedincima privlačan. Izvesno je da kockari više vole neizvesnost rizika od izvesnosti nekockanja. U suprotnom oni se ne bi kockali (Marović i sar., 2006: 54). Takođe, kupovina hartija od vrednosti na berzi predstavlja preuzimanje špekulativnog rizika u cilju ostvarenja profita ako dođe do rasta cena akcija, na primer, ali se može ostvariti i gubitak ukoliko dođe do pada cena akcija.

Razlikovanje čistih i špekulativnih rizika je ključno sa aspekta osiguranja, jer je uobičajeno da se samo čisti rizici prihvataju u osiguravajuće pokriće. Konačno, zakon velikih brojeva nije moguće primeniti na špekulativne rizike sa istim stepenom uspešnosti kao što je to slučaj sa čistim rizicima.

Kao što je već napomenuto, pod čistim rizikom se podrazumeva situacija u kojoj postoji samo mogućnost ostvarenja štete ili nikakva šteta. Dakle, postojanje čistog rizika može imati samo neutralan ili negativan ishod. U okviru čistih rizika, možemo razlikovati:

- lične rizike;
- imovinske rizike;
- rizike odgovornosti i
- rizike zbog grešaka drugih.

U lične rizike spadaju prevremena smrt, zavisnost usled starosti, bolest ili nesposobnost, kao i nezaposlenost. Dakle, lični rizici su oni kod kojih postoji mogućnost gubitaka prihoda ili druge imovine pojedinca usled gubitka sposobnosti da se prihod zaradi.

Kada je reč o imovinskim rizicima, tu postoji mogućnost da imovina fizičkih i pravnih lica bude uništena ili ukradena. Ovde postoje dva slučaja, gde vlasnik imovine može biti izložen neposrednim i posrednim gubicima. Neposredni gubitak predstavlja vrednost uništene ili ukradene imovine, dok posredni gubitak predstavlja gubljenje prihoda koji bi se stekli korišćenjem te imovine.

Rizici odgovornosti obuhvataju mogućnost gubitka imovine ili budućeg prihoda nastalu namernim ili nenamernim kršenjem prava drugih (saobraćajne nezgode nastale nepoštovanjem propisa).

I konačno, rizici zbog grešaka drugih, predstavljaju mogućnost nastanka gubitaka ili propuštenih dobitaka, usled neizvršavanja preuzetih obaveza (na primer propust izvođača radova da izvrši građevinske radove kako je predviđeno).

10.1.4. Upravljanje rizikom u osiguranju

Upravljanje rizikom definiše se kao proces identifikacije čistih rizika sa kojima se susreće osiguravajuća organizacija, kao i proces sagledavanja i primene metoda za sprečavanje ostvarivanja ovih rizika. U okviru osiguravajućih društava posluju specijalne službe koje se bave upravo upravljanjem rizikom.

Jedna od novijih definicija, termin upravljanje rizicima poistovećuje sa utvrđivanjem intenziteta izloženosti neke organizacije gubitku, kao i određivanjem najboljeg metoda upravljanja za sprečavanje nastanka gubitka (Rejda, 2005: 113). U okviru procesa upravljanja rizikom, mogu se izdvojiti pet faza:

1. Identifikacija rizika;
2. Ocena rizika;
3. Izbor metoda za upravljanje rizikom;
4. Primena izabrane metode za upravljanje rizikom;
5. Procena i ponovno ispitivanje.

1) Prva faza u procesu upravljanja rizikom jeste identifikacija rizika, jer za uspešno upravljanje rizikom potrebno je najpre njihovo određenje. U ovoj fazi, analizom se dolazi do podataka o rizicima, kojima je subjekt izložen. Najpre se utvrđuju vrste rizika kojima je određeni subjekt izložen (to može biti rizik od gubitka poslovnog prihoda, rizik u vezi sa radnom snagom, rizik od odgovornosti, rizik od kriminala, međunarodni rizik). Nakon toga se definiše identifikovan rizik i vrši sistematizacija uzroka i posledica ostvarenog rizika. U zavisnosti od vrste identifikovanog rizika, osiguravajuće društvo primenjuje odgovarajući postupak za sprečavanje ili ublažavanje gubitka.

Rizici mogu poticati iz raznih izvora i za njihovu identifikaciju potreban je sveobuhvatni informacioni sistem, koji obezbeđuje stalni priliv informacija o promenama.

2) Nakon identifikovanja, vrši se ocena rizika, tako što se procenjuje učestalost i intenzitet rizika na bazi podataka o kretanju šteta u prošlosti. Procena rizika obuhvata analizu verovatnoće ostvarenja i intenziteta štetnih posledica ostvarenja rizika kojima je izložena kompanija ili pojedinac. Prioriteti u upravljanju rizikom mogu biti određeni putem listi, tabelarno ili grafičkim pozicioniranjem događaja u smislu njihovog finansijskog uticaja i verovatnoće ostvarenja. U ovoj fazi obavlja se procena učestalosti gubitaka, koja pokazuje verovatan broj gubitaka tokom nekog vremenskog perioda, kao i procena ozbiljnosti gubitka, koja pokazuje verovatnu vrednost gubitka koji se može dogoditi.

Nakon toga, rizici se svrstavaju u neku od sledećih kategorija:

- nevažne,
- važne i
- kritične rizike.

U okviru grupe nevažnih rizika, svrstavaju se oni rizici kod kojih se mogući gubici mogu nadoknaditi iz postojeće aktive ili tekućeg prihoda. Za

razliku od njih, kod važnih rizika iako mogući gubici ne bi doveli do bankrotstva, postoji potreba za zaduživanjem, odnosno pozajmljivanjem tuđih sredstava, kako bi bilo moguće nastaviti poslovanje. Kritični rizici su oni koji dovode do bankrotstva preduzeća. Zbog toga je vrlo važno preventivne postupke usmeravati na kritične i važne rizike, ali svakako ne treba zapostaviti ni nevažne rizike.

3) U sledećoj fazi obavlja se izbor metoda za upravljanje rizikom, gde se, primenom određenih postupaka, na adekvatan način pristupa identifikovanim i procenjenim rizicima. Osnovne metode upravljanja rizikom su:

- Izbegavanje rizika;
- Zadržavanje rizika;
- Transfer rizika;
- Kontrola rizika;
- Osiguranje.

Izbegavanje rizika predstavlja pasivan postupak i uglavnom je ograničen na predvidive rizike. Međutim, nije uvek moguće izbeći sve rizike, niti je razumno izbeći sve rizike.

Nasuprot ovoj metodi, stoji metoda zadržavanja rizika, koja podrazumeva pokrivanje gubitka od strane samog preduzeća, koje je taj gubitak i ostvarilo. Inače, ovo je najčešće korišćena metoda upravljanja rizikom. Neophodna sredstva za pokriće gubitka obezbeđuju se iz tekućih prihoda, iz rezervi za pokriće rizika ili iz kreditnih linija.

Transfer (prenos) rizika podrazumeva metodu upravljanja rizikom prenošenjem rizika, kao i njegovih potencijalnih finansijskih posledica na neku drugu stranu ili učesnika. Primer za to je hedžing, gde se pojedinac štiti od rizika promene cene nekog instrumenta, kupujući ili prodajući drugi instrument čija se cena menja u suprotnom smeru, ali i lizing opreme.

Kontrola rizika je skup metoda za minimiziranje gubitka, u okviru kojih je moguće razlikovati preventivne mere i redukcione metode. Mere čiji je primarni cilj smanjenje frekvencije šteta nazivaju se preventivne mere, dok se akcije usmerene na kontrolu njihovog intenziteta nazivaju redukcionim metodama.

Osiguranje predstavlja klasičan postupak nadoknade gubitaka korišćenjem usluga osiguravajućih društava. Najpre se obavlja odabir

osiguravajućeg pokrivača i izbor osiguravajuće kompanije, zatim se uzimaju u obzir uslovi osiguranja, relevantne informacije o zaključenom poslu osiguranja i vrši se periodično preispitivanje programa osiguranja.

4) Naredna faza podrazumeva primenu izabrane metode za upravljanje rizikom, gde u stvari kompanija preduzima određene aktivnosti, kako bi njena primena bila što efikasnija.

5) Poslednja faza je procena i ponovno ispitivanje postupaka upravljanja rizikom. Ove aktivnosti omogućavaju preispitivanje donetih odluka, odnosno utvrđivanje da li su izabrane metode za upravljanje rizikom bile adekvatne. Ovo mora biti stalna funkcija, kako bi se izbegle greške i eventualne štete.

10.2. Premija osiguranja

Premija osiguranja, kao jedan od elemenata osiguranja, predstavlja cenu rizika za koji osiguravajuća društva obezbeđuju osiguravajuću zaštitu. Ona u sebi sadrži cenu koštanja osiguranja, odnosno cenu usluga osiguravača. Najjednostavnije rečeno, premija osiguranja je iznos koji osiguranik uplaćuje osiguravajućem društvu. Fondovi formirani na osnovu uplaćenih premija, služe kao izvor novčanih sredstava za isplatu osiguranih suma.

Termin premija potiče, po nekim autorima, od latinske reči *praemium*, što znači nagrada, a po drugima od latinske reči *primum* što znači prvi. Ako se ima u vidu obaveza ugovarača osiguranja da prvi uplati premiju, onda je adekvatnije drugo tumačenje pojma premije. Premija je svakako bitan element osiguranja i, u osnovi, predstavlja stvaranje novčanih sredstava za obnovu uništene imovine, odnosno za isplatu osiguranih suma.

Po nekim autorima, premija predstavlja cenu rizika. Međutim, nije samo rizik element koji definiše i određuje visinu premije. Pored rizika, kao najznačajnijeg elementa, na visinu premije utiče i veličina osigurane sume, dužina trajanja osiguranja i kamatna stopa sa kojom se plasiraju sredstva osiguravajućeg fonda. Visina premije je direktno srazmerna veličini rizika, vrednosti osigurane sume i dužini trajanja osiguranja, a obrnuto srazmerna visini kamatne stope sa kojom se plasiraju sredstva osiguravajućeg fonda.

Premiju možemo posmatrati sa dva stanovišta. Ukoliko imamo u vidu osiguranika, premija predstavlja sumu novca koju osiguranik plaća osiguravaču. Sa stanovišta osiguravača bruto premija sastoji se iz nekoliko elemenata, tačnije ona u sebi sadrži funkcionalnu premiju i režijski dodatak.

Funkcionalnu premiju čine tehnička premija i sredstva za preventivu. Tehnička premija služi za izvršenje obaveza po osnovu osiguranja i za stvaranje rezervi, dok se sredstva za preventivu koriste za sprovođenje preventivnih i represivnih mera kod osiguranika. Režijski dodatak služi za pokriće troškova osiguravajućeg društva, kao što su materijalni i nematerijalni troškovi, lična primanja zaposlenih, itd.

Za razliku od proizvodnih delatnosti, gde cenu koštanja čine stvarni utrošci elemenata procesa proizvodnje, u osiguranju se cena koštanja utvrđuje kao proizvod sledećih verovatnoća: verovatnoće nastanka štetnog događaja i verovatnoće intenziteta štete prilikom nastanka tog događaja.

Formula, kojom se predstavlja premija osiguranja, predstavlja zbir cene koštanja, cene usluga i rezerve sigurnosti:

$$P = C_k + C_u + R$$

pri čemu je P – premija osiguranja, C_k – cena koštanja, C_u – cena usluga i R – rezerve sigurnosti.

Kako se iznos cene koštanja utvrđuje na osnovu verovatnoće nastanka i intenziteta štete, za određenje visine premije koristi se račun verovatnoće i zakon velikih brojeva. Pomoću primene metoda aktuarske matematike i statističkih podataka o rizicima, utvrđuju se tarife premija.

Na visinu premije utiče i primena sistema bonusa i malusa, zaključivanje višegodišnjeg ugovora o osiguranju, kao i učešće osiguranika u manjim štetama (franšiza), tako da sledi detaljnije pojašnjenje ovih pojmova.

10.2.1. Bonus i malus

Bonus u osiguranju predstavlja specifičnu vrstu popusta. On označava „vraćanje“ izvesnog dela premije za ostvaren jednogodišnji ili višegodišnji rezultat, odnosno utiče na regulaciju visine tarifa premija osiguranja prilikom obnove osiguranja. Ukoliko osiguranik uopšte nije imao štetu, ili nije imao štetu u određenom iznosu, osiguravač mu umanjuje premiju, odnosno „vraća“ deo premije od one predviđene tarifom.

Ovaj oblik popusta najčešće srećemo kod kasko osiguranja, dok se kod obaveznog osiguranja može odobriti unapred za sledeću godinu osiguranja. Na taj način se premija prilagođava pojedinačnom riziku, budući da je iz iskustva

dokazano da osiguranici, kojima je odobren bonus, imaju daleko manji broj šteta od ostalih osiguranika.

Za razliku od bonusa, malus je doplata koja se zaračunava onim osiguranicima koji su u proteklom periodu imali određeni broj šteta. Dakle, to je dodatak koji uvećava premiju osiguranja.

Konkretno, malus se zaračunava onim osiguranicima koji su u prethodnom razdoblju imali nedozvoljen broj šteta, ili su sami prouzrokovali neke od tih šteta, a visina malusa se određuje u zavisnosti od vrednosti neplaniranih šteta, odnosno šteta koje prekoračuju predviđeni broj.

Malus se primenjuje u osiguranju motornih vozila gde se obračunava u zavisnosti od broja šteta, i predstavlja kaznenu meru kao način za upravljanje pojedinačnim rizikom u osiguranju.

10.2.2. Franšiza

Franšiza predstavlja još jedan način za upravljanje rizikom, i ona se ugovara prilikom zaključenja ugovora o osiguranju. Radi se o posebnoj vrsti zajedničkog osiguranja, gde osiguranik iz sopstvenih sredstava pokriva određeni deo štete. Taj deo štete se ugovara kao određeni novčani iznos ili postotak od nastale štete pokrivena osiguranjem. Pomoću franšize snižava se visina premije, koju osiguranik plaća.

U zavisnosti od vrste osiguranja, uslova i tarife premija, zavisi i karakter franšize. Franšiza kao ugovoreni iznos učešća osiguranika u šteti može biti:

- integralna franšiza - učešće u šteti u određenom iznosu, ugovoreni samopridržaj osiguranika;
- odbitna franšiza- kada osiguravač učestvuje u naknadi štete samo ako je prešla određeni ugovoreni apsolutni iznos ili
- agregatna franšiza – učešće osiguranika u šteti je prisutno sve dok visina ukupnih odbitaka ne dostigne određeni iznos na godišnjem nivou.

Najčešće se sreće kod osiguranja imovine, zdravstvenog osiguranja i kod osiguranja motornih vozila, a nikada kod životnog osiguranja i kod osiguranja od lične odgovornosti.

Osnovna svrha ugovaranja franšize je da se osiguranik stimuliše da preduzme sve što je u njegovoj moći da do štete ne dođe ili da ona bude što manja.

10.2.3. Zakon velikih brojeva

Već je napomenuto da se statističke metode koriste u proračunima vezanim za ostvarivanje rizika, i to tako što se premija osiguranja utvrđuje uz normalnu igru zakona velikih brojeva.

Činjenica da se osiguravači usuđuju da u velikim količinama preuzimaju rizike od kojih se potrošači i sva ostala preduzeća, po mogućnosti, žele osloboditi, bazira se na jednom specifičnom fenomenu koji nazivamo zakonom velikih brojeva (Gurtler, 1946: 900).

On se primenjuje u situacijama kada se veliki broj slučajnih ishoda u dužem vremenskom periodu namerava proglasiti pravilom, odnosno zakonitošću.

Neophodan uslov za primenu zakona velikih brojeva u osiguranju je postojanje što većeg broja rizika. Vršiti se grupisanje mase rizika u nekoliko skupova srodnih rizika i vremenom se, ono što je slučajno, odnosno karakteristično za pojedine rizike, sve manje ističe, tako da slučajnost postaje zakon.

Zakon velikih brojeva se matematički izražava na sledeći način:

$$| r/n - p |$$

Dakle, ako se u nizu od n eksperimenata, događaj, sa verovatnoćom p pojavi r puta, tada će verovatnoća apsolutne vrednosti razlike količnika r/n i p biti manja od proizvoljnog malog pozitivnog broja koji teži ka jedinici, uz uslov da se broj eksperimenata n neograničeno povećava.

Odnosno, zakon velikih brojeva nalaže da kod vrlo velikog broja eksperimenata, odnos broja r (događaja koji pri tome nastaju) i broja n (izvršenih eksperimenata), teži verovatnoći događaja u iznosu p (Marović i sar., 2006: 34).

Zakon velikih brojeva ima veliki značaj u oblastima gde se sreće ogroman broj posmatranih jedinica, što posebno dolazi do izražaja u osiguranju, gde se ne bi moglo raditi bez statistike i zakona velikih brojeva.

10.2.4. Tehnički rezultati

Tehnički rezultat, kao jedan od najvažnijih pojmova u osiguranju, podrazumeva ostvareni finansijski rezultat, odnosno razliku između ostvarenih prihoda od premija i rashoda od nastanka šteta. On je veoma bitan, kako za osiguravača, tako i za osiguranika.

Osiguravač ne može dugoročno da posluje sa negativnim tehničkim rezultatom, jer bi to značilo da je iznos koji isplaćuje po osnovu šteta veći od iznosa koji ubira po osnovu premija. On može da se prati po više aspekata, a najčešće se iskazuje po granama osiguranja. Osiguravajuće društvo svoju poslovnu politiku definiše na osnovu ostvarenog tehničkog rezultata. Pored osiguravača, tehnički rezultat bitan je i za osiguranika, jer može odabrati optimalno osiguravajuće pokriće, na osnovu praćenja tehničkog rezultata.

Uspešno upravljanje osiguravajućim društvom zahteva obaveznu primenu određenih zaštitnih postupaka kao što su: prikupljanje podataka i proveru osiguranika, određivanje premija na osnovu izloženosti riziku, primenu restriktivnih odredbi, sprečavanje prevare, uvođenje franšize, ograničavanje iznosa osiguranja i otkazivanje osiguranja (Komnenić, 2006: 129).

U osiguranju postoje dva osnovna oblika tehničkog rezultata i to:

1. Tekući tehnički rezultat i
2. Merodavni tehnički rezultat.

Tekući tehnički rezultat izračunava se kao količnik likvidiranih šteta u tekućoj godini i fakturisane tehničke premije u tekućoj godini, nakon čega se taj iznos pomnoži sa 100. Na taj način dobija se procenat ostvarenog tehničkog rezultata. Ovde treba imati u vidu da se ne uzimaju u obzir isplaćene, već samo likvidirane štete, kao ni naplaćena, već fakturisana premija.

$$\text{Tekući tehnički rezultat} = \frac{\text{Likvidirane štete u tekućoj godini}}{\text{Fakturisana tehnička premija u tekućoj godini}} \times 100$$

Zbog pomenutih činjenica, značajnije je utvrditi visinu merodavnog tehničkog rezultata, koji predstavlja odnos merodavnih šteta i merodavne

tehničke premije, nakon čega se taj količnik množi sa 100. Na taj način dobija se odgovarajući procenat.

$$\text{Merodavni tehnički rezultat} = \frac{\text{Merodavne štete}}{\text{Merodavna tehnička premija}} \times 100$$

Merodavne štete se izračunavaju u dva koraka. Najpre se saberu iznosi rezervisanih šteta prenetih iz prethodne godine i iznosi prijavljenih i likvidiranih šteta iz tekuće godine. Potom se od tog zbira oduzmu iznosi prijavljenih a nelikvidiranih šteta u tekućoj godini, koje su rezervisane na kraju godine.

Slično tome, visina merodavne premije se izračunava sabiranjem prenesenih premija iz prethodne godine i fakturisanih premija iz tekuće godine, a zatim oduzimanjem od tog zbira vrednost premija koje se prenose u narednu godinu.

10.3. Osigurani slučaj

Osigurani slučaj je događaj koji predstavlja ostvarenje rizika koji je obuhvaćen osiguranjem. Odnosno, to je događaj unapred predviđen ugovorom o osiguranju ili zakonom, čijim nastupanjem nastaje glavna obaveza osiguravača da isplati naknadu iz osiguranja.

Iz definicije se može uočiti razlika između rizika i osiguranog slučaja. Za razliku od rizika, koji predstavlja opasnost da će se desiti neki ekonomski štetan događaj, osigurani slučaj je zapravo realizacija rizika, odnosno ostvarenje tog događaja.

Pojam osiguranog slučaja određuje se u polisi ili u opštim uslovima osiguranja. U opštim uslovima za osiguranje imovine daje se sledeća definicija osiguranog slučaja: smatra se da je u osiguranju stvari nastao osigurani slučaj onog trenutka kada se jedna od osiguranih opasnosti, iznenada i neočekivano, počela da ostvaruje na osiguranoj stvari i da je oštećuje. Nastankom osiguranog slučaja, nastaje i obaveza osiguravača da isplati naknadu. U imovinskom osiguranju osigurani slučaj može biti požar, zemljotres, oluja, grad, poplava, havarija, itd. U osiguranju lica osigurani slučaj je doživljenje određene starosti, smrt, povreda, itd.

Osigurani slučaj mora unapred da bude predviđen uslovima osiguranja. On mora da se desi u određenom vremenu, na određenom mestu i sa određenim posledicama. Potrebno je, dakle, da bude predviđeno:

1. vreme ostvarenja osiguranog slučaja;
2. mesto ostvarenja osiguranog slučaja;
3. uzročna veza između predviđenog događaja i štete koja se ostvarila;
4. obaveza osiguranika kod nastanka osiguranog slučaja.

Kada je u pitanju vreme ostvarenja osiguranog slučaja, bitno je da je ostvarenje događaja sa štetnim posledicama počelo u vremenu koje je obuhvaćeno osiguranjem. Takođe, može se uzeti da je osigurani slučaj nastupio samo ako je nastao u mestu predviđenom ugovorom, na šta upućuju i opšti uslovi osiguranja. Realizovanjem rizika koji je pokriven osiguranjem mogu da nastupe različite posledice. Sve one ne predstavljaju osigurani slučaj, odnosno, samo neke od njih mogu se smatrati osiguranim slučajem. Na strani osiguranika osigurani slučaj povlači jednu obavezu zajedničku svim vrstama osiguranja: prijavljivanje događaja i preduzimanje mera za smanjivanje štetnih posledica i sprečavanje njihovog daljeg širenja.

10.4. Suma osiguranja

Kada je reč o imovinskom (neživotnom) osiguranju, suma osiguranja predstavlja najveći mogući iznos naknade i obično je jednaka vrednosti osigurane stvari. U načelu, njena visina zavisi od vrednosti nastale štete, ali ne može biti veća od vrednosti osigurane stvari. Određena je ugovorom o osiguranju ili zakonom.

Kod imovinskih osiguranja naknada štete određuje se na osnovu sledećih elemenata:

- suma osiguranja;
- visina pretrpljene štete i
- vrednost osigurane stvari.

Suma osiguranja predstavlja jednu od važnijih ugovornih odredbi, na kojoj se bazira veliki deo imovinskih osiguranja.

Međutim, najveći značaj osigurana suma ima kod osiguranja lica, odnosno kod životnog osiguranja. Ovde je reč o naknadi štete, koja se

izjednačava sa naknadom koju osiguravač isplaćuje osiguraniku kada nastupi osigurani slučaj. Iznos ove sume može biti zakonom regulisan (kod osiguranja iz odgovornosti) ili se javlja kao rezultat dogovora ugovornih strana (kod dobrovoljnih osiguranja), u zavisnosti od vrste osiguranja.

U slučaju nastanka osiguranog slučaja, osiguraniku ili korisniku osiguranja isplaćuje se osigurana suma i ona predstavlja bitan element ugovora o osiguranju.

Dakle, osigurana suma je postojana, a suma osiguranja je promenljiva veličina. Ovde je vrlo važno podvući razliku između ova dva termina. Termin „suma osiguranja“ koristi se u imovinskom osiguranju, a termin „osigurana suma“ u osiguranju lica. Visina osigurane sume je odvojena od stvarno pretrpljene štete (koja se i ne može precizno utvrditi, jer je reč o osiguranju lica), za razliku od sume osiguranja, koja direktno zavisi od nastale štete na osiguranoj imovini.

10.5. Fondovi osiguranja

Za nadoknadu štete, osiguravajuće društvo mora da poseduje određene fondove. Osnovni zadatak tehničke organizacije osiguranja ogleda se u ostvarivanju ravnoteže osiguravajućeg fonda. Da bi se to postiglo potrebno je proceniti ukupan iznos novčanih sredstava koji u toku godine treba da uđe u taj fond, kako bi se mogle namiriti nastale štete i stvoriti neophodne rezerve.

Osiguravajuća organizacija sredstva stiče na tri načina:

- uplatom osnivača,
- iz premije osiguranja i
- iz ostvarenog dobitka.

Kako bi mogla da odgovore svojim obavezama, osiguravajuća društva moraju raspolagati određenim fondovima i rezervama: početni fond sigurnosti, rezerve sigurnosti, matematička rezerva, rezerve šteta, fond masovnih i katastrofalnih šteta, fond preventive iz dobitka i dr. Ovaj deo poslovanja je pod strogim državnim nadzorom.

Velike katastrofe dešavaju se vrlo često, tako da se za pokrivanje šteta nastalih posle ovih katastrofa formiraju fondovi za katastrofe, kao deo tehničkih rezervi. Ova sredstva služe za nadoknade šteta koje su izazvale prirodne sile (poplava, požar).

Kod imovinskih osiguranja stvaraju se rezerve sigurnosti, koje se koriste u situacijama kada nastane veći broj šteta od očekivanih ili u slučaju velikih katastrofalnih šteta. Ova sredstva prikupljaju se u godinama kada osiguravač ima pozitivan finansijski rezultat.

Matematička rezerva formira se kod osiguranja života, odnosno osiguranja od nezgoda i to od dela naplaćene premije, koji je namenjen isplati obaveza koje će dospeti.

Oba pomenuta fonda imaju istu primarnu funkciju, a to je nadoknada štete, a sekundarna funkcija ogleda se u plasmanu novčanih sredstava kao podrška odvijanju tokova reprodukcije.

Kratak rezime sadržaja:

U ovom poglavlju obrađeni su elementi osiguranja, gde se kao najvažniji izdvajaju: rizik, premija osiguranja, osigurani slučaj, suma osiguranja i fondovi osiguranja. Pod rizikom se podrazumeva nastupanje ekonomski štetnog događaja koji podrazumeva obavezu osiguravača da nadoknadi štetu u skladu sa uslovima osiguranja. Razlikujemo objektivne i subjektivne rizike, dinamičke i statičke, opšte i pojedinačne rizike, konstantne i varijabilne, finansijske i nefinansijske rizike, kao i čiste i špekulativne rizike. U okviru procesa upravljanja rizikom, mogu se izdvojiti pet faza: identifikacija rizika, ocena rizika, izbor metoda za upravljanje rizikom, primena izabrane metode za upravljanje rizikom i procena i ponovno ispitivanje.

Premija osiguranja, kao jedan od elemenata osiguranja, predstavlja cenu rizika za koji osiguravajuća društva obezbeđuju osiguravajuću zaštitu. Osigurani slučaj je događaj koji predstavlja ostvarenje rizika koji je obuhvaćen osiguranjem. Odnosno, to je događaj unapred predviđen ugovorom o osiguranju ili zakonom, čijim nastupanjem nastaje glavna obaveza osiguravača da isplati naknadu iz osiguranja. Suma osiguranja predstavlja jednu od važnijih ugovornih odredbi, na kojoj se bazira veliki deo imovinskih osiguranja, ali najveći značaj osigurana suma ima kod osiguranja lica, odnosno kod životnog osiguranja. Osiguravajuća organizacija sredstva stiže na tri načina, i to uplatom osnivača, iz premije osiguranja i iz ostvarenog dobitka. Kako bi mogla da odgovore svojim obavezama, osiguravajuća društva moraju raspolagati određenim fondovima i rezervama.

Pitanja za proveru znanja:

1. Definicija rizika.
2. Navesti elemente rizika.
3. Koje vrste rizika u osiguranju možemo izdvojiti?
4. Vrste čistih rizika.
5. Navesti faze upravljanja rizikom.
6. Definisati premiju osiguranja.
7. Objasniti formulu za izračunavanje premije osiguranja.
8. Šta je bonus?
9. Šta je malus?
10. Šta je osiguravajuća suma?
11. Objasniti razliku između sume osiguranja i osigurane sume.

11. SUBJEKTI OSIGURANJA

Subjekti osiguranja mogu biti različita fizička ili pravna lica, koja na neki način imaju veze sa osiguranjem. Osiguravajuću zaštitu imovine i lica pružaju osiguravači, koji se osnivaju i posluju u različitim formama, ali sa istom funkcijom. Osiguranik je lice koje pokazuje interes za osiguravajućom zaštitom, a pored ovog lica pominju se i ugovarač osiguranja, kao i korisnik osiguranja.

Pored ova dva osnovna subjekta u osiguranju, prisutni su i osigurano lice, nosilac stvarnih prava na osiguranoj stvari, treće oštećeno lice kod osiguranja od odgovornosti, kao i zastupnici i posrednici.

11.1 Osiguravači

Osiguravač je pravno lice koje se pojavljuje kao strana u ugovoru o osiguranju, koja se obavezuje da će nadoknaditi štetu, tj. isplatiti ugovorenu vrednost osiguranja kada nastane osigurani slučaj. Dakle, osiguravač preuzima obavezu zaštite osiguranika od rizika, za određenu cenu, odnosno premiju. Ukoliko dođe do ostvarenja rizika, odnosno nastupanja osiguranog slučaja, osiguravač ima obavezu da isplati naknadu iz osiguranja osiguraniku.

Može se reći da se osiguravač javlja kao posrednik u procesu transfera rizika između ugroženih i zaista pogođenih osiguranika, tj. kao vrsta punomoćnika osiguranika (Kočović i sar., 2010: 65).

Funkcija osiguranja je u svetu skoro ista ili slična, ali organizacija osiguravača se razlikuje, pre svega u zavisnosti od društveno – političkog sistema jedne zemlje.

U svetu postoji veliki broj osiguravajućih društava čija vrednost pruženih osiguravajućih usluga, odnosno prikupljenih premija osiguranja prevazilazi nacionalne dohotke nekih zemalja. Postoje mnogi kriterijumi na osnovu kojih se lista vodećih osiguravajućih kompanija u svetu može dobiti, kao što su: tržišna kapitalizacija, prihod, dobit, geografska oblast, sredstva, itd.

Prema podacima statističkog portala „Statista“, u martu 2016. godine, rang lista top osiguravača u svetu, prema kriterijumu ostvarene tržišne kapitalizacije, izgleda kao u Tabeli 11. Berkshire Hathaway najveći je osiguravač na svetu u 2016. godini, sa tržišnom kapitalizacijom od 346,5 milijardi dolara (The Statistic Portal „Statista“, 2016).

**Tabela 11: Vodeće osiguravajuće kompanije u svetu u 2016. godini
(iskazano u milijardama dolara)**

Rang	Kompanija	Tržišna kapitalizacija	Država
1	Berkshire Hathaway	346,5	SAD
2	China Life Insurance	91,56	Kina
3	Ping An Insurance	87,29	Kina
4	Allianz	74,26	Nemačka
5	AIA Group	66,75	Hong Kong
6	American International Group	60,94	SAD
7	AXA	58,94	Francuska
8	Chubb Ltd	55,17	Švajcarska
9	Prudential PLC	48,1	Velika Britanija
10	Metlife	48,02	SAD

Izvor: The Statistic Portal „Statista“, Available at:
<http://www.statista.com/statistics/431547/leading-insurance-companies-worldwide-by-market-cap/>

Prema podacima Narodne Banke Srbije, u 2015. godini u Srbiji je poslovalo 24 društava za osiguranje. Posmatrano prema vlasničkoj strukturi kapitala od 24 društva za osiguranje, 18 je u većinskom stranom vlasništvu. U Tabeli 12 data je rang lista najvećih osiguravajućih društava u Srbiji, u 2015. godini, prema kriterijumu bilansne sume (Narodna Banka Srbije, 2016).

Ako se posmatra obim poslovanja sektora osiguranja, meren bilansnom sumom društava za osiguranje u Srbiji, može se uočiti da postoji povećanje u odnosu na 2014. godinu. Navedena društva za osiguranje u Tabeli 12 učestvuju sa 76,6% u ukupnoj bilansnoj sumi svih društava za osiguranje, koja posluju na teritoriji Republike Srbije.

Tabela 12: Vodeća društva za osiguranje u Srbiji, u 2015. godini (iskazano u milionima dinara)

Rang	Društvo za osiguranje	Iznos	Učešće
1	Generali	43709	24,5%
2	Dunav	31774	17,8%
3	Wiener	24762	13,9%
4	Grawe	20871	11,7%
5	DDOR	15332	8,6%

Izvor: Narodna Banka Srbije, Sektor osiguranja u Srbiji – izveštaj za 2015. godinu, Dostupno na: http://www.nbs.rs/internet/latinica/60/60_6/izvestaji/izv_IV_2015.pdf

Osiguravajuća društva razlikuju se prema raznim kriterijumima, ali ovde ćemo izdvojiti njihovu podelu prema vrsti proizvoda i prema obliku vlasništva.

11.1.1. Vrste osiguravajućih društava prema proizvodu

Osiguravajuća društva se prema predmetu poslovanja mogu podeliti na:

- Društva za životno osiguranje, koja izdaju ugovore životnog osiguranja, penzijska i zdravstvena, kao i osiguranja u slučaju nezgoda,
- Društva za osiguranje imovine i odgovornosti, koja osiguravaju sve oblike imovine i nezgoda i
- Društva zdravstvenog osiguranja i osiguranja od nezgoda, koja su specijalizovana samo za zdravstveno osiguranje i osiguranje od nezgoda.

11.1.2. Vrste osiguravajućih društava prema obliku vlasništva

Iako, u suštini ne postoje velike razlike između osiguravača u svetu i kod nas, ipak postoje neke specifičnosti. Zbog toga ćemo ovde usmeriti pažnju na položaj osiguravača u našoj zemlji, čiju funkciju obavljaju:

1. Akcionarsko društvo za osiguranje i
2. Društvo za uzajamno osiguranje.

Akcionarsko društvo za osiguranje: Prema Zakonu o osiguranju ("Sl. glasnik RS", br. 55/2004, 70/2004 - ispr., 61/2005, 61/2005 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 101/2007, 63/2009 - odluka US, 107/2009, 99/2011, 119/2012, 116/2013 i 139/2014 - dr. zakon) delatnost osiguranja obavlja društvo za osiguranje koje je dobilo dozvolu nadležnog organa za obavljanje te delatnosti, kao i ogranak stranog društva za osiguranje koje je dobilo dozvolu nadležnog organa za obavljanje te delatnosti. Društvo za osiguranje osniva se kao akcionarsko društvo ili društvo za uzajamno osiguranje i može obavljati samo delatnost osiguranja.

Najveći broj privrednih subjekata koji pružaju usluge osiguranja osniva se u formi akcionarskih društava.

Društvo za osiguranje osnovano u ovoj formi jeste društvo koje osnivaju dva ili više pravnih i fizičkih lica u svojstvu akcionara, radi obavljanja delatnosti osiguranja, čiji je osnovni kapital utvrđen i podeljen na akcije. Prema Zakonu, akcionarsko društvo za osiguranje može obavljati samo poslove jedne ili više vrsta osiguranja, u okviru iste grupe osiguranja ili samo poslove reosiguranja. To je društvo kapitala u kome nije bitno koji subjekt u njemu učestvuje sa kapitalom, nego je bitan ulog u osnovni kapital.

Tabela 13: Novčani deo osnovnog kapitala akcionarskog društva za osiguranje, po vrstama osiguranja

Vrsta osiguranja	Iznos u evrima
Životna osiguranja:	
1) životna osiguranja, osim dobrovoljnog penzijskog osiguranja	2.000.000
2) dobrovoljno penzijsko osiguranje	3.000.000
3) sve vrste životnih osiguranja	4.000.000
Neživotna osiguranja:	
1) osiguranje od nezgode i dobrovoljno zdravstveno osiguranje	1.000.000
2) osiguranje motornih vozila-kasko, šinskih vozila-kasko i obavezno osiguranje od odgovornosti u saobraćaju	2.500.000

3) ostala osiguranja imovine, ostala osiguranja od odgovornosti i druge vrste neživotnih osiguranja	2.000.000
4) sve vrste neživotnih osiguranja	4.500.000
Reosiguranje	4.500.000

Izvor: Zakon o osiguranju ("Sl. glasnik RS", br. 55/2004, 70/2004 - ispr., 61/2005, 61/2005 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 101/2007, 63/2009 - odluka US, 107/2009, 99/2011, 119/2012, 116/2013 i 139/2014 - dr. zakon)

Novčani deo osnovnog kapitala akcionarskog društva za osiguranje, prema Zakonu o osiguranju, prilikom osnivanja, ne može biti manji od dinarske protivvrednosti obračunate po srednjem kursu Narodne banke Srbije na dan uplate, i to prema podacima datim u Tabeli 13.

Društvo za uzajamno osiguranje: Društvo za uzajamno osiguranje je, kao i akcionarsko društvo, pravno lice koje obavlja delatnost osiguranja imovine i lica u interesu svojih članova (osiguranika). Osnovna razlika je što se ova društva ne osnivaju radi sticanja profita i dobro su rešenje za sprovođenje osiguranja sa naglašenom socijalnom funkcijom (zdravstveno, penzijsko, osiguranje od odgovornosti). Društvo za uzajamno osiguranje može obavljati sve poslove osiguranja, osim poslova reosiguranja.

11.2. Osiguranik

Osiguranik je lice koje zaključuje ugovor o osiguranju u svoje ime i za svoj račun i u ovom svojstvu može se pojaviti svako fizičko ili pravno lice koje ima interes za osiguranjem. Kod imovinskog osiguranja, osiguranik je lice čija je stvar osigurana, a kod osiguranja lica, to je lice čiji je telesni integritet osiguran.

Prilikom sklapanja ugovora o osiguranju, osiguranik se za ustupljeni rizik obavezuje da plaća određenu cenu (premiju), a za uzvrat, u slučaju realizacije rizika, ima pravo na naknadu iz osiguranja.

Da bi jedno lice postalo osiguranik, povodom stvari nad kojom nema vlasništvo, potrebno je da ima materijalni interes u vezi sa tom stvari. Iz toga proizilazi da osiguranik može biti ne samo vlasnik, nego i plodouživalac ili hipotekarni poverilac (Šulejić, 1973: 130).

11.3. Ugovarač osiguranja

Ugovarač osiguranja je lice koje ugovara, tj. zaključuje ugovor o osiguranju u korist trećeg lica, a on sam nema koristi od toga. Prava i obaveze iz ugovora o osiguranju odnose se na ugovarača osiguranja i osiguravača, pri čemu se ugovarač osiguranja obavezuje da plaća premiju.

Dok je kod osiguravača, kao strane, prilikom sklapanja ugovora o osiguranju njegovo mesto jasno definisano, ono kod osiguranika, kao ugovarača osiguranja, često izaziva nejasnoće i dileme.

Vrlo često se dešava da se pojam osiguranika meša sa pojmovima ugovarač osiguranja ili korisnik osiguranja. Osiguranik i ugovarač osiguranja su u najvećem broju slučajeva jedno isto lice. Međutim, smatra se da je pravilno praviti razliku kod osiguranja zaključenog u korist trećeg lica kada ugovarač osiguranja, osiguranik i korisnik osiguranja mogu biti različite osobe. Na primer, kod osiguranja života, otac može zaključiti ugovor o osiguranju da ako se nešto dogodi majci naknada bude isplaćena deci. U ovom primeru otac je ugovarač osiguranja, majka je osiguranik, a korisnici osiguranja su deca.

11.4. Korisnik osiguranja

Korisnik osiguranja je ono lice kome je osiguravač obavezan da isplati naknadu iz osiguranja kada se ostvari osigurani slučaj. Korisnik osiguranja najčešće je osiguranik, bilo da se radi o fizičkom ili pravnom licu i ovo lice ne zaključuje ugovor o osiguranju niti plaća premiju. Dakle, to je lice koje se ne pojavljuje kao ugovorna strana, a pojavljuje se kao korisnik osiguranja. Korisnik osiguranja može se javiti i kod neživotnih i kod životnih osiguranja, mada se najčešće odnosi na životno osiguranje.

11.5. Osigurano lice

Pod pojmom osigurano lice podrazumeva se ono lice u čijem životu treba da nastupi predviđeni događaj (kao što su smrt, bolest, invaliditet), da bi se isplatila naknada iz osiguranja korisniku osiguranja. U prethodno pomenutom primeru ukoliko otac zaključi ugovor o osiguranju da ako se nešto dogodi majci, naknada bude isplaćena deci, majka je osigurano lice.

11.6. Nosilac stvarnih prava na osiguranoj stvari

Nosilac stvarnih prava na osiguranoj stvari javlja se ukoliko su na osiguranoj stvari postojala založna prava osiguranikovih poverilaca pre nastanka osiguranog slučaja ili druga tuđa prava (službenost, plodouživanje). To znači da se titulari ovih prava mogu pojaviti prema osiguravaču sa zahtevima za naknadu iz osiguranja nastankom osiguranog slučaja.

11.7. Treće oštećeno lice kod osiguranja od odgovornosti

Treće oštećeno lice kod osiguranja od odgovornosti, kao što je obavezno osiguranje od autoodgovornosti, dovodi se u direktnu vezu sa osiguravačem u slučaju nastanka osiguranog slučaja, pri čemu treće oštećeno lice direktno, ili putem direktne tužbe osiguravaču može ostvariti naknadu iz osiguranja.

11.8. Zastupnici i posrednici

Zastupnici i posrednici osiguranja (agenti i brokери) obavljaju poslove zastupanja i posredovanja osiguranja. Njihova uloga je posebno naglašena u razvijenim zemljama, jer se zaista veliki broj ugovora između osiguravača i osiguranika zaključuje njihovim posredstvom.

11.8.1. Zastupnici osiguranja

Zastupnik je ono lice koje pronalazi partnera i sa njim zaključuje ugovor za račun svog komitenta. Dakle, zastupnici su vezani za određenog osiguravača.

Postoje tri vrste zastupnika osiguranja i to:

1. zastupnici koji su zaposleni u određenom osiguravajućem društvu,
2. ugovorni zastupnici i
3. osiguravajuća zastupnička društva.

U prvom slučaju, zastupnici obavljaju svoju delatnost u okviru radnog odnosa, a u drugom i trećem slučaju na osnovu ugovora.

Zastupnik osiguranja je osoba koja je na osnovu zaposlenja odnosno drugog pravnog odnosa sa osiguravajućim društvom ovlašćena za sklapanje

ugovora o osiguranju u ime i za račun osiguravajućeg društva. Osiguravajuće zastupničko društvo je pravno lice, koje kao privrednu delatnost obavlja poslove zastupanja osiguravajućih društava pri sklapanju ugovora o osiguranju i to preko svojih radnika - zastupnika osiguranja.

11.8.2. Posrednici osiguranja

Posrednik osiguranja je osoba, koja posreduje pri sklapanju ugovora o osiguranju za jedno ili više osiguravajućih društava. Posredovanje je posao, čiji predmet je nastojanje da se osiguranik dovede u kontakt s osiguravajućim društvom, kako bi sa njim pregovarao o sklapanju ugovora o osiguranju.

Osiguravajuće posredničko društvo je pravno lice, koje kao privrednu delatnost obavlja poslove posredovanja pri sklapanju ugovora o reosiguranju i to preko svojih radnika - posrednika osiguranja.

Tabela 14: Vodeći brokeri osiguranja u svetu u 2014. godini

Rang	Kompanija	Ostvareni prihodi (u milijardama dolara)
1	Marsh & McLennan Cos. Inc.	12,97
2	Aon P.L.C.	12,02
3	Willis Group Holdings P.L.C.	3,77
4	Athur J. Gallagher & Co.	3,53
5	Jardine Lloyd Thompson Group P.L.C.	1,71
6	BB&T Insurance Holdings Inc.	1,71
7	Brown & Brown Inc.	1,57
8	Wells Fargo Insurance Services USA Inc.	1,3
9	Hub International Ltd.	1,3

Izvor: The Statistic Portal „Statista“, Available at:
<http://www.statista.com/statistics/261909/leading-global-insurance-brokers-by-revenue-as-of-2012/>

Za razliku od agenata osiguravača, posrednici odnosno brokери čuvaju prvenstveno interese osiguranika davanjem saveta o neophodnom pokriću rizika, pregovaraju sa osiguravačima o uslovima i ceni osiguranja i zaključuju ugovor o osiguranju u ime i za račun osiguranika. Iako je broker pravno samostalan i nezavisan od osiguravača, on svoju proviziju uobičajeno potražuje i naplaćuje od njega, dok je moguće da neke troškove naplati od osiguranika.

Posrednik mora biti nepristrasan, odnosno on je dužan da se stara o interesima i osiguravača i osiguranika. Za razliku od njega, zastupnik ne može da radi za obe strane.

U Tabeli 14 nalazi se lista vodećih brokera u svetu, za 2014. godinu. Ova lista sačinjena je prema podacima, koji se nalaze na portalu „Statista“ i uzima u obzir veličinu ostvarenih prihoda od posredovanja.

Prema našem Zakonu o osiguranju ("Sl. glasnik RS", br. 55/2004, 70/2004 - ispr., 61/2005, 61/2005 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 101/2007, 63/2009 - odluka US, 107/2009, 99/2011, 119/2012, 116/2013 i 139/2014 - dr. zakon) poslovi posredovanja u osiguranju su poslovi koji se odnose na dovođenje u vezu osiguranika, odnosno ugovarača osiguranja sa društvom za osiguranje radi pregovaranja o zaključenju ugovora o osiguranju, na osnovu naloga društva za osiguranje osnovanog u skladu sa odredbama ovog zakona ili naloga osiguranika, odnosno ugovarača osiguranja.

Kratak rezime sadržaja:

U ovom poglavlju detaljno su objašnjeni subjekti osiguranja, koji mogu biti različita fizička ili pravna lica. Posebna pažnja posvećena je osiguravaču, osiguraniku i korisniku osiguranja. Pored ovih osnovnih subjekata u osiguranju, prisutni su i osigurano lice, nosilac stvarnih prava na osiguranoj stvari, treće oštećeno lice kod osiguranja od odgovornosti, kao i zastupnici i posrednici.

Osiguravač je pravno lice koje se pojavljuje kao strana u ugovoru o osiguranju, koja se obavezuje da će nadoknaditi štetu, tj. isplatiti ugovorenu vrednost osiguranja kada nastane osigurani slučaj. Osiguravajuća društva razlikuju se prema raznim kriterijumima, ali izdvojamo njihovu poddelu prema vrsti proizvoda i prema obliku vlasništva.

Ugovarač osiguranja je lice koje ugovara, tj. zaključuje ugovor o osiguranju u korist trećeg lica, a on sam nema koristi od toga. Korisnik osiguranja je ono lice kome je osiguravač obavezan da isplati naknadu iz osiguranja kada se ostvari osigurani slučaj. Pod pojmom osigurano lice podrazumeva se ono lice u čijem životu treba da nastupi predviđeni događaj (kao što su smrt, bolest, invaliditet), da bi se isplatila naknada iz osiguranja korisniku osiguranja. Zastupnik je ono lice koje pronalazi partnera i sa njim zaključuje ugovor za račun svog komitenta, a posrednik osiguranja je osoba, koja posreduje pri sklapanju ugovora o osiguranju za jedno ili više osiguravajućih društava.

Pitanja za proveru znanja:

1. Navesti subjekte osiguranja.
2. Pojam osiguravača.
3. Podela osiguravajućih društava prema proizvodu.
4. Podela osiguravajućih društava prema obliku vlasništva.
5. Pojam osiguranika.
6. Pojam ugovarača osiguranja.
7. Pojam korisnika osiguranja.
8. Pojam osiguranog lica.
9. Objasniti zastupnika u osiguranju.
10. Objasniti posrednika u osiguranju.

12. PRAVNA REGULATIVA U OSIGURANJU

Na početku smo pomenuli da je osiguranje ekonomsko-pravna kategorija, tako da se određenim pravilima regulišu odnosi u osiguranju. Kao izvore privrednog prava u osiguranju možemo navesti: zakon, ugovor, uzanse, običajno pravo, sudsku praksu, itd. Sledi objašnjenje najznačajnijih izvora prava i dokumenata u osiguranju.

12.1. Zakon

Najvažniji izvor prava za regulisanje delatnosti osiguranja jeste zakon. Kao osnovni primenjuje se Zakon o osiguranju ("Sl. glasnik RS", br. 55/2004, 70/2004 - ispr., 61/2005, 61/2005 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 101/2007, 63/2009 - odluka US, 107/2009, 99/2011, 119/2012, 116/2013 i 139/2014 - dr. zakon) iz 2004. godine, ali postoje i drugi veoma značajni zakoni kao izvori prava.

Zakon o osiguranju uređuje obavljanje delatnosti osiguranja u Republici Srbiji, odnosno uslove za osnivanje i poslovanje društava za osiguranje i društava za reosiguranje, obavljanje poslova posredovanja u osiguranju i reosiguranju, obavljanje poslova zastupanja u osiguranju, vršenje nadzora nad obavljanjem delatnosti osiguranja, zaštitu prava osiguranika, ugovarača osiguranja, korisnika osiguranja i trećih oštećenih lica, kao i obavljanje u Republici delatnosti osiguranja lica iz država članica Evropske unije i stranih država.

Pored pomenutog zakona, na osiguravajuće organizacije primenjuju se i odredbe drugih zakona, koji uređuju pravni položaj preduzeća, kao što su Zakon o privrednim društvima ("Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015), Zakon o stranim ulaganjima ("Sl. list SRJ", br. 3/2002 i 5/2003, "Sl. list SCG", br. 1/2003-Ustavna povelja i "Sl. glasnik RS", br. 107/2014-dr. zakon), Zakon o deviznom poslovanju ("Sl. glasnik RS", br. 62/2006, 31/2011, 119/2012 i 139/2014), Zakon o obligacionim odnosima ("Sl. list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "Sl. list SRJ", br. 31/93 i "Sl. list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja), itd.

12.2. Ugovor o osiguranju

Ugovor o osiguranju nastaje sporazumom ugovornih strana, ali njihova volja je znatno ograničena zahtevima koje postavljaju pravila utvrđena zakonom. Osnovni cilj zakonskog regulisanja ugovora o osiguranju jeste onemogućavanje osiguravača, kao jače ugovorne strane, da utvrđuje uslove u svom interesu. Dakle, cilj zakonodavca je uspostavljanje ravnoteže između interesa osiguranika i osiguravača.

Ugovor o osiguranju je sporazum između osiguravača i fizičkog ili pravnog lica, kojim se utvrđuju predmet i uslovi nekog osiguranja. Naime, to je sporazum kojim se jedna strana (osiguranik, odnosno ugovarač osiguranja), koja ima interes da se zaštiti od rizika, obavezuje da plaća premiju, a druga strana (osiguravač) preuzima obavezu da tu zaštitu organizuje na uzajamnoj osnovi.

Treba praviti razliku između pojma osiguranja i ugovora o osiguranju. Prvi pojam obuhvata ekonomske, tehničke i pravne osobine osiguranja. Ugovor o osiguranju se ograničava samo na pravne aspekte osiguranja (Bigot-Goncalves, 2009: 16).

Najznačajnije osobine ugovora o osiguranju jesu sledeće:

- ugovor o osiguranju je konsesualan (konesualnim ugovorima, smatraju se oni ugovori koji nastaju i proizvode pravno dejstvo po osnovu same činjenice da je postignut sporazum između ugovornih strana o bitnim elementima iz ugovora);
- ugovor o osiguranju je dvostran (to je ugovor koji stvara obaveze za obe ugovorne strane, osiguravača i ugovarača osiguranja, kada je postignuta saglasnost volja);
- ugovor o osiguranju je aleatoran (obaveza osiguravača je uslovna, odnosno, nastaje samo ako se ostvari određeni događaj);
- ugovor o osiguranju je adhezioni – po pristupu (iako je ovaj ugovor konsesualan, ipak osiguravač utvrđuje uslove osiguranja i daje ih ugovaraču osiguranja na potpis);
- ugovor o osiguranju je ugovor dobre volje (obaveze moraju uvek da se izvrše u dobroj volji, u skladu sa načelom savesnosti i poštenja);
- ugovor o osiguranju je dvostrano teretan (zaključuje se u interesu ugovornih strana, koje se međusobno obavezuju – osiguravač je dužan da nadoknadi štetu ili isplati osiguranu sumu, a druga strana je dužna da plati premiju).

Postoje dve vrste ugovora o osiguranju koje se međusobno razlikuju, a radi se o dobrovoljnom, odnosno obaveznom osiguranju. Ugovor o osiguranju je sklopljen kada ga ugovarači potpišu, odnosno kada potpišu polisu osiguranja ili list pokrića.

Osnovna obaveza ugovarača osiguranja je da plati premiju osiguranja i to obično vrši u ugovorenim rokovima, ukoliko nije drugačije određeno (ukoliko se premija plaća odjednom, to se obavlja prilikom zaključenja ugovora). Kada je reč i o osiguranju imovine i o osiguranju lica, ugovarač osiguranja je u obavezi da osiguravača obavesti o svakoj promeni okolnosti koja ima veze sa ocenom rizika. Pored toga, postoji i obaveza ugovarača osiguranja da obavesti osiguravača o nastupanju osiguranog slučaja.

Kao što je osnovna obaveza osiguravača da isplati premiju osiguranja, tako je osnovna obaveza osiguravača isplata naknade štete ili ugovorene sume.

12.3. Dokumenta u osiguranju

Postoji dosta dokumenata prisutnih u osiguranju i na osnovu kojih proističu određene pravne i ekonomske obaveze, a ovde objašnjavamo neke od najvažnijih.

12.3.1. Polisa osiguranja

Najvažnije mesto među svim dokumentima koja prate osiguranje, zauzima polisa osiguranja. Ovaj pojam se u osiguranju tradicionalno uzima u značenju pismenog dokumenta, kojim se konstatuje saglasnost strana o zaključenom ugovoru.

Polisa osiguranja je najčešće isprava koja potvrđuje da je sklopljen ugovor o osiguranju. Ona u stvari, predstavlja formu ugovora o osiguranju, mada moramo istaći da polisa, sama po sebi, nije i ugovor o osiguranju. Ugovor o osiguranju je sklopljen kada polisu o osiguranju potpišu ugovorne strane i tada se polisa koristi kao dokaz, odnosno potvrda da je zaključen ugovor o osiguranju.

Ona obavezno sadrži elemente predviđene zakonom, a to su:

- imena ili naziv ugovornih strana;
- osigurana stvar ili osigurano lice;
- osigurani rizik;
- trajanje osiguranja i početak dejstva i trajanje pokrića;
- iznos pokrića, suma osiguranja ili da li je osiguranje neograničeno;
- premija ili doprinos;
- datum izdavanja polise i
- potpis ugovornih strana (Zakon o obligacionim odnosima).

Postoji veliki broj kriterijuma za podelu polisa u osiguranju, a jedna od najčešće korišćenih podela je na:

- pomorske i kopnene polise (prema mestu realizacije rizika);
- individualne i kolektivne (prema broju lica obuhvaćenih polisom);
- pojedinačne i generalne (podela karakteristična za transportna osiguranja);
- valutirane i nevalutirane (kod valutiranih polisa precizno je određena osigurana suma, a kod nevalutiranih dat je samo način na koji se ona može odrediti);
- kargo i kasko polise (kargo polise se odnose na robu koja se osigurava u transportu, a kasko na prevozno sredstvo koje se osigurava).

12.3.2. List pokrića

Veoma često se dešava da, u nemogućnosti da se ispoštuje klasična forma ugovora o osiguranju (bilo zbog nedostatka vremena, ili nepoznavanja svih relevantnih faktora, potrebnih za sklapanje ugovora), pribegava se izdavanju tzv. lista pokrića. List pokrića je vrsta potvrde o sklopljenom ugovoru o osiguranju i ima svoju važnost do izdavanja polise. Svrha izdavanja lista pokrića jeste potreba osiguranika da mu se pruži osiguravajuća zaštita i pre nego što se steknu uslovi za izdavanje polise osiguranja.

U listu pokrića, pored trajanja pokrića, mora biti navedeno ko su ugovorne strane i rizik koji se osigurava. Izdavanje lista pokrića je od koristi za

obe ugovorne strane: osiguranik dobija zaštitu iz osiguranja odmah, ne čekajući izdavanje polise, a osiguravač dobija pravo na premiju.

U praksi list pokrića najčešće potpisuje samo osiguravač, čime daje izjavu o preuzetoj obavezi iz osiguranja. Taj se list pokrića kasnije zamenjuje polisom osiguranja, ili nekim drugim dokumentom, koji potvrđuje sklopljeni ugovor o osiguranju. On se najčešće upotrebljava u osiguranju pomorskih brodova, posebno u međunarodnom transportnom osiguranju.

12.3.3. Certifikat osiguranja

Certifikat osiguranja je, u stvari, skraćeni oblik polise osiguranja (iako u pravnom pogledu nije polisa osiguranja nego samo potvrda da je određeno osiguranje sklopljeno) i on se naročito koristi u transportnom osiguranju.

Koristi se u onim slučajevima kad je ugovaraču osiguranja hitno potrebna isprava kao potvrda da je sklopljen ugovor o osiguranju. Certifikat osiguranja izdaje osiguravač, ali nije redak slučaj da ga izdaju posrednici koji su zaključili opšti ugovor o osiguranju za račun svojih komitenata. Ukoliko posrednik izda certifikat o osiguranju, obavezan je da o tome obavesti osiguravača s kojim je zaključio opšti ugovor o osiguranju i za čije ime i račun je izdao certifikat.

12.3.4. Potvrda o sklopljenom osiguranju

Pored pomenutih dokumenata koja se koriste u osiguranju (polisa, list pokrića, certifikat osiguranja), vrlo često se u osiguranju koristi i potvrda o sklopljenom ugovoru o osiguranju. U stvari, to je obična pismena potvrda kojom se potvrđuje da je sklopljen ugovor o osiguranju, i koja sadrži neke osnovne elemente o osiguranju, a najčešće se koristi kod osiguranja roba u uvozu (mada u nekim slučajevima može sadržati i detaljnije elemente).

U slučaju korišćenja potvrde kod osiguranja robe u uvozu, na prijavi za osiguranje koja je dostavljena ugovaraču osiguranja, osiguravač stavlja klauzulu kojom se potvrđuje da je osiguranje sklopljeno, po uslovima i premijskoj stopi navedenim na samoj prijavi.

12.3.5. Slip i cover note

U svetu, a posebno u engleskoj praksi, kao dokumenta u osiguranju koriste se slip i cover note. To su pismene isprave koje su najbliže našem listu pokrića, odnosno neka vrsta predugovora o osiguranju, ili reosiguranju.

Slip je dokument koji primenjuju posrednici u osiguranju i reosiguranju i u njemu su dati uslovi pod kojima se želi zaključiti ugovor o osiguranju odnosno reosiguranju. Inače, sadrži sve bitne elemente za ocenu rizika.

Nakon dogovora i potpisanog slipa između osiguranika i lidera (vodeći osiguravač ili reosiguravač), posrednici u osiguranju podnose slip kao ponudu ostalim potencijalnim osiguravačima, koji u zavisnosti od svojih potreba i mogućnosti preuzimaju deo osiguranja, potpisuju ga i sve tako do pokrića celog osiguranog iznosa.

Na osnovu elemenata iz slipa, posrednici u osiguranju ispostavljaju cover note, dokument o pokriću na osnovu kojeg oni obaveštavaju osiguranika da je pod dotičnim uslovima zaključeno osiguranje, odnosno reosiguranje, kao i o udelu pojedinih osiguravača u njemu. Cover note je dokument kojim se u praksi potvrđuje da je osiguravač, odnosno reosiguravač prihvatio uslove iz slipa i da je saglasan sa pokrićem tog rizika.

Kratak rezime sadržaja:

U ovom poglavlju objašnjeni su izvori privrednog prava u osiguranju, među kojima se ističu zakon, ugovor, uzanse, običajno pravo, sudska praksa. Najvažniji izvor prava za regulisanje delatnosti osiguranja jeste zakon. Ugovor o osiguranju je sporazum između osiguravača i fizičkog ili pravnog lica, kojim se utvrđuju predmet i uslovi nekog osiguranja. Postoji veliki broj dokumenata prisutnih u osiguranju, na osnovu kojih proističu određene pravne i ekonomske obaveze, a ovde se posebna pažnja posvećuje polisi osiguranja.

Polisa osiguranja je najčešće isprava koja potvrđuje da je sklopljen ugovor o osiguranju. List pokrića je vrsta potvrde o sklopljenom ugovoru o osiguranju i ima svoju važnost do izdavanja polise. Certifikat osiguranja je, u stvari, skraćeni oblik polise osiguranja, koji se naročito koristi u transportnom osiguranju. U svetu, a posebno u engleskoj praksi, kao dokumenta u osiguranju koriste se slip i cover note.

Pitanja za proveru znanja:

1. Objasniti najznačajniji izvor prava u osiguranju.
2. Kojim zakonima se uređuju poslovi osiguranja u našoj zemlji?
3. Šta je ugovor o osiguranju?
4. Navesti osobine ugovora o osiguranju.
5. Definisati polisu osiguranja.
6. Podela polisa osiguranja.
7. Definisati list pokrića.
8. Gde se koristi certifikat osiguranja?
9. Šta je slip, a šta cover note?

13. VRSTE OSIGURANJA

U savremenim uslovima života i poslovanja postoji potreba za osiguranjem različitih slučajeva, tako da se srećemo sa velikim brojem raznovrsnih osiguranja. U literaturi, kao i u praksi, postoji veliki broj kriterijuma, prema kojima se vrši podela osiguranja.

Najčešći kriterijumi koji se koriste kod razvrstavanja osiguravajućih poslova su:

- prema mestu gde rizik može biti realizovan (pomorska, kopnena i vazдушna osiguranja),
- prema predmetu osiguranja (osiguranje imovine i osiguranje lica),
- prema načinu nastanka (obavezno i dobrovoljno osiguranje),
- prema načinu organizovanja (premijsko i uzajamno osiguranje),
- prema broju osiguranika (individualno i kolektivno osiguranje),
- prema načinu izravnjanja rizika (unutrašnje i spoljašnje osiguranje)

Kao osnovna podela, uzima se ona koja klasifikuje osiguranje na osiguranje imovine i osiguranje lica, tako da će ove vrste biti detaljnije objašnjene.

13.1. Osiguranje imovine

13.1.1. Osnovne karakteristike osiguranja imovine

Imovinska osiguranja obuhvataju više vrsta osiguranja čiji su predmet osiguranja materijalna dobra, odnosno pokretne i nepokretne stvari koje mogu biti oštećene ili uništene ostvarenjem osiguranih slučajeva i imovinski interesi. Osiguranje imovine ima svrhu da nadoknadi štetu koja se može dogoditi na osiguranoj imovini.

Nadoknada štete u osiguranju pretpostavlja postojanje ugovora u osiguranju koji može zaključiti svako pravno ili fizičko lice kod koga postoji interes za osiguranjem (Zakon o obligacionim odnosima).

Osiguranje imovine može zaključiti samo lice koje ima interes da se ne dogodi osigurani slučaj. Ono što je karakteristično za osiguranje imovine jeste

da se vrednost imovine može utvrditi. Prema tome, može se utvrditi i vrednost štete koja može nastati na toj imovini.

Kod osiguranja imovine moraju se poštovati dva načela:

1. načelo obeštećenja (prema ovom načelu niko iz osiguranja ne može dobiti više nego što iznosi šteta koju je pretrpeo) i
2. načelo materijalnog interesa (osiguranik mora biti zainteresovan da se ne dogodi osigurani slučaj, odnosno da se ne desi šteta na osiguranom objektu, a ukoliko se desi da šteta bude nadoknađena).

Za razliku od principa materijalnog interesa kao subjektivnog, princip obeštećenja predstavlja objektivni izraz prirode osiguranja imovine (Šulejić, 2005: 304).

Osiguranje imovine karakterišu sledeće odrednice:

- osiguranje imovine je dobrovoljno osiguranje;
- suma osiguranja mora biti realno utvrđena;
- iznos naknade iz ugovora o osiguranju ne može biti veći od stvarne štete;
- iznos naknade ne može biti veći od naznačenog iznosa na polisi (suma osiguranja), čak i ako je stvarna šteta veća od tog iznosa;
- pravo iz ugovora o osiguranju može imati samo lice koje je u trenutku nastanka štete imalo interes da se šteta ne dogodi.

Predmet osiguranja imovine može biti (Narodna Banka Srbije):

- građevinski objekat u vlasništvu osiguranika (porodična kuća, stan, pomoćni objekti, ekonomski objekti, vikend kuća, kao i podne i zidne obloge, stakla na vratima i prozorima, ugrađene instalacije, kotlovi i kaljeve peći, bojleri i sanitarni uređaji u tim objektima),
- objekti u izgradnji i objekti i oprema u montaži (sav materijal, oprema i svi radovi objekta u izgradnji i mašine, uređaji i instalacije koje se montiraju),
- stvari domaćinstva, novac i dragocenosti, umetnički predmeti,
- imovina pravnih lica i preduzetnika (objekti, postrojenja, oprema, zalihe i novac).

Značaj osiguranja imovine ispoljava se kako sa aspekta pojedinca, tako i sa aspekta čitave nacionalne ekonomije. Sa aspekta osiguranika, osiguranje omogućuje zamenu neizvesnog novčanog toka na ime naknade štete izvesnim

novčanim tokom na ime premije osiguranja (Mak, 1997: 15). Ekonomskom zaštitom čoveka i njegove porodice, osiguranje imovine doprinosi kvalitetnijem životu stanovništva, kao i umanjenje obaveza države za socijalna davanja.

Osiguranja imovine se razlikuju od osiguranja lica po tome što su njihove polise obično kratkoročne, ugovorene na period od godinu dana ili kraće. Po isteku jednogodišnjeg ugovora o osiguranju, osiguranici se jednostavno mogu opredeliti za drugog osiguravača, čiju ponudu smatraju prikladnijom (Kaas et al., 2008: 258).

Pored toga, dok osiguranje lica pokriva samo jedan događaj, osiguranja imovine mogu pokrivati više različitih događaja. Vezano sa tim i iznosi mogućih šteta kod osiguranja imovine su znatno teže predvidljivi nego kod osiguranja lica. Zbog toga osiguravajuća društva, koja se bave osiguranjem imovine moraju imati visok stepen likvidnosti.

13.1.2. Naknada iz osiguranja

Kao što je već poznato, naknada iz osiguranja je cilj osiguranja i podrazumeva sve isplate fonda za osiguranje, kada se ostvare ekonomski štetni događaji. Kada govorimo o osiguranju imovine, obaveza osiguravača sastoji se u tome da kada se ostvari nepovoljni događaj izvrši obeštećenje.

Na ovaj način, osiguranik za vreme trajanja osiguranja ima određenu dozu sigurnosti, tako što se obezbeđuje od neizvesnosti koju donosi budućnost.

U osiguranju imovine, visina naknade funkcija je tri elementa:

1. visine prouzrokovane štete;
2. osigurane sume i
3. vrednosti osigurane stvari.

Visina štete zavisi od stvarnog gubitka na imovini osiguranika i treba je razlikovati od naknade iz osiguranja. Osigurana suma predstavlja iznos na koji je neka stvar osigurana. Vrednost osigurane stvari najčešće se predstavlja tržišnom vrednošću (nabavna ili prodajna cena), nabavnom cenom novih stvari, cenom izgradnje novih objekata, itd.

Osnovni princip koji se ovde primenjuje jeste da naknada iz osiguranja ne može biti veća od visine prouzrokovane štete, ali samo u granicama

osigurane sume, a najviše do vrednosti osigurane stvari. Dakle, vrednost osigurane stvari je gornja granica naknade iz osiguranja.

Imajući ovo u vidu, prilikom utvrđivanja naknade iz osiguranja koristi se sledeća proporcija (Kočović i sar., 2010: 252):

$$\frac{\text{Naknada iz osiguranja}}{\text{Visina prouzrokovane štete}} = \frac{\text{Osigurana suma}}{\text{Vrednost osigurane stvari}}$$

Iz date proporcije sledi da se visina naknade iz osiguranja obračunava na sledeći način:

$$\text{Naknada iz osiguranja} = \frac{\text{Osigurana suma} \times \text{Visina prouzrokovane štete}}{\text{Vrednost osigurane stvari}}$$

U slučaju kada se osigurana suma i vrednost osigurane stvari poklapaju, naknada iz osiguranja jednaka je visini prouzrokovane štete (što se može zaključiti na osnovu prethodne relacije).

Prilikom utvrđivanja naknade iz osiguranja, koriste se sledeće tri metode:

1. metod proporcionalne odgovornosti;
2. metod prvog rizika;
3. metod granične odgovornosti,

koji su zasnovani na različitim odnosima između već pomenutih elemenata.

Metoda proporcionalne odgovornosti zasniva se na shvatanju da je osiguravač obavezan da nadoknadi štetu proporcionalno odnosu osigurane sume i vrednosti osigurane stvari. Kod metoda prvog rizika polazi se od toga da je naknada iz osiguranja uvek jednaka šteti osiguranika, ali ne sme da bude veća od osigurane sume, tako da se osigurana suma ovde javlja kao gornja granica naknade iz osiguranja. Metod granične odgovornosti primenjuje se pri osiguranju poljoprivrednih kultura, a ovde se šteta osiguranika određuje kao razlika između ranije utvrđene granice prinosa i stvarnog prinosa dobijenog posle nepogoda.

Naknada iz osiguranja može da se pojavi u tri različita oblika:

1. naknada u novcu (kako imovina ima svoju vrednost koja se može izraziti u novcu, tako i štete koje nastaju na toj imovini imaju svoj novčani izraz);

2. naknada u naturi (umesto uništene imovine može se izvršiti restitucija u naturi onoga što je propalo);

3. napuštaj (abandon) kao način naknade (mogućnost da osiguranik prepusti osiguravaču osiguranu stvar u njegovu svojinu, posle njenog oštećenja, s tim da mu osiguravač isplati punu sumu osiguranja).

13.1.3. Vrednost osigurane stvari i suma osiguranja

Sumu osiguranja određuje osiguranik i ona predstavlja iznos na koji je neka stvar osigurana. Obično je jednaka vrednosti osigurane stvari, ali postoje dva slučaja kada se razlikuje, i to:

1. Nadosiguranje (kada je suma osiguranja veća od vrednosti osigurane stvari) i

2. Podosiguranje (kada je suma osiguranja niža od vrednosti osigurane stvari).

Takođe, treba pomenuti i pojmove višetrukog i dvostrukog osiguranja. Ukoliko se isti predmet osigura kod više osiguravača, za isto vreme i za isti rizik, radi se o višetrukome osiguranju. Ako se u tom slučaju dogodi da zbir svih zaključenih osiguranja bude veći od vrednosti osiguranog predmeta, onda se radi o dvostrukome osiguranju. U slučaju višetrukog osiguranja, odnosno dvostrukog osiguranja, postoji realna opasnost da bude narušeno već pomenuto načelo obeštećenja.

13.1.4. Podela osiguranja imovine

U zavisnosti od kriterijuma, moguće je izdvojiti više podela osiguranja imovine. Ukoliko se kao kriterijum uzme predmet osiguranja, osiguranje imovine delimo na:

- osiguranje stvari,
- osiguranje od odgovornosti i
- zdravstveno osiguranje.

Osiguranjem stvari obezbeđuje se finansijska zaštita osiguranika od gubitka ili oštećenja imovine. Osiguranjem od odgovornosti, osiguranik se oslobađa od odgovornosti za štetu, koju bi bez namere mogao naneti trećim

licima. Zdravstveno osiguranje pruža nadoknadu troškova lečenja (uobičajeno je da se samo ugovori zdravstvenog osiguranja sa trajanjem do jedne godine svrstavaju u neživotna osiguranja, dok se ostali ugovori smatraju osiguranjima lica).

Prema kriterijumu ugovornog lica, osiguranje imovine može biti:

- lične prirode (namenjeno fizičkim licima) ili
- komercijalne prirode (namenjeno pravnim licima).

Zatim, ukoliko se kao kriterijum za podelu osiguranja imovine uzme uzrok štetnog događaja, razlikujemo:

- osiguranje od požara,
- osiguranje od poplave,
- osiguranje od oluje,
- osiguranje od grada,
- osiguranje od zemljotresa,
- osiguranje od brodoloma,
- osiguranje od krađe,
- osiguranje od bolesti i
- osiguranje od nezgode.

Prema tipu osiguranog objekta, postoji (Sundt, 1999: 8):

- osiguranje automobila, šinskih vozila, vazdušnih i plovnih objekata,
- osiguranje robe na putu,
- osiguranje stambenih i komercijalnih objekata,
- osiguranje poljoprivrednih kultura, itd.

Zakon o osiguranju Republike Srbije predviđa sledeće vrste osiguranja imovine (Zakon o osiguranju):

- osiguranje od posledica nezgode,
- dobrovoljno zdravstveno osiguranje,
- osiguranje motornih vozila, šinskih vozila, vazduhoplova i plovnih objekata,
- osiguranje robe u prevozu,
- osiguranje imovine od požara i drugih opasnosti,
- ostala osiguranja imovine,
- osiguranje od odgovornosti zbog upotrebe motornih vozila,

- vazduhoplova i plovnih objekata
- osiguranje od opšte odgovornosti,
- osiguranje kredita, jemstva, finansijskih gubitaka, troškova pravne zaštite i
- osiguranje pomoći na putu.

Pored pomenutih, treba istaći i sledeću klasifikaciju osiguranja imovine:

A. Opšte osiguranje

1. Osiguranje stvari:

- osiguranje od požara;
- osiguranje od provalne krađe i razbojništva;
- osiguranje domaćinstva;
- kasko osiguranje motornih vozila (od uništenja, oštećenja ili krađe);
- osiguranje useva i plodova;
- osiguranje građevinarstva;
- osiguranje mašina od loma, itd.

2. Osiguranje od odgovornosti:

- osiguranje od opšte odgovornosti;
- osiguranje od odgovornosti za štete iz upotrebe motornih vozila;

3. Osiguranje kredita.

B. Transportno imovinsko osiguranje:

1. Kasko osiguranje (osiguranje prevoznih sredstava - brodova, vazduhoplova, čamaca, itd.)

2. Kargo osiguranje (osiguranje robe u prevozu: u domaćem prevozu, u međunarodnom prevozu)

3. Osiguranje od odgovornosti prevoznika (od odgovornosti prema sopstveniku robe, prema trećim licima)

Neki autori u literaturi o osiguranju koriste sledeću podelu osiguranja imovine (Marović i sar., 2004: 118):

- Osiguranje industrije,
- Osiguranje civila,
- Osiguranje poljoprivrede,
- Osiguranje motornih vozila,

- Osiguranje transporta.

U okviru osiguranja industrije ubraja se:

- osiguranje od opasnosti požara i nekih drugih opasnosti,
- osiguranje mašina od loma i nekih drugih opasnosti,
- osiguranje objekata u izgradnji,
- osiguranje objekata u montaži,
- osiguranje od opasnosti prekida rada usled požara i drugih opasnosti,
- osiguranje od odgovornosti iz delatnosti,
- osiguranje filmskih preduzeća,
- osiguranje uskladištenja robe u hladnjačama, osiguranje imovine u jamama rudnika sa podzemnom eksploatacijom,
- kombinovano osiguranje elektronskih računara, procesora i sličnih uređaja,
- osiguranje zaliha na flotantnoj osnovi od opasnosti požara i nekih drugih opasnosti,
- osiguranje imovine elektroprivrednih preduzeća,
- garancijsko osiguranje.

U okviru osiguranja civila ubraja se:

- osiguranje od opasnosti požara i nekih drugih opasnosti,
- osiguranje od opasnosti provalne krađe i razbojništva,
- osiguranje stakla od loma,
- osiguranje sportskih, umetničkih i sličnih priredbi za slučaj atmosferskih padavina,
- osiguranje stvari izlagača na sajmovima,
- osiguranje domaćinstva.

U okviru osiguranja poljoprivrede razlikuje se:

- osiguranje useva i plodova i
- osiguranje domaćih i nekih drugih vrsta životinja.

Osiguranje motornih vozila ima poseban značaj u razvoju osiguranja, a deli se na:

- kasko osiguranje (dobrovoljno osiguranje) i
- osiguranje od odgovornosti (obavezno osiguranje).

Kada je reč o kasko osiguranju motornih vozila, misli se na dobrovoljno osiguranje, što znači da od volje stranaka zavisi da li će doći do zaključenja konkretnog ugovora. U našoj zemlji, pod kasko osiguranjem motornog vozila, podrazumeva se osiguranje samog vozila, u čiji sastav ulaze i osiguranje alata, pribora i rezervnih delova, uređaja za obezbeđenje krađe i ostalo.

Kod kasko osiguranja motornih vozila obično postoje dva osnovna tipa i to potpuno i delimično osiguranje (slabo razvijeno kod nas).

Osiguranje vlasnika, odnosno korisnika motornih vozila od odgovornosti za štete koje nastaju upotrebom motornog vozila trećim licima je, za razliku od kasko osiguranja, obavezno osiguranje. Ovde se misli na odgovornost automobiliste prema trećim licima (koja ne učestvuju u automobilskom saobraćaju), kao i prema oštećenim putnicima.

I konačno, osiguranje transporta javlja se kao posebna kategorija u pomenutoj podeli osiguranja imovine. Ovo osiguranje spada u najsloženije, ali je i jedna od najvažnijih grana delatnosti iz oblasti osiguranja.

Transportno osiguranje je oblast osiguranja koju čine osiguranje prevoznih sredstava, osiguranje robe u prevozu, osiguranje od odgovornosti vozara i osiguranje drugih interesa koji se pojavljuju u transportu.

Međutim, osnovna podela transportnog osiguranja je na:

1. kasko osiguranje – osiguranje prevoznih sredstava (pomorsko, rečno i avionsko),
2. kargo osiguranje - osiguranje robe u prevozu (pomorsko, rečno, avionsko, železničko, kamionsko, odnosno PTT pošiljaka) i
3. osiguranje od odgovornosti.

13.1.5. Osiguranje od odgovornosti

Osiguranje od odgovornosti spada u novije grane osiguranja, a sam nastanak ove vrste osiguranja vezan je sa razvojem odgovornosti za štetu. Kako je sve više šteta koje nastaju bez ičije krivice, javlja se potreba da se pronade lice odgovorno za naknadu ovih šteta. Iz tog razloga uvodi se pojam objektivne odgovornosti - odgovornosti bez krivice.

Putem osiguranja od odgovornosti osiguranici za relativno mali iznos – premiju osiguranja, dobijaju neophodnu sigurnost, a istovremeno i treće lice

dobija osiguranog platioca štete. Upravo u tome jeste i značaj osiguranja od odgovornosti, jer ono pruža sigurnost osiguranom licu, tako što ga oslobađa od štete, koju bi nepažnjom mogao naneti, vršeći svoju profesionalnu dužnost. Takođe je i za žrtvu važno da je štetnik osiguran od odgovornosti, jer je njoj najvažnije da bude obeštećena.

Sve više je i država zainteresovana za postojanje ovog oblika osiguravajuće zaštite, tako da propisuje obavezna osiguranja od odgovornosti, među kojima najvažnije mesto pripada osiguranju autoodgovornosti, odnosno odgovornosti sopstvenika, odnosno korisnika motornih vozila od odgovornosti za štete pričinjene trećim licima (kao što je i pomenuto na prethodnim stranicama).

Ukoliko posmatramo osiguranje od odgovornosti sa pravnog aspekta, ono predstavlja ugovorom uređene pravne odnose između tri lica: osiguravača - koji naplaćuje premije i na toj osnovi preuzima imovinske posledice određenog štetnog događaja; osiguranika - koji se oslobađa posledica građanske odgovornosti, i trećeg lica - kome se naknadom iz osiguranja vrši obeštećenje u slučaju da iz tog događaja pretrpi štetu.

Dakle, u osiguranju od odgovornosti pojavljuju se tri lica: osiguravač, osiguranik i treće lice prema kome osiguranik može biti odgovoran za naknadu prouzrokovane štete. Ovim osiguranjem se pruža dvostruka zaštita: osiguraniku i oštećenom licu. Osiguranika štiti od posledica građanske odgovornosti, a oštećenom se obezbeđuje sigurna naknada, bez koje bi mogao ostati ako je osiguranik nesolventan.

Može se zaključiti da ovo osiguranje ima pre svega odštetni karakter, s tim što odgovornost osiguranika, koja je pokrivena osiguranjem, može da bude sa neodređenim i sa određenim predmetom. To znači da odgovornost osiguranika može, a i ne mora biti unapred poznata.

Postoje dva shvatanja koja različito tretiraju osiguranje od odgovornosti. Prema prvom shvatanju, osiguranje od odgovornosti je toliko različito od imovinskog osiguranja da treba da čini posebnu granu, pored osiguranja imovine i osiguranja lica. Prema drugom shvatanju, osiguranje od odgovornosti treba posmatrati u okviru imovinskih osiguranja (pored osiguranja od požara, stvari, domaćinstava, motornih vozila i sl.).

Može se reći da danas prevlađuje drugo shvatanje, po kome je osiguranje od odgovornosti deo imovinskog osiguranja, tako da i ovde ovu vrstu osiguranja objašnjavamo u sklopu osiguranja imovine.

Kada je reč o naknadi štete kod osiguranja od odgovornosti, za određenje visine naknade štete primenjuje se sistem ograničenog pokrića. Po tom sistemu osiguravač nadoknađuje štetu licu do visine osigurane sume, s tim što postoje zakonski donji limiti za osigurane sume (Zakonom su predviđene najniže osigurane sume za pojedine vrste osiguranja). Inače, štete se dele na dve velike grupe, i to: štete na stvarima i štete na licima.

13.2. Osiguranje lica

13.2.1. Osnovne karakteristike osiguranja lica

Ukoliko imamo u vidu neke od osnovnih karakteristika osiguranja lica, možemo uočiti da se upravo u njima ogleda razlika između osiguranja lica i osiguranja imovine.

Predmet osiguranja lica jesu život i zdravlje osiguranika, što znači da se rizik koji je obuhvaćen ovim osiguranjem ne može izraziti kroz materijalnu vrednost (novčanu vrednost). To dalje označava da se ni ostvarena šteta ne može izraziti u novcu, tako da osiguranje lica nema obeštećujući karakter.

Cilj osiguranja lica nije naknada štete prouzrokovane osiguranim slučajem, već isplata određene sume korisniku osiguranja.

Ugovor o osiguranju lica je dvostrano teretni ugovor, po kome ugovarač osiguranja ima obavezu plaćanja premije osiguranja, a osiguravač se obavezuje da, po nastupanju osiguranog slučaja, isplati korisniku osiguranja određenu naknadu.

Kao bitan element ovog ugovora javlja se osigurana suma, na osnovu koje se utvrđuje visina premije (kako ne postoje osigurane vrednosti, visina premije se utvrđuje prema visini osigurane sume). Osiguranik stiče pravo na isplatu osigurane sume nastupanjem osiguranog slučaja, bez obaveze da dokaže štetu koju je pretrpeo, kao i njenu visinu.

Na osnovu ovih karakteristika možemo zaključiti da osiguranje lica predstavlja posebnu vrstu osiguranja, gde se ostvareni rizici kod osiguranih lica ne mogu nikada realno nadoknaditi. Međutim, moguće je ublažiti posledice nastupanja rizika materijalnom nadoknadom, odnosno isplatom osigurane sume.

Shodno tome, može se reći da osiguranje lica objedinjuje funkciju osiguranja i funkciju štednje.

U okviru osiguranja lica razlikujemo osiguranje života i osiguranje od posledica nesrećnog slučaja, kao dve osnovne vrste osiguranja lica, tako da sledi njihovo detaljnije objašnjenje. Pored toga, biće obrađeno i zdravstveno osiguranje, sa posebnim osvrtom na karakteristike zdravstvenog osiguranja u Srbiji.

13.2.2. Osiguranje života

13.2.2.1. Osnovne karakteristike osiguranja života

Pod životnim osiguranjem podrazumeva se ono osiguranje kod koga prestankom ili trajanjem života jednog ili više lica dolazi do isplate osigurane sume od strane osiguravača. Dakle, ono predstavlja ugovor kojim se osiguravač obavezuje da isplati osiguraniku ili licu koje on odredi, određenu sumu ili rentu u slučaju smrti osiguranika ili za slučaj njegovog doživljenja određenog vremena. Ovo je jedna specifična vrsta osiguranja, jer se radi o osiguranju od rizika smrti, i predstavlja najrasprostranjeniji oblik osiguranja u svetu.

Osiguranje života objedinjuje funkciju osiguranja i štednje, jer se putem ovog osiguranja posle nekoliko godina može vratiti skoro sav uplaćeni novac. U nekim zemljama ljudi koji uplaćuju životno osiguranje imaju pravo na poreske olakšice, a pomoću iste polise mogu da dobiju i razne kredite (Kočović, 2006: 27).

U ugovoru o osiguranju života pojavljuje se nekoliko subjekata (Ostojić, 2007: 200):

- Ugovarač osiguranja je osoba koja sklapa ugovor o osiguranju života, obavezuje se na plaćanje premije i pripadaju joj sva prava iz ugovora o osiguranju;
- Osiguranik je osoba o čijoj smrti ili doživljenju zavisi isplata ugovorene osigurane sume;
- Korisnik osiguranja je lice u čiju se korist sklapa osiguranje. Kod osiguranja za slučaj smrti kao korisnici osiguranja najčešće se navode supružnici, deca i slično, dok se kod osiguranja za slučaj doživljenja kao korisnik javlja sam ugovarač osiguranja.

Neka od osnovnih obeležja životnog osiguranja ogledaju se u sledećem:

- rizik prerane smrti izračunava se na osnovu dva ključna faktora: uzrast i pol;
- međusobne dugoročne obaveze ugovornih strana, fiksna visina premije za ceo period trajanja ugovora;
- štedna komponenta u premijama mnogih oblika životnih osiguranja;
- mogućnost prenosa prava na osiguranu sumu sa ugovarača na poverioca.

Kao što je već poznato, osnovni pojam u osiguranju jeste rizik. Na osnovu dobre procene rizika, moguće je utvrditi premiju, koja će biti dovoljna za isplatu očekivanih obaveza po osiguranjima. Kod osiguranja života, premija se obračunava uzimajući u obzir očekivane ukupne obaveze koje mogu nastati u određenom vremenskom periodu, ali ono što je razlikuje od premije kod ostalih vrsta osiguranja, jeste to što se sastoji iz dva dela: štedne i riziko-premije.

Kod obračuna tehničke premije kod osiguranja života, osnovu za računanje predstavljaju tablice smrtnosti, zajedno sa kamatnom stopom. Tablice smrtnosti sačinjavaju se na bazi popisa ukupnog stanovništva i sadrže različite pokazatelje, od kojih je osnovni verovatnoća smrtnosti.

13.2.2.2. Vrste osiguranja života

Postoji veliki broj kriterijuma, po kojima se razlikuje više vrsta osiguranja života. Tako, prema riziku koji se osigurava, osiguranja života dele se na:

- osiguranja za slučaj smrti (riziko osiguranja),
- osiguranja za slučaj doživljenja,
- osiguranja za slučaj smrti i doživljenja (mešovita osiguranja).

Ukoliko je kriterijum za podelu osiguranja života način isplate osigurane sume, razlikujemo:

- osiguranje isplatom štete i
- osiguranje isplatom doživljenja.

Prema načinu plaćanja premije, postoje:

- osiguranja sa jednokratnom uplatom premije i
- osiguranja sa ugovorenim plaćanjem premije u određenom periodu.

Sa aspekta obuhvatnosti rizika, razlikujemo (Kočović, 2006: 64):

- osiguranje života sa uključenim rizikom od smrti koja je posledica nesrećnog slučaja;
- osiguranje od posledica nesrećnog slučaja i
- osiguranje za slučaj smrti.

Prema Zakonu o osiguranju ("Sl. glasnik RS", br. 55/2004, 70/2004 - ispr., 61/2005, 61/2005 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 101/2007, 63/2009 - odluka US, 107/2009, 99/2011, 119/2012, 116/2013 i 139/2014 - dr. zakon) postoje (Zakon o osiguranju):

- osiguranje života;
- rentno osiguranje;
- dopunsko osiguranje uz osiguranje života;
- dobrovoljno penzijsko osiguranje i
- druge vrste životnih osiguranja.

13.2.2.3. Zaključenje ugovora o osiguranju života

Ugovor o osiguranju života zaključuje se na osnovu pismene ponude, koja sadrži sve bitne elemente ugovora o osiguranju. Ponuda predstavlja sastavni deo ugovora i neophodno je da je potpišu ugovorne strane, gde se javljaju osiguravač i ugovarač osiguranja.

Kako je osiguranje života dobrovoljno, zaključenje ugovora vrši se na dobrovoljnoj osnovi, kada postoji saglasnost volja ugovornih strana, a u skladu sa opštim uslovima osiguranja života, odgovarajućim dopunskim, odnosno posebnim uslovima.

U zavisnosti od načina zaključenja ugovora o osiguranju, postoje:

- individualna osiguranja;

- uzajamna osiguranja i
- kolektivna osiguranja.

Individualna osiguranja zaključuju se posebno za svakog osiguranika i izdavanjem pojedinačnih polisa. Kod uzajamnog osiguranja jednom polisom osiguravaju se dva lica. Kod kolektivnog osiguranja, osigurava se više lica jednom polisom.

Prilikom zaključenja ugovora o osiguranju života, neophodno je da lice koje se osigurava ispunjava sledeće uslove:

- Osiguranje života mogu zaključiti lica starosti od 14 do 65 godina života;
- Pod normalnim uslovima osiguranja mogu se osigurati zdrava lica, dok lica koja nisu potpuno zdrava mogu biti osigurana po posebnim uslovima za osiguranje uvećanih rizika;
- Osiguranje za slučaj smrti lica mlađeg od 14 godina je ništavno, kao i lica potpuno lišenog poslovne sposobnosti.

Isprava o zaključenom ugovoru jeste polisa. Ovaj ugovor zaključuje se sa određenim trajanjem, koje slobodno određuju ugovorne strane. Najčešće su to višegodišnji ugovori od 10 godina, ali može se ugovoriti i na 5 ili 7 godina. Na polisi mora biti istaknut tačno određen početak i istek osiguranja.

13.2.3. Osiguranje od posledica nesrećnog slučaja

Osiguranje od posledica nesrećnog slučaja je ono osiguranje gde osiguravač preuzima obavezu da isplati osiguranu sumu osiguraniku ili drugom korisniku, ako za vreme trajanja osiguranja predviđeni nesrećni slučaj prouzrokuje smrt ili invaliditet osiguranika. Takođe, ukoliko se kao posledica nesrećnog slučaja javi narušavanje zdravlja osiguranika ili njegova prolazna nesposobnost za rad, osiguravač je u obavezi da nadoknadi štetu nastalu usled troškova lečenja i izgubljene zarade.

Kada je reč o isplati osigurane sume (smrt, invaliditet), osiguranje od posledica nesrećnog slučaja je po svojoj prirodi osiguranje lica, koje ima za cilj isplatu unapred određene sume novca. Sa druge strane, kada je reč o obavezi osiguravača za nadoknadu troškova lečenja i izgubljene zarade, ovo osiguranje dobija odštetni karakter, jer se naknada isplaćuje u visini nastalih troškova.

Da bi se jedan događaj, u smislu osiguranja, smatrao nesrećnim slučajem, treba da ispunjava sledeće uslove (Marović i sar., 2004: 265):

- da deluje na telo osiguranika;
- da deluje iznenada i naglo;
- da dolazi spolja u odnosu na osiguranika;
- da je nezavistan od volje osiguranika i
- da postoji uzročna veza između spoljne radnje i posledica na telo osiguranika.

Osiguranje lica od posledica nesrećnog slučaja može se ugovoriti za slučaj smrti od nezgode, za slučaj smrti usled bolesti, za slučaj trajnog gubitka opšte radne sposobnosti, za slučaj prolazne nesposobnosti za rad, za slučaj narušenja zdravlja koje zahteva lekarsku pomoć, itd.

Osiguranje nezgode može biti, prema načinu nastanka odnosa osiguranja:

- dobrovoljno i
- obavezno osiguranje.

Dobrovoljno osiguranje nastaje putem ugovora, saglasnošću volja ugovornih strana o bitnim elementima ugovora. Postoje razni vidovi dobrovoljnog osiguranja: osiguranje lica pri vršenju redovnog zanimanja, osiguranje dece i školske omladine, osiguranje gostiju, posetilaca i turista sa osiguranjem odgovornosti, osiguranje potrošača, itd. Obavezno osiguranje nastaje bilo putem ugovora (gde zakon obavezuje na zaključenje konkretnog ugovora) ili putem zakona.

13.2.4. Zdravstveno osiguranje

13.2.4.1. Osnovne karakteristike zdravstvenog osiguranja

Kada dođe do toga da čovek iznenada oboli, moguć je nastanak visokih medicinskih troškova. Ove troškove različito podnose pojedinac i društvo. Postoji mogućnost njihovog osiguranja, kako bi se lakše podneli.

Prvi način prenosa tereta medicinskih troškova je prenos na socijalno osiguranje, odnosno državu, a drugi način prenos na privatno osiguranje. Ovde

se misli na osiguravajuće kompanije, gde se obezbeđuje prenos medicinskih troškova putem plaćanja premije osiguranja.

Dakle, zdravstveno osiguranje pokriva troškove lečenja koji nisu pokriveni obaveznim zdravstvenim osiguranjem, ili sve troškove ako osiguranik nema to osiguranje. Visina premije koju plaća osiguranik zavisi od procene rizika, odnosno verovatnoće da će osiguranik oboleti u toku trajanja ugovora o osiguranju. Osiguravač može da odbije da zaključi ugovor sa licem iznad određene starosti i da traži povećanje premije ako dođe do pogoršanja zdravstvenog stanja osiguranika.

U razvijenim zemljama se sve više koriste ugovori o kolektivnom zdravstvenom osiguranju zaposlenih, članova nekih udruženja, organizacija i tela koja štite interese svojih članova. Kolektivno zdravstveno osiguranje je najbolji način da se obezbedi dopunska zdravstvena zaštita jer se reformom obaveznog zdravstvenog osiguranja davanja po osnovu obaveznog osiguranja ograničavaju na razne načine.

Slobodno se može reći da u svetu postoje različiti oblici organizovanja zdravstvenog osiguranja. Razlike među njima su u kriterijumu obaveznosti (obavezno i dobrovoljno), uključenosti u zdravstveni sistem, načinu finansiranja, načinu organizovanja i upravljanja raspoloživim resursima, itd. Shodno tome, postoje i mnogobrojne klasifikacije.

13.2.4.2. Zdravstveno osiguranje u Srbiji

U Srbiji se sistem zdravstvenog osiguranja bazira na obaveznom zdravstvenom osiguranju, kao i u svim evropskim državama. Sve do 2005. godine, kada je donet novi Zakon o zdravstvenom osiguranju, postojalo je samo obavezno socijalno zdravstveno osiguranje. Fondovi zdravstvenog osiguranja formirani su iz obavezujućih doprinosa zaposlenih, sa osnovnom karakteristikom koja se ogleda u socijalnoj i humanoj funkciji. Međutim, loše upravljanje državnim fondom i neracionalna potrošnja bile su osnovne slabosti ovog sistema.

Reformski Zakon o zdravstvenom osiguranju iz 2005. godine takođe reguliše obavezno zdravstveno osiguranje, ali dozvoljava mogućnost uvođenja dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja. Dakle, danas je u Srbiji moguće organizovati sledeće vrste dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja: paralelno,

dodatno i privatno, a mogu ga sprovoditi društva za osiguranje i Republički fond za zdravstveno osiguranje.

Paralelno zdravstveno osiguranje pokriva troškove zdravstvene zaštite koji nastaju kada osiguranik ostvaruje zdravstvenu zaštitu koja je obuhvaćena obaveznim zdravstvenim osiguranjem na način i po postupku koji je drukčiji od načina i postupka ostvarivanja prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja, koji je propisan zakonom kojim se uređuje zdravstveno osiguranje i propisima donetim za sprovođenje tog zakona. Dodatno zdravstveno osiguranje pokriva troškove zdravstvenih usluga, lekova, medicinsko-tehničkih pomagala, odnosno novčanih naknada koje nisu obuhvaćene pravima iz obaveznog zdravstvenog osiguranja, odnosno osiguranje na veći sadržaj, obim i standard prava, kao i iznos novčanih naknada obuhvaćenih obaveznim zdravstvenim osiguranjem. Privatno zdravstveno osiguranje je osiguranje lica koja nisu obuhvaćena obaveznim zdravstvenim osiguranjem ili koja se nisu uključila u obavezno zdravstveno osiguranje, za pokrivanje troškova za vrstu, sadržaj, obim i standard prava koja se ugovaraju sa davaocem osiguranja (Uredba o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju, 2016).

Kratak rezime sadržaja:

U ovom poglavlju date su osnovne vrste osiguranja, pri čemu se osiguranje imovina i osiguranje lica izdvajaju kao dve kategorije. Imovinska osiguranja obuhvataju više vrsta osiguranja čiji su predmet osiguranja materijalna dobra, odnosno pokretne i nepokretne stvari koje mogu biti oštećene ili uništene ostvarenjem osiguranih slučajeva i imovinski interesi. U zavisnosti od kriterijuma, moguće je izdvojiti više podela osiguranja imovine, koje su i date u okviru ovog poglavlja. Osiguranje od odgovornosti spada u novije grane osiguranja, a sam nastanak ove vrste osiguranja vezan je sa razvojem odgovornosti za štetu.

Za razliku od osiguranja imovine, predmet osiguranja lica jesu život i zdravlje osiguranika, što znači da se rizik koji je obuhvaćen ovim osiguranjem ne može izraziti kroz materijalnu vrednost. U okviru osiguranja lica razlikujemo osiguranje života i osiguranje od posledica nesrećnog slučaja, kao dve osnovne vrste osiguranja lica, pored kojih u poglavlju obrađujemo i zdravstveno osiguranje.

Pitanja za proveru znanja:

1. Navesti kriterijume koje koristimo za podelu osiguranja.
2. Definisati imovinska osiguranja.
3. Od kojih elemenata zavisi naknada iz osiguranja kod osiguranja imovine?
4. Objasniti nadosiguranje i podosiguranje.
5. Podela osiguranja imovine prema Zakonu o osiguranju Republike Srbije.
6. Objasniti osiguranje od odgovornosti.
7. Koje su osnovne karakteristike osiguranja lica?
8. Podela osiguranja lica.
9. Koji subjekti se pojavljuju u osiguranju života?
10. Vrste osiguranja života.
11. Karakteristike osiguranja od posledica nesrećnog slučaja.
12. Karakteristike zdravstvenog osiguranja.

14. OSIGURANJE RIZIKA U TURIZMU

Kao i u svakoj delatnosti, tako se i korisnici u turizmu osiguravaju, kako bi pokrili moguću štetu i rizik, sa kojim se suočavaju u svakodnevnom poslovanju. Tu se pre svega misli na rizike povezane sa promenama u životnoj sredini, političkim dešavanjima, klimatskim promenama, itd. Najčešći način prenosa pomenutih rizika, jeste preko društva za osiguranje, tako da sledi pojašnjenje različitih vrsta osiguranja rizika u turizmu.

14.1. Vrste osiguranja rizika u turizmu

Ukoliko se kao kriterijum uzme način nastanka osiguranja, razlikujemo dobrovoljna i obavezna osiguranja. Već je poznato da se dobrovoljno osiguranje zaključuje slobodnom voljom ugovornih strana, odnosno ugovarača osiguranja (osiguranika), koji ima interes da zaštiti imovinu, zdravlje ili život. Sa druge strane, postoje obavezna osiguranja, koja su propisana zakonom.

Pored ove podele, ovde izdvajamo putničko zdravstveno osiguranje, osiguranje od posledica nesrećnog slučaja i osiguranje od odgovornosti.

14.1.1. Obavezno osiguranje turističkih agencija

Za obavljanje delatnosti, turistička agencija mora da poseduje licencu. Prme Zakonu o turizmu ("Sl. glasnik RS", br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 - dr. zakon, 93/2012 i 84/2015), licenca se izdaje organizatoru putovanja koji, pored ostalih neophodnih uslova, ima propisanu garanciju putovanja za slučaj insolventnosti i radi naknade štete putniku nastale neispunjenjem, delimičnim ispunjenjem ili neurednim ispunjenjem ugovornih obaveza (garancija putovanja).

Garancijom putovanja usled insolventnosti organizatora putovanja posebno se obezbeđuju troškovi nužnog smeštaja, ishrane i povratka putnika sa putovanja u mesto polaska u zemlji i inostranstvu, kao i sva nastala potraživanja putnika. Garancijom putovanja radi naknade štete obezbeđuje se naknada štete koja se prouzrokuje putniku neispunjenjem, delimičnim ispunjenjem ili neurednim ispunjenjem obaveza organizatora putovanja, koje su određene opštim uslovima i programom putovanja (Zakon o turizmu).

Dakle, ovim osiguranjem, osiguravajuće društvo omogućava turističkoj agenciji da izvrši svoje obaveze prema putnicima, onda kada nije u mogućnosti da realizuje ugovorena i plaćena putovanja zbog sopstvene insolventnosti, kao i obaveze nastale od odgovornosti iz delatnosti organizovanja putovanja. U tom slučaju, osiguravajuće društvo će umesto turističke agencije platiti štetu koja je prouzrokovana putniku – neispunjenjem, delimičnim ili neurednim ispunjenjem obaveza organizatora putovanja. U slučaju insolventnosti organizatora putovanja, osiguravajuće društvo će izmiriti troškove nužnog smeštaja ishrane i povratka putnika sa putovanja u mesto polaska u zemlji i inostranstvu (pod insolventnošću organizatora putovanja podrazumeva se nesposobnost plaćanja dospelih obaveza u iznosu i u roku dospeća, koja obuhvata finansijsku blokadu organizatora putovanja, kao i nemogućnost izmirenja obaveza, kada je iznos obaveza veći od iznosa sredstava kojima raspolaže na računima kod banaka). Ovim osiguranjem turističke agencije ispunjavaju i zakonsku obavezu za rad.

14.1.2. Putničko zdravstveno osiguranje

U prethodnom poglavlju bilo je više reči o zdravstvenom osiguranju, kao osiguranju lica. Putničko zdravstveno osiguranje je relativno nova vrsta zdravstvenog osiguranja, koju obrađujemo u ovoj knjizi u okviru osiguranja rizika u turizmu. Svrha ove vrste osiguranja jeste da se pokriju medicinski troškovi nastali usled iznenadne bolesti ili nezgode za vreme putovanja i boravka u inostranstvu.

Predmet putničkog zdravstvenog osiguranja može biti:

- ambulantno i vanbolničko lečenje;
- prevoz do odgovarajuće bolnice;
- nabavka lekova;
- troškovi neophodne operacije i
- drugi troškovi vezani za iznenadnu bolest ili nezgodu.

Osiguranici mogu biti lica do navršениh 85 godina života, a ovu vrstu osiguranja može zaključiti svako pravno ili fizičko lice, koje ima interes za zaključivanjem putničkog zdravstvenog osiguranja. Može se zaključiti kao individualno ili grupno (više od 10 lica), ali i kao porodično osiguranje (roditelji i deca do 19 godina).

Putničko zdravstveno osiguranje se zaključuje pre početka putovanja u inostranstvo, a na snagu stupa od dana izdavanja polise osiguranja i važi do datuma navedenog u polisi. Sa nastankom medicinskih troškova počinje osigurani slučaj, a završava se kada prestanu medicinski troškovi. U samoj polisi osiguranja navedena je ugovorena suma, koja predstavlja maksimalni iznos pokriva.

Završetkom putovanja prestaje putničko zdravstveno osiguranje.

14.1.3. Osiguranje od posledica nesrećnog slučaja

Kao što je već objašnjeno na prethodnim stranicama, osiguranje od posledica nesrećnog slučaja je ono osiguranje gde osiguravač preuzima obavezu da isplati osiguranu sumu osiguraniku ili drugom korisniku, ako za vreme trajanja osiguranja predviđeni nesrećni slučaj prouzrokuje smrt ili invaliditet osiguranika. Takođe, ukoliko se kao posledica nesrećnog slučaja javi narušavanje zdravlja osiguranika ili njegova prolazna nesposobnost za rad, osiguravač je u obavezi da nadoknadi štetu nastalu usled troškova lečenja i izgubljene zarade.

U turizmu vrlo često može doći do neželjenih posledica prilikom raznih nesrećnih slučajeva. Iz tog razloga, poželjno je da se korisnici turističkih usluga osiguraju, kako bi smanjili posledice različitih tipova nezgoda.

Davaoci turističkih usluga, koji u okviru svoje ponude imaju i sadržaje sportsko-rekreativne prirode, kao što su skijanje, ronjenje, jahanje i ostalo, trebalo bi da osiguraju korisnike tih usluga od posledica nesrećnog slučaja.

Zaposleni u turističkim agencijama osigurani su od posledica nesrećnog slučaja, jer su oni podložni mnogobrojnim rizicima (posebno vođiči, vozači autobusa).

Vrlo često turističke agencije zaključuju kolektivne ugovore o osiguranju, po kojima osiguravaju svoje zaposlene i korisnike njihovih usluga. Na taj način, turistička agencija zaključuje veliki broj osiguranja, bez obaveze da svaki osiguranik zasebno zaključuje osiguranje.

14.1.4. Osiguranje od odgovornosti

Pored davaoca turističkih usluga, i turističkim kompleksima prete mnogobrojni rizici. Pored ostalih vrsta, od izuzetnog je značaja osiguranje od odgovornosti. U delu knjige, koji se odnosi na osiguranje imovine, dato je detaljno objašnjenje osiguranja od odgovornosti, a ovde se bavimo ovom vrstom osiguranja u turizmu.

Osiguranje od opšte odgovornosti pokriva izvore opasnosti u obavljanju industrijske, zanatske i profesionalne delatnosti. U novije vreme sve je više obaveznih osiguranja od odgovornosti, kao posrednika osiguranja, aktuara, revizora, lekara, arhitekata, turističkih agencija iz obavljanja delatnosti (Pak, 2010).

U okviru osiguranja od odgovornosti u turizmu, razlikujemo osiguranje od odgovornosti prema putnicima, osiguranje od odgovornosti prema poslovnim partnerima (hotelskim preduzećima), kao i osiguranje od odgovornosti prema trećim licima.

Najznačajniji tip osiguranja jeste osiguranje od odgovornosti prema putnicima. Ovim osiguranjem obezbeđuje se pokriće odgovornosti za štete koje pretrpi putnik usled neispunjenja, delimičnog ili neurednog ispunjenja obaveza organizatora putovanja.

Kod ovog osiguranja ugovarač osiguranja je organizator putovanja (turistička agencija) koja organizuje i realizuje turistička putovanja u zemlji i inostranstvu. Odgovornost ugovarača osiguranja obuhvata sledeće naknade: za potraživanja uplaćenih sredstava putnika po osnovu ugovora o turističkom putovanju, koje organizator putovanja nije realizovao, kao i za potraživanja razlike između ugovorene cene putovanja i cene putovanja snižene srazmerno neizvršenju ili nepotpunom izvršenju usluga obuhvaćenih programom putovanja.

Kratak rezime sadržaja:

U ovom poglavlju, obrađeno je osiguranje rizika u turizmu. Kao i u svakoj delatnosti, tako se i korisnici u turizmu osiguravaju, kako bi pokrili moguću štetu i rizik, sa kojim se suočavaju u svakodnevnom poslovanju. Ukoliko se kao kriterijum uzme način nastanka osiguranja, razlikujemo dobrovoljna i obavezna osiguranja. Pored ove podele, izdvaja se putničko zdravstveno osiguranje, osiguranje od posledica nesrećnog slučaja i osiguranje od odgovornosti.

Putem obaveznog osiguranja turističkih agencija, osiguravajuće društvo omogućava turističkoj agenciji da izvrši svoje obaveze prema putnicima, onda kada nije u mogućnosti da realizuje ugovorena i plaćena putovanja zbog sopstvene insolventnosti, kao i obaveze nastale od odgovornosti iz delatnosti organizovanja putovanja.

Svrha putničkog zdravstvenog osiguranja jeste da se pokriju medicinski troškovi nastali usled iznenadne bolesti ili nezgode za vreme putovanja i boravka u inostranstvu. Najznačajniji tip osiguranja od odgovornosti u turizmu jeste osiguranje od odgovornosti prema putnicima. Ovim osiguranjem obezbeđuje se pokriće odgovornosti za štete koje pretrpi putnik usled neispunjenja, delimičnog ili neurednog ispunjenja obaveza organizatora putovanja.

Pitanja za proveru znanja:

1. Navesti vrste osiguranja u turizmu.
2. Objasniti obavezno osiguranje turističkih agencija.
3. Šta može biti predmet putničkog osiguranja?
4. Objasniti osiguranje od posledica nesrećnog slučaja.
5. Objasniti osiguranje od odgovornosti.

15. SAOSIGURANJE I REOSIGURANJE

15.1. Pojam i vrste saosiguranja

Saosiguranje je vrlo složen i zahtevan posao, za čije zaključenje je potrebno dosta vremena. Ono, u stvari, predstavlja učešće dva ili više osiguravača u sklapanju jednog ugovora o osiguranju i to tako da svaki osiguravač učestvuje u pokriću osiguranog slučaja srazmerno preuzetom delu iz ugovora o osiguranju.

Ono što je suština ovog posla, jeste raspodela rizika na nekoliko delova, jer svaki saosiguravač preuzima deo ukupnog rizika. Sama polisa osiguranja sadrži obavezu dva ili više osiguravača za isti rizik jednog osiguranika.

Kod saosiguranja nastaje neposredni odnos između osiguranika i svakog pojedinog saosiguravača. Dakle, svaki saosiguravač postaje osiguravač u odnosu na osiguranika u srazmeri preuzetog rizika i izvršava svoje obaveze.

Postoje neke karakteristike ugovora o saosiguranju, koje proističu iz njegove specifične prirode:

- svaki osiguravač pokriva svoj deo u celini,
- kada postoji vodeći osiguravač (osiguravač koji je pokretač obaveze iz osiguranja ili koji vodi naziva se vodeći osiguravač; ako nastupi osigurani slučaj, saosiguravači obično ovlaste vodećeg osiguravača da izvrši likvidaciju štete i raspodelu odštete na sve saosiguravače) on ne istupa u sopstveno, već u ime ostalih osiguravača,
- ako postoje uslovi za raskid ugovora o saosiguranju, svaki osiguravač može raskinuti ugovor, koji se tiče njegovog udela.

Danas se saosiguranje primenjuje samo u slučajevima kada se radi o velikim i teškim rizicima (osiguranje brodova, vazduhoplova, atomskih centrala, elektrana), jer je postupak u saosiguranju vrlo složen. Naime, za zaključenje ovog ugovora potrebno je pronaći osiguravače koji su spremni i imaju potrebna sredstva za preuzimanje dela rizika u saosiguranju.

Postoji više podela saosiguranja, ali ako kao kriterijum uzmemo oblik ugovora, saosiguranje možemo podeliti na:

- automatsko ili okvirno saosiguranje i
- fakultativno saosiguranje.

U slučaju kada se osiguravači dogovaraju o recipročnom učešću u raspodeli rizika, reč je o automatskom ili okvirnom saosiguranju. Kod fakultativnog osiguranja, nakon detaljnog upoznavanja sa činjenicama vezanim za konkretan rizik, osiguravač odlučuje o prihvatanju i udelu u datom riziku.

Ukoliko posmatramo saosiguranje prema plasmanu viška rizika, razlikujemo:

- aktivne i
- pasivne poslove.

Osnovna razlika između pomenutih poslova jeste to što kod aktivnih poslova osiguravač preuzima deo rizika od drugih osiguravača, dok kod pasivnih poslova osiguravač plasira deo saosiguranja.

15.2. Pojam i vrste reosiguranja

Reosiguranje je delatnost koja spada u okvir poslova osiguranja, a omogućava osiguravačima da preuzmu rizike koji prelaze njihove kapacitete. Ono, u stvari, predstavlja osiguranje osiguravača i omogućava podelu rizika. Jednostavnije rečeno, reosiguranje je finansijska transakcija kojom se vrši prenos rizika sa osiguravača na reosiguravača (Abramowsky, 2012: 3).

Kod ugovora o reosiguranju nalazimo sve one elemente koje poseduje bilo koji drugi ugovor o osiguranju: interes, rizik i premiju. Razlika je samo u tome što je na poziciji onoga ko se osigurava osiguravač, dok je reosiguravač na poziciji onoga ko pruža osiguranje.

Osnova za postojanje poslova reosiguranja jeste zaključeni ugovor o osiguranju. Osiguravač vrši procenu rizika koji može preuzeti i taj deo rizika koji u slučaju štete može isplatiti, a da ne ugrozi svoju solventnost, naziva se samoprdržaj. Dakle, samoprdržaj je maksimalni iznos obaveze koji jedan osiguravač može da preuzme na sebe, a da pri tome ne ugrozi svoju likvidnost. Preostali deo rizika, koji bi u slučaju štete ugrozio solventnost osiguravača, osiguravač predaje reosiguranju. Na taj način, dolazi do raspodele rizika između osiguravača i reosiguravača. Reosiguravač tako preuzeti rizik, može u celosti zadržati kao samoprdržaj, ili može zadržati deo za koji će biti u mogućnosti da pokrije svojim sredstvima, a ostatak predati drugom reosiguravaču.

Kao što je već poznato, i kod saosiguranja i kod reosiguranja postoji raspodela rizika. Međutim, ovde postoji razlika, jer kod saosiguranja imamo

horizontalnu raspodelu rizika, dok kod reosiguranja imamo vertikalnu raspodelu rizika, koja se zaustavlja, odnosno ne mora zaustaviti kod jednog reosiguravača. Preuzimanje viškova rizika od strane reosiguravača i dalja eventualna podela rizika odvija se na ekonomskim načelima raspodele rizika. Ovde dolazi do prostorne disperzije rizika, jer danas posao reosiguranja prevazilazi državne granice. Može se reći da reosiguranje predstavlja najrasprostranjeniji, najbrži i najefikasniji način raspodele rizika.

U ovom poslu ne postoji nikakav pravni, ni ekonomski odnos između reosiguravača i osiguranika. Prilikom nastanka osiguranog slučaja, osiguranik svoja potraživanja ostvaruje na bazi ugovora, koji je zaključio sa osiguravačem. Iz tog razloga, osiguranik čak ne mora ni da zna za reosiguranje.

Osnovni zadatak reosiguranja jeste povećanje kapaciteta osiguravača za preuzimanje rizika, odnosno pružanje mogućnosti osiguravaču da preuzima i one rizike, koje zbog mogućih velikih šteta ne bi mogao samostalno da pokrije. Ono što je neophodno da svaki osiguravač učini jeste da, na osnovu analize sopstvenog portfelja, predvidi moguća odstupanja od očekivanja i da izabere odgovarajuće vidove reosiguranja.

Da nema reosiguranja, danas osiguravači ne bi bili u mogućnosti da preuzmu velike rizike, gde mogu nastati velike pojedinačne štete od požara i eksplozije, pada i udara, potonuća i ostalo, kao i rizike gde mogu nastati masovne i katastrofalne štete od rizika zemljotresa, poplave, oluje, itd.

Reosiguranje možemo podeliti prema nekoliko kriterijuma, i to:

- Prema vrstama poslova, razlikujemo aktivna i pasivna reosiguranja (Aktivno reosiguranje je onaj posao gde dolazi do preuzimanja rizika u reosiguranje od strane reosiguravača. Pasivno reosiguranje je slučaj kada reosiguravač predaje deo rizika drugim reosiguravačima);
- Prema stanovištu prostorne distribucije, razlikujemo reosiguranje u zemlji i reosiguranje u inostranstvu;
- Prema načinu ugovaranja, reosiguranje može biti fakultativno ili dobrovoljno i obavezno reosiguranje;
- Prema načinu izravnavanja rizika, postoje proporcionalni vidovi reosiguranja (gde spadaju kvotno reosiguranje (reosiguranje srazmernog dela rizika) i ekscedentno reosiguranje (reosiguranje viška rizika)), kao i neproporcionalni vidovi reosiguranja (u koje spadaju reosiguranje viška štete i reosiguranje viška godišnjih šteta).

Činjenica je da samo jedan tip reosiguranja ne može pružiti osiguravaču zaštitu od svih velikih šteta, već samo od pojedinih. Zbog toga osiguravači koriste više vidova reosiguranja i to u zavisnosti od rizika koje preuzimaju.

Kratak rezime sadržaja:

U ovom delu objašnjeni su pojmovi saosiguranja i reosiguranja. Saosiguranje predstavlja učešće dva ili više osiguravača u sklapanju jednog ugovora o osiguranju i to tako da svaki osiguravač učestvuje u pokriću osiguranog slučaja srazmerno preuzetom delu iz ugovora o osiguranju. Danas se saosiguranje primenjuje samo u slučajevima kada se radi o velikim i teškim rizicima (osiguranje brodova, vazduhoplova, atomskih centrala, elektrana), jer je postupak vrlo složen. Postoji više podela saosiguranja, tako da razlikujemo automatsko ili okvirno saosiguranje i fakultativno saosiguranje.

Reosiguranje je delatnost koja spada u okvir poslova osiguranja, a omogućava osiguravačima da preuzmu rizike koji prelaze njihove kapacitete. Osnova za postojanje poslova reosiguranja jeste zaključeni ugovor o osiguranju, i u ovom poslu ne postoji nikakav pravni, ni ekonomski odnos između reosiguravača i osiguranika.

Pitanja za proveru znanja:

1. Šta je saosiguranje?
2. Karakteristike ugovora o saosiguranju.
3. Podela saosiguranja.
4. Šta je reosiguranje?
5. Šta je samopridržaj?
6. Podela reosiguranja.

16. SAVREMENE TENDENCIJE RAZVOJA OSIGURANJA

16.1. Karakteristike tržišta osiguranja u svetu i savremeni trendovi razvoja

Pored bankarskog sektora, osiguranje predstavlja najvažniju finansijsku instituciju, sa ključnom ulogom u razvoju ekonomije svake države. Tržište osiguranja počelo je da se razvija šezdesetih godina prošlog veka, a danas doživljava ubrzani rast. Ove promene na svetskom tržištu osiguranja rezultat su izmene strukture potreba za osiguranjem, kao i usled katastrofalnih šteta izazvanih elementarnim nepogodama, koje direktno utiču na strukturu ponude, odnosno, tražnje osiguranja.

Osiguravajuće kompanije su bitan segment finansijskog tržišta i raspolažu velikim iznosima kapitala. Poslednja svetska ekonomska kriza nije ugrozila opstanak osiguravajućih kompanija na svetskom tržištu, iz razloga što su ovi investitori ulagali sredstva u sigurne plasmane. Prema podacima koje je objavio Bloomberg početkom 2010. godine, sektor osiguranja je u uslovima svetske ekonomske krize pretrpeo gubitak od 261 milijardu dolara (skoro pet puta manje u odnosu na bankarski sektor).

Tabela 15: Premije osiguranja u svetu u periodu od 2013. do 2015. godine (u mil. USD)

	Životno osiguranje	Neživotno osiguranje	Ukupno
2013	2.547.486	2.040.966	4.588.451
2014	2.655.593	2.099.118	4.754.710
2015	2.533.818	2.019.967	4.553.785

Izvor: International Insurance Fact Book 2013-2015, World Overview. Available at: <http://www.iii.org/publications/international-insurance-fact-book-2016/world-overview>

Sasvim je logično da osiguravajuće kompanije teže da privuku što veći broj osiguranika, odnosno ugovarača osiguranja i tako zaključe što više ugovora o osiguranju. Jedan od najznačajnijih pokazatelja stepena razvijenosti osiguranja jeste struktura osiguranja. U ukupnom portfoliju osiguranja, može se uočiti da veći udeo imaju premije životnog osiguranja u odnosu na premije neživotnog

osiguranja. Ukoliko posmatramo prihode od premija osiguranja u svetu, možemo uočiti da tržište osiguranja pokazuje trend povećavanja premija osiguranja u 2014. godini u odnosu na 2013. godinu (što se može videti u Tabeli 15), ali dolazi do pada premija osiguranja u 2015. godini u odnosu na 2014. godinu.

U Tabeli 16 nalazi se 10 zemalja sveta, koja su u 2015. godini ostvarila najveće prihode od premija osiguranja.

Tabela 16: Top 10 zemalja sveta po naplaćenim premijama osiguranja u 2015. godini (u mil. USD)

Rang	Zemlja	Premija životnog osiguranja	Premija neživotnog osiguranja	Iznos	Ukupne premije	
					% promena u odnosu na 2014. god.	% u odnosu na ukupne premije u svetu
1	SAD	552.506	763.766	1.316.721	3.6	28.90
2	Japan	343.816	105.891	449.707	-5.6	9.88
3	Kina	210.763	175.737	386.500	17.7	8.49
4	V. Britanija	214.492	105.685	320.176	-5.2	7.03
5	Francuska	150.143	80.402	230.545	-14.5	5.06
6	Nemačka	96.725	116.538	213.263	-16.4	4.68
7	Italija	124.848	40.189	165.037	-15.3	3.62
8	Južna Koreja	98.218	55.402	153.620	-3.3	3.37
9	Kanada	49.331	65.637	114.968	-9.5	2.52
10	Tajvan	79.627	16.352	95.979	0.4	2.11

Izvor: International Insurance Fact Book 2013-2015, World Overview. Available at:
<http://www.iii.org/publications/international-insurance-fact-book-2016/world-overview>

Na svetskom nivou, najveće učešće u prihodima od ukupnih premija osiguranja, u 2015. godini, imale su Sjedinjene Američke Države i to 28,9%.

Posle njih, slede Japan, Kina i Velika Britanija. Međutim, ukoliko posmatramo procentualnu promenu ukupnih premija osiguranja u 2015. godini u odnosu na prethodnu godinu, možemo uočiti da u 7 od 10 top zemalja dolazi do smanjenja, a do povećanja jedino u Kini, SAD-u i Tajvanu.

U 2015. godini ukupna premija osiguranja u svetu realno je povećana za 3,8%, pri čemu je rast u razvijenim zemljama bio 2,5%, dok su zemlje u razvoju zabeležile realan rast ukupne premije osiguranja od 9,8%, a region Centralne i Istočne Evrope je zabeležio realan pad od 4,5%. Premija životnih osiguranja u 2015. godini zabeležila je na globalnom nivou realan rast od 4,0%, pri čemu je u razvijenim zemljama on iznosio 2,5%, u zemljama u razvoju 11,7%, a u regionu Centralne i Istočne Evrope je zabeležen pad od 3,5%. Realan rast globalne premije neživotnih osiguranja u 2015. godini iznosio je 3,6%, pri čemu u razvijenim zemljama 2,6%, u zemljama u razvoju 7,8% dok je u regionu Centralne i Istočne Evrope zabeležen pad od 4,9% (Narodna Banka Srbije, 2016).

U savremenim uslovima, sve je više prisutna potreba za ukрупnjavanjem kapitala u osiguranju, a posebno u reosiguranju, iz razloga osiguranja veoma krupnih rizika. Iako postoji veliki broj merdžera i akvizicija u svetu poslednjih godina, ne može se reći da su konsolidacije slične u svim zemljama. Pored toga, neki subjekti pojavljuju se kao novi učesnici na tržištu osiguranja i njihov uticaj može postati veliki tokom vremena. Može se uočiti da su, u poslednje dve dekade razvoja svetskog tržišta osiguranja, osiguravajuće kompanije nastojale da prostorno prošire svoju delatnost u cilju diversifikacije rizika i stabilnosti portfelja osiguranja.

Uticaj novih učesnika na tržištu osiguranja veoma je značajan. Osim bankarskog osiguranja i investicionih kompanija, koje su bliske poslovanju u osiguranju, drugi tržišni subjekti koji se bave osiguranjem, uspeali su da uđu na tržište životnog osiguranja. Ukoliko se desi da se ovaj trend nastavi, navedeni tržišni subjekti mogu ozbiljno ugroziti tradicionalne kompanije za životno osiguranje, posebno u segmentu standardizovanih proizvoda.

16.2. Karakteristike tržišta osiguranja u Srbiji i savremeni trendovi razvoja

Kao što je već poznato, sektor osiguranja značajno utiče na nivo razvijenosti finansijskog sistema jedne zemlje. Pre donošenja Zakona o osiguranju ("Sl. glasnik RS", br. 55/2004, 70/2004 - ispr., 61/2005, 61/2005 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 101/2007, 63/2009 - odluka US, 107/2009, 99/2011, 119/2012, 116/2013 i 139/2014 - dr. zakon) i uspostavljanja nadzornog tela Narodne banke Srbije, tržište osiguranja u Srbiji karakterisala je nelojalna konkurencija, mali broj proizvoda osiguranja, nerazvijen segment životnog osiguranja, itd.

Osnovna karakteristika makroekonomskog okruženja u Srbiji i dalje jeste duboka kriza, tako da je sektor osiguranja u našoj zemlji i dalje nerazvijen. Zato slobodno možemo reći da se sektor osiguranja u Srbiji, po stepenu razvijenosti, nalazi znatno ispod proseka zemalja članica Evropske unije. Prema pokazateljima Narodne banke Srbije, u 2015. godini, učešće ukupne premije osiguranja u bruto domaćem proizvodu iznosilo je 2,0%, tako da je Srbija na 61. mestu u svetu (za zemlje članice Evropske unije ovaj pokazatelj iznosi 7,6%).

U 2015. godini u Srbiji je poslovalo 24 društava za osiguranje, pri čemu se isključivo poslovima osiguranja bavi 20 društava, a samo poslovima reosiguranja četiri društva. Od društava koja se bave poslovima osiguranja isključivo životnim osiguranjem bavi se pet društava, isključivo neživotnim osiguranjem devet društava, a i životnim i neživotnim osiguranjem šest društava. Posmatrano prema vlasničkoj strukturi kapitala od 24 društva za osiguranje u 2015. godini 18 je u većinskom stranom vlasništvu (Narodna Banka Srbije, 2016).

Tabela 17: Ukupna premija osiguranja i njena struktura u Srbiji u 2015. godini (u mil. evra)

	2015. godina
Premija osiguranja	665
Učešće životnog osiguranja	23,9%
Učešće neživotnog osiguranja	76,1%

Izvor: Sektor osiguranja u Srbiji – izveštaj za 2015. godinu, Narodna banka Srbije. Dostupno na: http://www.nbs.rs/internet/latinica/60/60_6/izvestaji/izv_IV_2015.pdf

U Tabeli 17 nalaze se podaci o ukupnoj ostvarenoj premiji osiguranja u 2015. godini, kao i njenoj strukturi. Analizom ovih podataka može se zaključiti da je životnog osiguranja u Srbiji nerazvijeno u odnosu na zemlje Evropske unije, u kojima ovaj oblik osiguranja čini skoro 2/3 premija osiguranja.

Dakle, evidentno je da u strukturi ukupnog portfelja osiguranja u našoj zemlji dominiraju neživotna osiguranja. Konkretno, u strukturi ukupnog portfelja, samo pet vrsta neživotnih osiguranja (osiguranje od posledica nezgode, osiguranje motornih vozila, osiguranje imovine od požara i drugih opasnosti, ostala osiguranja imovine i osiguranje od odgovornosti zbog upotrebe motornih vozila), učestvuje sa 67,1%. Osnovni uzroci nerazvijenosti životnih osiguranja jesu nizak nivo životnog standarda i inflacija, kao i nepoverenje stanovništva u koncept osiguranja. Iako poslednjih godina životno osiguranje povećava učešće u ukupnoj premiji osiguranja, neophodna je promena strukture osiguranja i dinamičniji rast premija životnog od neživotnog osiguranja.

Srbija aktivno radi na integraciji u Evropsku uniju, a da bi mogla da joj pristupi u oblasti osiguranja, neophodno je da ispoštuje sledeća četiri uslova (Balaban, 2008: 28):

- mogućnost slobodnog ulaza na tržište za strane investitore,
- ukidanje kontrole cena,
- regulisanje neophodnog minimuma kapitala i
- uspostavljanje profesionalnog nadzornog tela u sektoru osiguranja.

Za Srbiju mogu biti veoma značajna iskustva u oblasti osiguranja zemalja u tranziciji, pre svega iskustva zemalja koje se nalaze u našem

neposrednom okruženju. Kao što je naglašeno, tržište osiguranja u Srbiji spada u grupu tržišta u razvoju sa značajnim potencijalima, tako da se u narednom periodu očekuje dinamičan rast ovog sektora, posebno u oblasti životnog osiguranja.

Kratak rezime sadržaja:

U ovom poglavlju date su karakteristike tržišta osiguranja u svetu i u Republici Srbiji. Tržište osiguranja počelo je da se razvija šezdesetih godina prošlog veka, a danas doživljava ubrzani rast. Osiguravajuće kompanije su bitan segment finansijskog tržišta i raspolažu velikim iznosima kapitala. Jedan od najznačajnijih pokazatelja stepena razvijenosti osiguranja jeste struktura osiguranja, tako da se u ukupnom portfoliju osiguranja može uočiti da veći udeo imaju premije životnog osiguranja u odnosu na premije neživotnog osiguranja. Na svetskom nivou, najveće učešće u prihodima od ukupnih premija osiguranja, u 2015. godini, imale su Sjedinjene Američke Države i to 28,9%, dok posle njih, slede Japan, Kina i Velika Britanija.

Osnovna karakteristika makroekonomskog okruženja u Srbiji i dalje jeste duboka kriza, tako da je sektor osiguranja u našoj zemlji i dalje nerazvijen. Može se uočiti da u strukturi ukupnog portfelja osiguranja u našoj zemlji dominiraju neživotna osiguranja. Tržište osiguranja u Srbiji spada u grupu tržišta u razvoju sa značajnim potencijalima, tako da se u narednom periodu očekuje dinamičan rast ovog sektora, posebno u oblasti životnog osiguranja.

Pitanja za proveru znanja:

1. Koje su karakteristike tržišta osiguranja u svetu?
2. Koje zemlje su u 2015. godini ostvarile najviše prihode od osiguranja u svetu?
3. Navesti tendencije i pravce razvoja tržišta osiguranja u svetu.
4. Koje su karakteristike tržišta osiguranja u Srbiji?
5. Navesti tendencije i pravce razvoja tržišta osiguranja u Srbiji.

LITERATURA

1. Abramowsky, A. (2012). Reinsurance: The Silent Regulator?. College of Law Faculty Scholarship, Paper 62.
2. ACE European Group. (2015). *Emerging risks barometer 2015*. London: ACE European Group. Available at: <http://www.acegroup.com/global-assets/documents/Europe-Corporate/Risk-Briefing/2015-07-07-Emerging-Risks-Barometer-final--PUBLISHED.pdf>
3. Andretta, M. (2014). *Some Considerations on the Definition of Risk Based on Concepts of Systems Theory and Probability*. Risk Analysis, Vol. 34, No. 7, 2014 DOI: 10.1111/risa.12092, Society for Risk Analysis. Available at: <http://eds.b.ebscohost.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/eds/viewarticle/render?data=dGJyMPPp44rp2%2fdV0%2bnjisfk51e46bJQrqe3TLek63nn5Kx94um%2bUa2rrUqur7Q4tbCzSriqrji%2fw6SM8Nfsi9%2fZ8oHt5Od8u6ivSrWosEmzq7Y%2b6tfsf7vb7D7i2Lt6896kjN%2fdu1nMnN%2bGu6%2b1SrOoskmwnOSH8OPfjLvc84Tq6uOQ8gAA&vid=0&sid=c6eecea4-ebb4-4380-b08c-dbc2bb827eac@sessionmgr104&hid=111>
4. Asymptotix. (2011). Basel II. Available at: <http://www.asymptotix.eu/content/basel-ii>
5. Avanesov, E. (2009). *Risk management in ISO 9000 series standards*. Geneva: International Conference on Risks Assessment and Management. Available at: http://www.fr.com/files/Uploads/attachments/RISC/Report_Avanesov.pdf
6. AXA Osiguranje. (2016). *Osiguranje od odgovornosti*. Dostupno na: <https://www.axa.rs/za-moj-posao/osiguranje-od-odgovornosti/>
7. Balaban, M. (2008). *Osiguranje u savremenom svetu*. Novi Sad.
8. Banca Intesa. (2014). *Zaštita u poslovanju preko E-BANKING sistema*. Dostupno na: http://www.bancaintesa.rs/upload/documents/elektronsk_bankarstvo/Pravna_lica/Zastita_u_poslovanju_preko_E_banking_sistema.pdf
9. Barjaktarović, L. (2013). *Upravljanje rizikom*. Beograd: Univerzitet Singidunum. Dostupno na: https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiBuNeXlaPOAhUKL8AKHRQaBGMQFggaMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.singipedia.singidunum.ac.rs%2Fattachment.php%3Fattachmentid%3D3332%26d%3D1388070221&usq=AFQjCNH9j8ZqK_GfbCMaQluiuQOyXBtA51Q
10. Basel Committee on Banking Supervision. (2000). *Principles for the Management of Credit Risk*. Basel: Bank for International Settlements. Available at: <http://www.bis.org/publ/bcbs75.pdf>
11. Basel Committee on Banking Supervision. (2001). *Operational Risk*. Basel: Bank for International Settlements. Available at: <https://www.bis.org/publ/bcbsca07.pdf>

12. Basel Committee on Banking Supervision. (2010). *Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring*. Basel: Bank for International Settlements. Available at: <http://www.bis.org/publ/bcbs188.pdf>
13. Basel Committee on Banking Supervision. (2015). *Interest rate risk in the banking book*. Basel: Bank for International Settlements. Available at: <http://www.bis.org/bcbs/publ/d319.pdf>
14. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems. (2010). Basel Committee on Banking Supervision. Available at: <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>
15. Begović, S. (2015). *ePoslovanje za konkurentnost vašeg preduzeća u digitalnom svetu*-Praktični vodič za mala i srednja preduzeća i preduzetnike u Srbiji. Dostupno na: <http://www.eposlovanje.biz/CMS/download/e-poslovanje-za-konkurentnost-vaseg-preduzeca-2015.pdf>
16. Berg, Heinz-Peter. (2010). *Risk management: Procedures, methods and experiences*. RT&A # 2(17), (Vol.1) 2010, June., 79-95. Available at: http://www.gnedenko-forum.org/Journal/2010/022010/RTA_2_2010-09.pdf
17. Bigot-Goncalves, M. (2009). *Les Assurances de groupe*. Marsej.
18. Boggs, C. (2008). *Pure vs. Speculative Risk*. Available at: <http://www.mynewmarkets.com/articles/92443/pure-vs-speculative-risk>
19. Boholm, M. (2012). *The Semantic Distinction Between “Risk” and “Danger”*: A Linguistic Analysis. Risk Analysis, Vol. 32, No. 2, 2012 DOI: 10.1111/j.1539-6924.2011.01668.x, Society for Risk Analysis. Available at: <http://eds.b.ebscohost.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/eds/viewarticle/render?data=dGJyMPPp44rp2%2fdV0%2bnjisfk51e46bJQr3TLek63nn5Kx94um%2bUa2srUq7Q4srCvSLipsDi%2fw6SM8Nfsi9%2fZ8oHt5Od8u6e2T7GmsUy0qqSE3%2bTIVePkpHzgs%2bCN5pzyeeWzv2ak1%2bxVtae2SbKttU%2bk3O2K69fyVeTr6oTy2%2faM&vid=2&sid=1eb8b651-b245-48ea-8b66-6f75db71116e@sessionmgr104&hid=114>
20. Bonfim, D., Kim, M. (2012). *Liquidity risk in banking: is there herding?*. Lisbon: Banco de Portugal, Economics and Research Department. Available at: <https://www.bportugal.pt/pt-PT/BdP%20Publicaes%20de%20Investigao/wp201218.pdf>
21. California Department of Transportation (Caltrans). (2012). *Project Risk Management Handbook: A Scalable Approach*. Version 1 (June 2012). Risk management task group. Available at: http://www.dot.ca.gov/hq/projmgmt/documents/prmhb/PRM_Handbook.pdf
22. Canadian Institute of Actuaries. (2014). *Research Paper on Operational Risk*. Ottawa: Canadian Institute of Actuaries. Available at: <http://www.cia-ica.ca/docs/default-source/2014/214118e.pdf>
23. Carey, M., Stulz, R. (2007). *The Risks of Financial Institutions*. Chicago: University of Chicago Press. Available at: <http://www.nber.org/chapters/c9603.pdf>

24. Chapman, J. R. (2011). *Simple Tools and Techniques for Enterprise Risk Management* (Second Edition). Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
25. Chartered Institute of Management Accountants (CIMA). (2008). *Introduction to managing risk*. London: CIMA. Available at:
http://www.cimaglobal.com/Documents/ImportedDocuments/cid_tg_intro_to_managing_risk.apr07.pdf
26. Chulwon, K. (2004). *E-tourism: an innovative approach for the small and medium-sized tourism enterprises (SMTES) in Korea*. OECD. Available at:
<https://www.oecd.org/cfe/tourism/34268048.pdf>
27. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). (2004). *Enterprise Risk Management — Integrated Framework*. Available at:
http://www.coso.org/documents/coso_erm_executivesummary.pdf
28. Crockford, N. (1982). *The Bibliography and History of Risk Management: Some Preliminary Observations*. The Geneva Papers on Risk and insurance, 7 (No 23, April 1982), p. 169-179., Available at:
[https://www.genevaassociation.org/media/219919/ga1982_gp7\(23\)_crockford.pdf](https://www.genevaassociation.org/media/219919/ga1982_gp7(23)_crockford.pdf)
29. Crouhy, M., Galai, D., Mark, R. (2006). *The Essentials of Risk Management*. New York: McGraw-Hill.
30. Cvetinović, M. (2008). *Upravljanje rizicima u finansijskom poslovanju*. Beograd: Univerzitet Singidunum. Dostupno na:
<http://www.singipedia.com/attachment.php?attachmentid=637&d=1275562148>
31. Dafikpaku, E. (2011). *The Strategic Implications of Enterprise Risk Management: A Framework*. 2011 ERM Symposium, Available at:
<http://www.ermssymposium.org/2011/pdf/dafikpaku.pdf>
32. Damodaran, A. (2008). *Strategic risk taking-A framework for risk management. Chapter 7-VALUE AT RISK (VAR)*. New York: Stern School of Business at New York University. Available at: <http://people.stern.nyu.edu/adamodar/pdfiles/papers/VAR.pdf>
33. Drljača, M., Bešker, M. (2010). *Održivi uspeh i upravljanje rizicima poslovanja*. Beograd, Tivat: XIV savjetovanje SQM 2010, Centar za kvalitet Crne Gore i časopis Kvalitet, Br. 7-8, Poslovna politika. str. 33-39. i 110, Dostupno na:
https://bib.irb.hr/datoteka/520678.9._Odrivi_ospjeh_i_upravljanje_rizicima_poslovanja.pdf
34. Duffie, D., Pan, J. (1997). *An Overview of Value at Risk*. The Journal of Derivatives Spring 1997, Vol. 4, No. 3: pp. 7-49
DOI: 10.3905/jod.1997.407971., Available at:
<http://web.mit.edu/junpan/www/ddjpa.pdf>
35. Dunav osiguranje. (2016). *Osiguranje od odgovornosti prevozioca prema odredbama konvencije za međunarodni prevoz robe drumom*. Dostupno na:
<http://www.dunav.com/rs/ne%C5%BEivotna-osiguranja/osiguranje-transporta/odgovornost-prevoznika-u-me%C4%91unarnom-prevozu>

36. Đukanović, S. (2009). *Upravljanje finansijskim rizicima – praktikum*. Novi Sad: Visoka poslovna škola strukovnih studija.
37. Eurobank. (2013). *Podaci i informacije banke*. Dostupno na:
https://www.eurobank.rs/upload/documents/o_banci/fin_izvestaji/2013/Eurobank__P_ODACI_I_INFORMACIJE_BANKE_31_12_2013.pdf
38. Everis. (2009). *Risk Management in the Insurance Business Sector*. MFC Artes Gráficas, S.L. Available at:
<http://www.everis.com/global/WCRepositoryFiles/Study%20of%20Risk%20Management%20-%20sept%2009.pdf>
39. Export Development Canada (EDC). (2010). *Managing Foreign Exchange Risk*. Ottawa: EDC. Available at: <http://www.edc.ca/EN/Knowledge-Centre/Economic-Analysis-and-Research/Documents/managing-foreign-exchange-risk-guide.pdf>
40. Farag, M., Harland, D., Nixon, D. (2013). *Bank capital and liquidity*. Quarterly Bulletin 2013 Q3 | Volume 53 No. 3. p. 201-215. Bank of England. Available at:
<http://www.bankofengland.co.uk/publications/Documents/quarterlybulletin/2013/qb130302.pdf>
41. FED. (1998). *Interest-Rate Risk Management*. Trading and Capital-Markets Activities Manual. Available at:
<http://www.federalreserve.gov/boarddocs/supmanual/trading/200901/3000p2.pdf>
42. Galijašević, Z., Vujnović-Gligorić, B. (2012). Mogući efekti primene Bazela III u bankarskom sektoru BiH. Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije, 355-367.
43. Garg, A. (2012). *PRINCIPLES OF INSURANCE-RISK & INSURANCE*. Module - 2 Principles of Insurance. National Institute of Open Schooling. Available at:
<http://www.nios.ac.in/media/documents/VocInsServices/m2--fl.pdf>
44. Gavrilović, D., Stojanović, M., Milenković, I. (2011). *Savremeno poslovanje podržano informacionim tehnologijama i upravljanje rizikom*. 2. Konferencija studenata industrijskog inženjerstva i menadžmenta. Kragujevac: Mašinski fakultet. Dostupno na:
<http://www.cqm.rs/2011/2/pdf/28.pdf>
45. Generali Osiguranje Srbija. (2013). *Posebni uslovi za osiguranje građevinskih objekata domaćinstva*. Beograd. Dostupno na:
http://www.general.rs/Data/Files/tnu09od0204_posebni_uslovi_za_osiguranje_gradjevinskih_objekata_domacinstva_sa_klauzulama_20150727.pdf
46. George, E.R. (2005). *Risk Management And Insurance*. Pearson Education. Inc.
47. Gilboa, I., Postlewaite, W. A., Schmeidler, D. (2008). *Probability and Uncertainty in Economic Modeling*. Journal of Economic Perspectives—Volume 22, Number 3—Summer 2008—Pages 173–188. Available at:
<http://www.ssc.upenn.edu/~apostlew/paper/pdf/Probabilities.pdf>
48. Gomez, M., Landier, A., Sraer, D., Thesmar, D. (2016). *Banks Exposure to Interest Rate Risk and The Transmission of Monetary Policy*. Available at:
http://faculty.haas.berkeley.edu/dsraer/income_gap.pdf

49. Goodhart, C. (2008). *Liquidity risk management*. Financial Stability Review – Special issue on liquidity. No. 11. February 2008. Paris: Banque de France. p. 39-44. Available at: https://www.banque-france.fr/fileadmin/user_upload/banque_de_france/publications/Revue_de_la_stabilite_financiere/etud6_0208.pdf
50. Grujić, R. (1998). *Osiguranje*. Beograd.
51. Guerron-Quintana, P. (2012). *Risk and Uncertainty*. Federal reserve bank of philadelphia. Business Review. p. 10-18. Available at: https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiUos7qkLLOAhVBaRQKHV7RA6gQFgggtMAI&url=https%3A%2F%2Fwww.phil.frb.org%2Fresearch-and-data%2Fpublications%2Fbusiness-review%2F2012%2Fq1%2Fbrq112_risk-and-uncertainty.pdf&usq=AFQjCNGbEZ8xSTZW63pd_Gm3XPnrcNj3Tw
52. Gurtler, M. (1946). *Das Risiko, seine Erfassung, Bemessung und Abgrenzung, Die Versicherung*, tom 11.
53. Hao, Li., Xiao, Fan., Yu, Li., Yue, Zhou., Ze, Jin., Zhao, Liu. (2011). *Approaches to VaR*. Stanford University. MS&E 444 Investment Practice Project, Spring 2011-2102. Available at: https://web.stanford.edu/class/msande444/2012/MS&E444_2012_Group2a.pdf
54. Hendricks, D. (1996). *Evaluation of Value-at-Risk Models Using Historical Data*. FRBNY Economic Policy Review / April 1996. p. 39-70. Available at: <https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/epr/96v02n1/9604hend.pdf>
55. Holton, A. G. (2004). *Defining Risk*. Financial Analysts Journal Volume 60, Number 6., CFA Institute. p. 19-25., Available at: <http://www.glynholton.com/wp-content/uploads/2006/10/risk.pdf>
56. Hoti, S., McAleer, M. (2002). *Country Risk Ratings: An International Comparison*. Department of Economics, University of Western Australia. Available at: https://faculty.fuqua.duke.edu/~charvey/Teaching/BA456_2006/Hoti_Country_risk_ratings.pdf
57. Ilić, D., Stamenković, P., Janačković, M. (2014). *Perspektive razvoja banjskog turizma Srbije*. Celje: Treća međunarodna poslovna konferencija, Slovenija. str. 315-320.
58. IMF. (2014). *Financial risk management*. Chapter 6 of IMF Financial Operations. p. 117-144. Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/finop/2014/pdf/ch6.pdf>
59. Institute of Risk Management (IRM). (2002). *A Risk Management Standard*. London: IRM, Available at: https://www.theirm.org/media/886059/ARMS_2002_IRM.pdf
60. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. (2004). Basel Committee on Banking Supervision. Available at: <http://www.bis.org/publ/bcbs107.pdf>
61. International Insurance Fact Book 2013-2015, World Overview. (2016). Available at: <http://www.iii.org/publications/international-insurance-fact-book-2016/world-overview>

62. Ivanović, S. (2003). *Upravljanje rizikom i osiguranje*. Industrija 1-2/2003. str. 69-82. Dostupno na: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-0373/2003/0350-03730302069I.pdf>
63. Jednak, D., Jednak, J. (2013). *Operational Risk Management in Financial Institutions*. Management, Journal for Theory and Practice Management 2013/66. p. 71-80. Available at: http://www.management.fon.rs/management/e_management_66_english_06.pdf
64. Jovanović, M. (2010). *Projektni rizik neprofitnih projekata*. Bijeljina: 6. Naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2010. str. 346-353. Dostupno na: <http://www.singipedia.singidunum.ac.rs/attachment.php?attachmentid=200&d=1270034675>
65. Kaas, R., Goovaerts, M., Dhaene, J., Denuit, M. (2008). *Modern Actuarial Risk Theory Using R*. Springer: 2nd Ed.
66. Kadane, J. (2011). *Principles of Uncertainty*. Available at: <http://uncertainty.stat.cmu.edu/wp-content/uploads/2011/05/principles-of-uncertainty.pdf>
67. Kaiser, R., Robinson, K. (2005). *Risk Management*, in Management of Park and Recreation Services. Chapter 16, p. 713-741. Washington D.C.: National Recreation and Park Association. Available at: <https://www.tamu.edu/faculty/rakwater/research/Risk-Management.pdf>
68. Klobučar, D. (2014). *Je li all risks osiguranje stvarno all risks?*. Zbornik radova: Dani hrvatskog osiguranja 2014. str. 199-208. Available at: https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0ahUKEwih7NytubXOAhXDvhQKHfcZDcwQFggpMAI&url=http%3A%2F%2Fwww.huo.hr%2Fdownload_file.php%3Ffile%3Ddrago-klobucar-je-li-all-risks-osiguranje-stvarno-all-risks.pdf%26docID%3D727%26seID%3D16e29f86d87f6afac89a60daf85581ab&usg=AFQjCNGUCQ8_QQifFdsze-m9hztH__LVyQ&bvm=bv.129389765,d.bGg&cad=rja
69. Knight, H. F. (1964). *Risk, uncertainty and profit*. New York: Reprints of economic classics 1964. Available at: https://mises.org/sites/default/files/Risk,%20Uncertainty,%20and%20Profit_4.pdf
70. Kočović, J. (2006). *Aktuarske osnove formiranja tarifa u osiguranju lica*. Beograd: Ekonomski fakultet.
71. Kočović, J., Šulejić, P., Rakonjac Antić T. (2010). *Osiguranje*. Beograd: Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost.
72. Komnenić, B. (2006). *Finansijske institucije i finansijska tržišta*. Novi Sad: Viša poslovna škola.
73. Lark, J. (2015). *ISO 31000: Risk management – A practical guide for SMEs.*, Geneva: ISO., Available at: http://www.iso.org/iso/iso_31000_for_smes.pdf

74. Legal and risk - Division of services and resources. (2016). *Risk management handbook*. The University of Adelaide. Available at:
http://www.adelaide.edu.au/legalandrisk/docs/resources/Risk_Management_Handbook.pdf
75. Linsmeier, J. T., Pearson, D. N. (1996). *Risk Measurement: An Introduction to Value at Risk*. Champaign: University of Illinois at Urbana-Champaign. Available at:
<http://www.exinfm.com/training/pdffiles/valueatrisk.pdf>
76. Lučić, B. (2006). *Preduzetničke finansije*. Novi Sad.
77. Mak, T. (1997). *Математика ризиковог страхованиа*. Moskva: Olimp – Biznes.
78. Marović, B., Avdalović, V. (2004). *Osiguranje i upravljanje rizikom*. Subotica.
79. Marović, B., Avdalović, V. (2006). *Osiguranje i teorija rizika*. Beograd: Beogradska bankarska akademija i CAM Novi Sad.
80. Marsh & McLennan Companies. (2014). *Ahead of the curve: Understanding emerging risks*. Emerging risks report. GUY CARPENTER & COMPANY, LLC. Available at:
<https://www.mmc.com/content/dam/mmc-web/Files/AheadoftheCurve-UnderstandingEmergingRisks.pdf>
81. Matić, V. (2008). *Rizik likvidnosti*. Ekoleks. Bankarstvo 5-6 2008. str. 76-77. Dostupno na: http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2008/5_6/B05-06-2008-Ekoleks.pdf
82. Matić, V. (2010). Bazel II – Stub 3 – Tržišna disciplina. Bankarstvo (11 – 12), 124-134.
83. Matijević, B. (2016). *Šteta i naknada iz osiguranja*. Dostupno na:
http://www.pravnatoteka.hr/pdf/steta_i_naknada_iz_osiguranja.pdf
84. Miloradić, J. (2004). *Osiguranje u agroprivredi*. Sremska Mitrovica.
85. Milošević, M. (2014). *Upravljanje rizikom likvidnosti*. Bankarstvo 1 2014. str. 12-29. Dostupno na: <http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2014/1/UBS-Bankarstvo-1-2014-Milosevic.pdf>
86. Ministarstvo turizma Republike Hrvatske. (2015). *Strategija upravljanja rizicima*. Dostupno na: http://www.mint.hr/UserDocsImages/150909_STRATEGIJA-UPRAVLJANJA-RIZICIMA.PDF
87. Moles, P. (2013). *Financial Risk Management - Sources of Financial Risk and Risk Assessment*. Edinburgh: Edinburgh Business School, Heriot-Watt University. EH14 4AS, United Kingdom. Available at:
<https://www.ebsglobal.net/EBS/media/EBS/PDFs/Financial-Risk-Management-Course-Taster.pdf>
88. Morris, S. (1997). *Risk, uncertainty and hidden information*. Theory and Decision 42: 235–270, Kluwer Academic Publishers. Available at:
<http://www.princeton.edu/~smorris/pdfs/Morris-RiskUncertaintyandHiddenInformation.pdf>

89. Narodna banka Srbije. (2011). *Odluka o upravljanju rizicima banke*. Beograd: Službeni glasnik RS. Dostupno na:
http://www.nbs.rs/internet/latinica/20/kpb/upravljanje_rizicima.pdf
90. Narodna banka Srbije. (2015). *Zakon o bankama*. Dostupno na:
http://www.nbs.rs/internet/latinica/20/zakoni/kpb_banke_2015.pdf
91. Narodna Banka Srbije. (2016). Dostupno na: http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/63/prospekti/50_imovinsko.pdf
92. Narodna Banka Srbije. (2016). Sektor osiguranja u Srbiji – izveštaj za 2015. godinu. Dostupno na: http://www.nbs.rs/internet/latinica/60/60_6/izvestaji/izv_IV_2015.pdf
93. Nikolaou, K. (2009). *Liquidity (risk) concepts - Definitions and interactions*. Working paper series no 1008 / February 2009. Frankfurt: European Central Bank. Available at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1008.pdf?e87aba3a52137adea91048bf54801968>
94. Njeguš, A. (2010). *Informacioni sistemi u turističkom poslovanju*. Beograd: Univerzitet Singidunum. Dostupno na: <https://singipedia.singidunum.ac.rs/preuzmi/40876-informacioni-sistemi-u-turistickom-poslovanju/836>
95. Occupational Safety and Health Administration. (2016). *Hazard identification and prevention*. U.S. Department of Labor. Available at:
https://www.osha.gov/dte/grant_materials/fy10/sh-20854-10/hazard_id_facilitatorguide.pdf
96. Office of the Comptroller of the Currency. (2016). *Country Risk Management*. Washington, DC: Office of the Comptroller of the Currency. Available at:
<http://www.occ.gov/publications/publications-by-type/comptrollers-handbook/pub-ch-crm.pdf>
97. Ostojić, S. (2007). *Osiguranje i upravljanje rizicima*. Beograd: Data Status.
98. Pak, J. (2010). *Osiguranje ugovorne i vanugovorne odgovornosti. Osiguranje od odgovornosti pojedinih profesija*. Zlatibor.
99. Pavlović, D., Spasić, V. (2010). *Efekti primene savremene informacione tehnologije u poslovanju malih turističkih agencija*. Turizam i hotelijerstvo, Singidunum revija Vol.5/No.1, str. 148-156. Dostupno na:
<http://www.singipedia.singidunum.ac.rs/attachment.php?attachmentid=152&d=1269868810>
100. Popesku, J. (2011). *Menadžment turističke destinacije*. Beograd: Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment. Dostupno na:
<http://www.singipedia.singidunum.ac.rs/attachment.php?attachmentid=2171&d=1298882035>
101. Powers, M. (2006). *Pure vs speculative risk*. The Journal of Risk Finance, Vol. 7 Iss 4 pp. 345 – 347. Available at:
<http://www.emeraldinsight.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/doi/pdfplus/10.1108/15265940610688937>

102. Regan, M. (2015). *Understanding risk and uncertainty: A brief history*. Gold Coast: Faculty of Society and Design, Bond University. Available at: http://epublications.bond.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1121&context=fsd_papers
103. Rejda, G. (2005). *Osiguranje i upravljanje rizicima*. Beograd: Data Status.
104. Republički zavod za statistiku. (2013). *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji*. Dostupno na: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/14/03/PrezICT2011.pdf>
105. Robertson, D., Kean, I., Moore, S. (2006). *Tourism Risk Management – An Authoritative Guide to Managing Crises in Tourism*. APEC International Centre for Sustainable Tourism. Available at: http://www.sustainabletourisonline.com/awms/Upload/HOMEPAGE/AICST_Risk_management.pdf
106. Sarkar, A. (2009). *Liquidity Risk, Credit Risk, and the Federal Reserve's Responses to the Crisis*. New York: Federal Reserve Bank of New York. Available at: https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/staff_reports/sr389.pdf
107. Sava osiguranje. (2014). *Opšti uslovi za kombinovano osiguranje motornih vozila (auto kasko)*. Beograd. Dostupno na: <http://sava-osiguranje.rs/wp-content/uploads/2015/08/Opsti-uslovi-za-kombinovano-osiguranje-motornih-vozila-autokasko.pdf>
108. Scheer, D., Benighaus, C., Benighaus, L., Renn, O., Gold, S., Röder, B., Böhl, Gaby-Fleur. (2014). *The Distinction Between Risk and Hazard: Understanding and Use in Stakeholder Communication*. Risk Analysis, Vol. 34, No. 7, 2014 DOI: 10.1111/risa.12169, p. 1270-1286. Available at: <http://eds.b.ebscohost.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/eds/viewarticle/render?data=dGJyMPPp44rp2%2fdV0%2bnjisfk5Ie46bJQrqe3TLek63nn5Kx94um%2bSa6lsE2tqK5JtJazUrCpuEm3ls5lpOrweezp33vy3%2b2G59q7SbKvsUu2p65Ns5zqeezdu33snOJ6u9jzgKTq33%2b7t8w%2b3%2bS7UbWos0qyprY%2b5OXwhd%2fqu37z4uqM4%2b7y&vid=0&sid=7e179b12-c252-436c-a5b5-f66b61b9e387@sessionmgr105&hid=114>
109. Segal, S. (2008). *Risk Management*. August 2008 – Issue No. 13. Society of Actuaries. p. 28-32. Available at: <https://www.soa.org/library/newsletters/risk-management-newsletter/2008/august/rmn-2008-iss13-segal.pdf>
110. Song Shin, H. (2008). *Nature of Financial Risk*. Risk and Liquidity - Chapter 1. Clarendon Lectures in Finance, Oxford University Press. Available at: <https://www.princeton.edu/~hsshin/www/clarendonchapter1.pdf>
111. Stojanović, D. (2011). *Uloga novih IT tehnologija u transformaciji poslovnih procesa u uslovima globalizacije*. Leskovac: IX Simpozijum „Savremene tehnologije i privredni razvoj“, Tehnološki fakultet.
112. Stojanović, D. (2013). *Informacione tehnologije u osiguravajućim kompanijama u savremenim uslovima poslovanja*. Leskovac: X Simpozijum „Savremene tehnologije i privredni razvoj“, Tehnološki fakultet.

113. Stojanović, D., Andreeski, C., Ranđelović, D. (2013). *Impact of IT technology on risk assessment in insurance companies*. Ohrid: FTU.
114. Stojanović, D., Ilić, D. (2016). *Specifics of risks and risks management in tourism*. 1st International Scientific Conference, TOURISM IN FUNCTION OF DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA. Vrnjačka Banja: FACULTY OF HOTEL MANAGEMENT AND TOURISM. p. 307-322. Available at: http://www.hit-vb.kg.ac.rs/conference/images/thematic_proceedings/thematic-proceedings-ii.pdf
115. Stoneburner, G., Goguen, A., Feringa, A. (2002). *Risk Management Guide for Information Technology Systems*. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology. NIST Special Publication 800-30. Gaithersburg: National Institute of Standards and Technology. Available at: <http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-30/sp800-30.pdf>
116. Sundt, B. (1999). *An Introduction to Non – Life Insurance Mathematics*. Karlsruhe: Verlag Versicherungswirtschaft.
117. Šarlija, N. (2008). *Rizici u bankama*. Osijek: Ekonomski fakultet.
118. Šulejić, P. (1973). *Pravo osiguranja*. Beograd.
119. Šulejić, P. (2005). *Pravo osiguranja*. Beograd: Dosije.
120. Taghavifard M. T., Khalili Damghani, K., Tavakkoli Moghaddam, R. (2009). *Decision Making Under Uncertain and Risky Situations*. Society of Actuaries. Available at: <https://www.soa.org/library/monographs/other-monographs/2009/april/mono-2009-m-as09-1-damghani.pdf>
121. Tarlow, P. (2004). *Tourism Risk*. e-Review of Tourism Research (eRTR), Vol. 2, No. 3, 2004. p. 11-13. Available at: http://ertr.tamu.edu/files/2012/09/243_c-2-3-1.pdf
122. *The Social Value of General Insurance*. (2005). London: Association of British Insurers.
123. The Statistic Portal „Statista“ (2016). Available at: <http://www.statista.com/statistics/431547/leading-insurance-companies-worldwide-by-market-cap/>
124. Tourism & More. (2002). *Risk Identity and Management*. Available at: <http://www.tourismandmore.com/tidbits/risk-identity-and-management/>
125. Ural, M. (2016). *Risk management for sustainable tourism*. Review Article. EJTHR 2016; 7(1):63-71. De Gruyter Open. p. 63-71. Available at: <http://www.degruyter.com/downloadpdf/j/ejthr.2016.7.issue-1/ejthr-2016-0007/ejthr-2016-0007.xml>
126. Uredba o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju (Sl. glasnik RS br. 108/08, 49/09). Dostupno na: http://www.rfzo.rs/download/dobrovoljno/Uredba_dobrovoljno_zdr_osiguranje.pdf
127. Vento, G., La Ganga, P. (2009). *Bank Liquidity Risk Management and Supervision: Which Lessons from Recent Market Turmoil?*. Journal of Money, Investment and Banking ISSN 1450-288X Issue 10 (2009). EuroJournals Publishing. p. 78-125.

Available at: http://www2.unimarconi.it/DSEA/wp-content/uploads/2010/02/BankLiquidityRisk_JMIB_10_05.pdf

128. Vujović, R. (2009). *Upravljanje rizicima i osiguranje*. Beograd: Univerzitet Singidunum. Dostupno na: <https://singipedia.singidunum.ac.rs/preuzmi/40833-upravljanje-rizicima-i-osiguranje/793>
129. Williams, A. (1966). *Attitudes toward speculative risks as an indicator of attitudes toward pure risks*. Journal of Risk & Insurance. Dec66, Vol. 33 Issue 4, p577-586. 10p. Available at: <http://eds.b.ebscohost.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/eds/viewarticle/render?data=dGJyMPPp44rp2%2fdV0%2bnjisfk5Ie46bJQrqe3TLek63nn5Kx94um%2bSa6lsE2tqK5JtJazUrCpuEm3ls5lpOrweezp33vy3%2b2G59q7RbCmtkyuqbVPtK%2bkhN%2fk5VXj5KR84LPgjeac8nnls79mpNfsVbOnsEqvqrM%2b5OXwhd%2fqu37z4uqM4%2b7y&vid=0&sid=e4c05b27-ca45-41af-86be-f32374a17387@sessionmgr103&hid=114>
130. Williams, L. (2004). *Risk Management*. Available at: <http://agile.csc.ncsu.edu/SEMaterials/RiskManagement.pdf>
131. Woods, M., Dowd, K. (2008). *Financial Risk Management for Management Accountants*. The Society of Management Accountants of Canada (CMA Canada), the American Institute of Certified Public Accountants, Inc. (AICPA) and The Chartered Institute of Management Accountants (CIMA). Available at: http://www.cimaglobal.com/Documents/ImportedDocuments/cid_mag_financial_risk_jan09.pdf
132. Work Health and Safety (WHS) Unit. (2015). *Hazard Identification, Risk Assessment and Control Procedure*. Western Sydney University. Available at: https://www.uws.edu.au/_data/assets/pdf_file/0020/12917/12917_Hazard_Identification,_Risk_Assessment_and_control_Procedure.pdf
133. Zakon o obligacionim odnosima ("Sl. list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "Sl. list SRJ", br. 31/93 i "Sl. list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja).
134. Zakon o osiguranju ("Sl. glasnik RS", br. 55/2004, 70/2004 - ispr., 61/2005, 61/2005 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 101/2007, 63/2009 - odluka US, 107/2009, 99/2011, 119/2012, 116/2013 i 139/2014 - dr. zakon).
135. Zakon o turizmu ("Sl. glasnik RS", br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 - dr. zakon, 93/2012 i 84/2015).

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

368(075.8)

СТОЈАНОВИЋ, Драган, 1969-

Upravljanje rizikom i osiguranje / Dragan Stojanović, Marko Krstić,
Ljubica Janjić Baduli. - Visoka poslovna škola strukovnih studija :
Leskovac, 2016 (Niš : SCERO-print). - 235 str. : ilustr. ; 26 cm

Tiraž 160. - Bibliografija. str. 225-235.

ISBN 978-86-84331-63-4

1. Крстић, Марко, 1987- [аутор] 2. Јањић Бадули, Љубица, 1987- [аутор]

а) Осигурање - Ризик

COBISS.SR-ID 228409100

Visoka poslovna škola strukovnih studija Leskovac
Vlade Jovanovića 8, 16000 Leskovac
e-mail: mail@vpsle.edu.rs, <http://www.vpsle.edu.rs>
tel.: +381 16 254 961, faks: +381 16 242 536

The publication has been funded within the framework of the European Union Tempus programme which is funded by the Directorate General for Development and Co-operation - Europe Aid and the Directorate General for Enlargement.

This publication reflects the views only of the authors, and the Education, Audiovisual and Culture Executive Agency and the European Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information therein.

